

T.C.

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÖNETEN VE YÖNETİLEN BAĞLAMINDA
MECELLE’NİN 58. MADDESİNİN (RAİYYE
ÜZERİNE TASARRUF MASLAHATA
MENÛTTUR) İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

ERDOĞAN KOCAGÖZ

İZMİR-2019

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**YÖNETEN VE YÖNETİLEN BAĞLAMINDA
MECELLE’NİN 58. MADDESİNİN (RAİYYE
ÜZERİNE TASARRUF MASLAHATA
MENÛTTUR) İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

ERDOĞAN KOCAGÖZ

DANIŞMAN: PROF. DR. SAFFET KÖSE

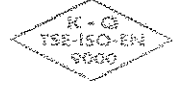
İZMİR-2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Yöneten ve Yönetilen Bağlamında Mecelle'nin 58. Maddesinin (Raiyye, Yani Teb'a Üzerine Tasarruf Maslahata Menûttur.) İncelenmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.././2019

Erdoğan KOCAGÖZ

 TS EN ISO 9001:2015	T.C. İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü	
	TEZ SINAVI TUTANAK FORMU	Dok. No: FR/604/21
		İlk Yayın Tar.: 03.10.2017
		Rev. No/Tar.: 00/..
		Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dahımız Yüksek Lisans Programı öğrencisi Erdoğan KOCAGÖZ ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

İmza:

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen “*Yöneten ve Yönetilen Bağlamında Mecellenin 58. Maddesinin (Raiyye Üzerine Tasarruf Maslahata Menûttur) İncelenmesi*” başlıklı tezli yüksek lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 08.07.2019 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYBİRLİĞİ/ÇOKLUĞU ile aşağıdaki karar verilmiştir.

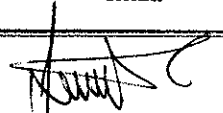

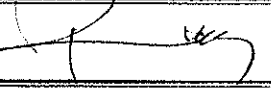
KABUL

Kabul Edilen Tezli Yüksek Lisans tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
- ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
- iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
- iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Saffet KÖSE	
Üye	Doç. Dr. Ahmet AYDIN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Temel KACIR	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Yöneten ve Yönetilen Bağlamında Mecelle'nin 58. Maddesinin (Raiyye, Yani Teb'a Üzerine Tasarruf Maslahata Menûttur.) İncelenmesi

Erdoğan KOCAGÖZ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

İslâm Hukuku'nun medenî hukuk alanında ilk kanunlaştırma örneği *Mecelle*'dir. *Mecelle* yalnız ülkemizde değil, Tunus, Irak, İsrail, Fas gibi birçok ülkenin de medenî hukukunun oluşmasında ilham kaynağı olmuştur. Çalışmamızın konusunu "Yöneten ve Yönetilen Bağlamında Mecelle'nin 58. Maddesinin (Raiyye, Yani Teb'a Üzerine Tasarruf Maslahata Menûttur.) İncelenmesi" oluşturmaktadır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Devletin halk üzerindeki tasarruf yetkisinin sınırlarının belirlenmesi sonucunda günümüz uygulamalarının tarihi uygulamalarla bağımlı veya farklılıklarını görmektir.

Çalışmamızın amacı İslam hukukuna göre yöneten ve yönetilen kavramlarının geçirdiği tarihsel süreci inceleyerek ilgili mecelle maddesinin günümüzde daha anlaşılır hale gelmesini sağlamak, oluşan maslahatı bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. İslam hukukçularının bu konudaki çalışmalarına bir nebze olsun katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mecelle, Râi, Raiyye, Tasarruf, Maslahat

ABSTRACT

Master's Thesis

**To research the 58. article of the Mecelle in the context of our study is to of
"governor and governed" (Governor who has initiative on desicion making
process depends on benefits of governed.)**

Erdoğan KOCAGÖZ

İzmir Kâtip Çelebi University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

The Mecelle is the first legitimate civil code in the history of Islamic law. The Mecelle is the source of inspiration for the constituting of the civil law not only in our country, but also in other countries like, Tunisia, Iraq, Israel and Morocco. The subject of our study is to research the 58. article of the Mecelle in the context of "governor and governed" (Governor who has initiative on desicion making process depends on benefits of governed.)

Our thesis consists of an introduction and two parts. The purpose of our study is to see combinations or diffrences of historical practices with today's applications results from the limits of decision making iniative right of government on public.

Key Words: Mecelle, Governor, Governed, Decision Making, Benefit

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	1
1-Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye	4
BİRİNCİ BÖLÜM	8
İSLAM HUKUKUNDA YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ	8
1- 1 Yönetenler (İmam-Halife-Râî).....	8
1-2 Halifenin Seçim Şekli	12
1-3 Yöneticide Aranılan Şartlar	13
2- Yönetim İlkeleri	17
2-1- Adalet.....	20
2-1-1- Hadisler Bağlamında Âdil Yönetici	23
2-1-2- Adaleti Zedeleyen Tutumlar: Hediye, İmtiyaz.....	24
2-1-3- Yöneticide Adalet İlkesinin Yansımaları	27
2-2- Şûrâ	33
2-3- Liyakat-Ehliyet	37
2-4- Emanet	41
2-5-İbadet.....	48
3- Ra'yye-Teb'a Bağlamında Yönetilenler	51
3-1- Hukuk- Ahlak- Siyasetname Geleneğinde Yönetilenler.....	51
3-1-1- Müslümanlar	52
3-1-2- Gayr-İ Müslimler.....	54
3-1-2-1- Zimmîler.....	54
3-1-2-1-1- Can ve Mal Güvenliği.....	57

3-1-2-1-2- İnanç ve İbadet Hürriyeti	57
3-1-2-1-3 İkâmet ve Seyahat Hürriyeti.....	59
3-1-2-1-4- Kazanç ve Meslek Edinme.....	59
3-1-2-2- Müste'menler	62
4- Yönetilenlerin Görevleri	65
4-1- İtaat	66
4-2- Vazifelerin İfası	69
4-3- Uyarma.....	71
İKİNCİ BÖLÜM	75
YÖNETEN YÖNETİLEN ARASINDA MASLAHAT MERKEZLİ İLİŞKİ	75
2-1- Maslahat Kavramı.....	76
2-2- Maslahatın Kısımları.....	81
2-2-1- Zaruriyyatın Korunması:	82
2-2-1-1 Zarûrât-ı Hamse	82
2-2-2- Hacıyatın Sağlanması:	86
2-2-3- Tahsiniyatın Gerçekleşmesi:.....	87
2-3- Maslahatın İki Boyutu	88
2-3-1- Def-i Mefasid (Nehy-i ani'l- Münker)= Reziletlerden Arınmak.....	88
2-3-1-1- Fitnenin Kaldırılması	91
2-3-1-2- Zararın Kaldırılması	93
2-3-1-3- Kötülüğün Engellenmesi	95
2-3-1-4- Haramlarla Mücadele	96
2-3-2- Celb-i Menâfi (Emr-i bi'l-Ma'ruf)= Faziletlerle Bezenmek	97
2-3-2-1- Vergilerin Toplanması.....	98
2-3-2-2- Cezaların Uygulanması	100
2-3-2-3- İyiliğin Hakim Kılınması	101

2-3-2-4- Kamu Hizmetlerinin Yürütülmesi.....	102
2-3-2-4-1- İlmiye.....	103
2-3-2-4-2- Adliye.....	105
2-3-2-4-3- Hisbe.....	107
2-3-2-4-4- Askeriye (Seyfiye).....	109
2-4- Maslahat Merkezli Uygulama Ve Tasarruflar	111
SONUÇ.....	118
BİBLİYOGRAFYA.....	120

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Madde- makale
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn
Cc	: Celle celâlühü
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren/tercüme eden
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
h.	:Hicrî
İst.	: İstanbul
m.	:Miladî
mad.	: Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölümü
ra	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
Vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
yay.	: Yayınları- Yayınevi
yry.	: Yer yok
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Hamd Rabbimize, salat ve selam O'nun sevgili resulüne, o'nun ailesine, ashabına ve etbâine olsun.

İnsanoğlunun birlikte yaşamasının sonucu olarak toplumda yöneten-yönetilen ilişkisine bağlı doğal bir düzen oluşmuştur. Toplumsal düzen içinde yönetenler kanun gücünü kullandıkları için adalet mekanizması çerçevesinde hareket edip etmemeleri önemlidir. Buradan yola çıkarak çalışmamızda Mecellenin 58. maddesinin ışığında gerek yöneticilerin gerekse yönetilen bireylerin taşıdığı sorumlulukları ve hakları inceledik.

Yöneten-yönetilen ilişkisini konu alan İslam'ın doğuşundan günümüze kadar çeşitli yer ve zamanlarda birçok eser telif edilmiştir. Özellikle V. (XI.) yüzyıldan sonra yazılan "el-ahkâmü's-sultâniyye" türü eserlerde bulunan ifadeler müslüman âlimlerin kendi durumları, gelenek ve imkânları içinde daha iyi yönetim biçimini arama, mevcut sistemi iyileştirme gayretleri olarak değerlendirilebilir.

Dinin mübelliği Hz. Peygamber, gerek dünyevî gerekse uhrevî açıdan Sahabe-i Kirâm'ın önünde onlara örneklik ediyordu. Ancak Hz. Peygamberden sonraki dönem/dönemler için sıkıntı olmadığını söylemek zordur. İşte bu tezimizde Hz Ebû Bekir'le başlayan hilafet (yöneticilik) olgusunu ahlaki ve hukuki açıdan incelemeye ve anlamaya gayret ettik.

Tezimiz giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde Peygamberimizin vefatını müteakip meydana gelen halife seçimiyle alakalı tartışmalara ve akabinde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyenin içeriğine kısaca yer verdik. Birinci bölümde de Yöneten ve Yönetilenlerin hak ve sorumluluklarına değindik. İkinci bölümde ise konumuzun ana direğini oluşturan yönetenlerin yönetilenlerle ilgili tasarufuna maslahat boyutuyla değinip incelemeye gayret ettik.

Çalışmamız boyunca kıymetli zamanlarını ayırıp emek ve birikimlerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Saffet Köse'ye teşekkürü bir borç addeder, kendilerine hayırlı, bereketli ve ilim dolu bir ömür dilerim.

Erdoğan KOCAGÖZ

İzmir - 2019

GİRİŞ

Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmemiz için en belirleyici unsurları bilmemiz ve bu konuda farklı bakış açılarını tespit etmemizin tezimize açıklık getireceği kanaatindeyiz. Fakat bundan daha da önce tarihsel bağlam açısından konunun tahlil edilip, ortaya çıkarılan müktesebatın günümüze değin gelişim sürecini anlayıp, yöneten ve yönetilen arasındaki maslahat merkezli ilişkinin de ortaya konulması tezimize esas teşkil etmektedir. Hz. Peygamber dönemi itibariyle doğrudan vahye muhatap olduğu için herhangi bir durumla karşılaşıldığında vahiy beklenmiş ve/veya gelen vahiyler bizzat kaynağından tefsir edilmesinden dolayı, herhangi bir itiraza meydan verilmeden devrini tamamlamıştır.

Hz. Peygamber'in vefatında Ensarın Benî Sâide çardağında toplanarak yaptıkları tartışmalar ilk fiili hukuk usulü çalışmaları olarak kabul edilebilir. Bu tartışmalar bizzat sahabe tarafından gerçekleştirildiğinden İslam hukukunun kaynağı ve bu alandaki müktesabat açısından özel bir öneme haizdir.¹ Bu noktada bu olayla birlikte İslam hukuk usulü çalışmalarının Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte fiili olarak başladığı söylenebilir.

Yönetim olarak Hz. Peygamberi takip eden dört halifenin yönetimleri ve izledikleri yöntem sonraki dönemler için belirleyici olmuştur. İslâm hukukçuları Kitap ve Sünnet'te bulunan ve daha ziyade genel prensipler niteliğine sahip hukukî esaslar ile dört halife devrinin uygulamalarını esas alarak İslâm hukuku esaslarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Hz. Osman döneminden başlayan fitne ve kargaşa, Abbâsîler'in idareyi ele almalarına değin devam eden olaylar bağlamında, fukahanın yaşadıkları siyasî ortamın ve bağlı oldukları ekollerin önemli

---

¹ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul, Hikmetevi Yay. , 2014, s. 135

ölçüde etkisi altında kaldığı düşünülebilir. Bu sebeple özellikle müctehidlerin içinde buldukları coğrafi, siyasi, ekonomik şartlar değiştikçe icthadların da değiştiği bilinmektedir. Bu konuda İmam Şafii'nin Mekke ve Mısır içtihatlarındaki farklılıklar örnek olarak verilebilir. Devlet başkanının “Kureyş'ten olması” şartı² ile “aynı anda iki devlet başkanının olamayacağı”³ kuralı da buna örnek olarak verilebilir. İlk dönem hukukçuları halifenin Kureyş'ten olacağı ve aynı anda iki halifenin olamayacağı konusunda tereddüt göstermezken sonraki dönem bazı hukukçular halifenin Kureyş'ten olması şartına karşı dikkatli davranmaya başlamış ve bilhassa Endülüs Emevî Devleti'nin kurulmasından sonra belirli şartlarla İslâm ülkesinde iki devletin ve iki devlet başkanının aynı anda olabileceğini kabul etmişlerdir.⁴

Sahabe döneminde kurulan hilafet sistemi, bu dönemin siyasi ve kültürel özelliklerini taşıyan bir yönetim biçimi olduğundan, Benî Sa'îde'de Hz. Ebu Bekir'e yapılan biati de dinle doğrudan ilgisi olmayan siyasi bir olay olarak görmek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.⁵

Sünnî hukukçulardan Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390), halifenin, ittifakla biat edilen ve hiçbir muhalefetle karşılaşmayan kâmil bir devlet başkanı olduğunu söylemekte, böylece bir “kâmil hilâfet-nâkıs hilâfet” ayrımını gündeme getirmektedir.⁶

Çağdaş hukukçulardan Abdürrezzak Ahmed es-Senhûrî de (ö. 1971), “seçimle kurulan ve halifede bulunması gereken şartların oluştuğu hilâfete kâmil, böyle olmayana da nâkıs hilâfet” adını vermektedir.⁷ Senhûrî yine o devirdeki hukukçuların hiçbirisinin bu usullere itiraz etmemesi raşit

² Buhari, *Ahkam*, bab 2; Müslim, *İmara*, 1820. vd.

³ Ebu'l-Hasan Habib el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, (çev. Ali Şafak), İstanbul, Bedir Yay. , 2015, s. 34-37.

⁴ Mehmet Akif Aydın, “Anayasa”, *DİA*, c. 3, Ankara, 2003, s. 154.

⁵ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara, 2017, s. 83.

⁶ Aydın, “Anayasa”, *DİA*, c. 3, s. 155.

⁷ Abdürrezzak Ahmed es-Senhûrî, *Fıkhü'l-Hilafe Ve Tatavvuruhâ*, Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 1995. , Kahire, s. 254.

halifeler devri uygulamalarının icma ile de kabul edildiğini göstermekte olduğunu söyler.⁸

İslâm devlet idaresinde Emevîler’le başlayan dönem yeni yeni oluşturulmaya çalışılan hukuk ilkelerine menfi tesir ettiği genellikle kabul edilen bir husustur. Öncelikle sosyal, ekonomik ve idari hukuk esaslarının şekillenmesi aşamasında Emevîler’le başlayan hilâfet kavgası, bu hukuka temel oluşturacak tatbikatın dört halife devri gibi kısa bir dönemle sınırlı olması sonucunu doğurmuştur. Zira tüm bunlarla beraber Emevîler dönemi, İslam tarihinde ilk defa uygulanan kimi siyasî ve iktisadî icraatlarla sonrasında çok tartışılacak sorunlara da sahne olmuştur. Bu durum, daha Hz. Ali ile Hz. Muaviye’nin mücadelesi döneminde kendisini göstermiştir.⁹ Bunun en önemli örneği olarak Hz. Ali’nin büyük kardeşi Hz. Akil’in bir miktar para karşılığında Hz. Muaviye’nin yanında saf tutarak Sıffin Savaşına katılması gösterilebilir.¹⁰

Hz. Ali’nin hilafeti sırasında uyguladığı siyasi, idari ve ekonomik politikaların en önemli özelliği kamu gücünü ve devlet imkanlarını – akraba bile olsa- adalet ölçülerinden sapmadan kullanmasıdır. Sözgelimi devlet adına elde edilen gelirlerin tamamını devlet ve halk için harcamıştır. Tarihçilerin tespitine göre kısa süren Hz. Ali hilafeti sonrası, iktidara gelen Hz. Muâviye ile başlayan süreç için daha çok, idarede sapma olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekir.¹¹

Emevîler’le başlayan süreç sonrası devlet idaresinin yapısı ve idarecilerin görev ve sorumlulukları hakkında yöneten ve yönetilenin devletle alakalı olarak üstlenecekleri hak ve sorumluluklar üzerinde fazlaca bir ilmi müktesebat oluşmamıştır. Ancak bunun istisnası imamet ve hilafet konularının işlendiği itikat ve kelam eserlerinde görülmektedir.

---

⁸ Senhûrî, *Fıkhü'l-hilâfe*, s. 129.

⁹ Seyfullah Kara, “İslam Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi”, *İstem*, yıl. 4, sy. 8, 2006, s. 165.

¹⁰ Ahmet Önkal, “Akil b. Ebi Talib”, *DİA*, c. 2, s. 264.

¹¹ Seyfullah Kara, *a.g.m.*, a.y.

Bu da daha çok Şia'nın imamet meselesini itikâdî bir alana çekmesi sebebiyledir.

1-Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

Mecelle Osmanlı'nın son dönemlerinde yazılmış olan, yazıldığı dönem ve sonrasında yeni medenî hukuklar hazırlanana kadar ülkedeki ihtiyaçlara cevap vermiş son derece önemli bir kanunnâmedir.¹² Arapça'da "çok büyük boy kitap" anlamına gelen mecelle, Fransızca "büyük kitap, hukuk ilkeleri derlemesi" anlamına gelen 'codex' sözcüğünün çevirisi olarak kullanılmıştır.¹³ Sözlükte, "hikmetli sözlerin yazıldığı sayfa", kimi zamanda "kitap" anlamında kullanılan "mecelle", Osmanlılar zamanında hazırlanmış olan ilk medeni kanunun adıdır. Asıl adı "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye" olan bu kanun, 1869-1876 yılları arasında Ahmed Cevdet Paşa başkanlığındaki bir heyet tarafından bölüm bölüm hazırlanarak kabul edilmiş, 1926 yılına kadar toplam 57 yıl yürürlükte kalmıştır. Bir mukaddime ve 16 bölümden oluşan Mecelle, 1851 maddeyi içerir. Mukaddime kısmındaki birinci madde fikhın tanımıyla alakalı olup, peşinden gelen 99 madde külli kaidelerle ilgilidir.¹⁴ Mecelle İslam Ülkelerine ve toplumlarına kanunlaştırma faaliyetlerinde, rehberlik etmiş bir hukuk metnidir. Hazırlandıktan sonra Mecelle birçok ülkede uygulanmakla kalmamış, aynı zamanda kanunlaştırma çalışmalarını da etkilemiştir. Mecelle bilimsel çalışmaların konusu olmuş sadece inceleme alanında değil, şerhleri ile de önemli bir fikhî zenginlik oluşturmuştur. Bu da Mecelle'nin, hukuki bir kaynak olması bakımından ne denli önemli bir eser olduğunu ortaya koymaktadır.

"Tanzimata kadar Osmanlı'da önemli kanun değişikliği olmamıştır. Tanzimat dönemiyle beraber Batılı kurum ve kavramlar Osmanlı Devleti'nde kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Özellikle Fransa ile kurulan ilişkiler kanun sahasında bir takım değişiklikler yapma

¹² Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, c. 28, s. 233.

¹³ <http://www.bennurca.com/2014/07/mecelle-nedir-mecellenin-maddeleri-ve-kaldirilmesi.html> (erişim tarihi: 11. 12. 202015).

¹⁴ Mustafa Yıdırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, İzmir, 2012, s. 15.

mecburiyetini getirmiş, ancak yapılan düzenlemeler tercüme düzeyinde kaldığından ihtiyaçlara cevap verememiştir. Örneğin; 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunu Türkçeye çevirilerek 1850’de yürürlüğe giren Kanunnâme-i Ticaret, bunda doğrudan bir Batı etkisinin varlığı kendisini gösterir iken, İslâm hukukunda ilk defa fikhî hükümlerin modern bir kanun formunda hazırlandığı Mecelle’de dolaylı yoldan bir etki söz konusudur.

XIX. Asrın kanunlaştırma asrı olduğu dikkate alındığında Mecelle’de Batılı bir tesir söz konusu olmakla birlikte bu tesir muhtevadan ziyade Mecelle’nin sistematığı ile ilgilidir. Zira Mecelle Hanefi doktrini esas alınarak hazırlanmış bir İslam hukuku kodifikasyonudur.

Mecelle, Osmanlı Devleti’nde yürürlükten kaldırıldıktan sonra uzun yıllar Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin’de uygulanmaya devam edilmiştir. Arnavutluk ve Bosna’da 1945 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 4 Ekim 1926’da Türkiye Cumhuriyeti’nin İsviçre Medeni Kanunu’nu iktibasıyla Mecelle de yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁵

“Daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanun Tanzimat’tan itibaren Osmanlı Devleti’nde gerek adlî teşkilât gerekse kanunlaştırma alanında köklü reformların yapıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede önce borçlar, kısmen eşya ve şahıs hukuku hükümleri 1868-76 yıllarında Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, daha sonra aile hukuku hükümleri 1917’de Hukûk-ı Âile Karamâmesi adıyla kanunlaşmıştır. Her ikisi de İslâm hukukuna dayalı olarak hazırlanan ilk kanunlar olması dolayısıyla sadece Osmanlı hukuk tarihi bakımından değil, İslâm hukuk tarihi bakımından da dikkate değer bir öneme sahiptir ve İslâm ülkeleri tarafından hazırlanan kanunlara öncülük ve örneklik etmiştir. “Tanzimat döneminde gerek duyulan hukukçu ihtiyacını karşılamak için klasik medreselerin yanı sıra 1854 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla bir hukuk mektebi açılmış, Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi’nde de 1869’da bir

---

¹⁵ Muhammed Tayyib Kılıç, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 193-204.

hukuk şubesi kurulmuştu. Ancak bunların gelişmesi ve ihtiyaca cevap vermesi için epeyce bir süre beklemek gerekiyordu.”¹⁶

Mecelle'nin hazırlanmasından önce belki deneme sadedinde bir takım çalışmalar yapıldı. 1855 yılında Meclis-i Tanzîmât bünyesinde İslâm hukukuna dayanan bir kanun (metn-i metîn) yapmak için cemiyet teşkil edilir. Meclis-i Tanzîmât üyesi Rüşdü Molla'nın başkanlığındaki cemiyetin üyeleri arasında Ahmed Cevdet Efendi de (Paşa) yer almaktaydı. Cemiyet, bir süre çalıştıktan ve metn-i metînin ilk kitabı olarak “Kitâbü'l-Büyû”u kaleme aldıktan sonra görevini tamamlayamadan dağılmıştır. İkinci girişim yukarıda da belirttiğimiz gibi 1850 tarihli “Ticaret Kāunnâme-i Hümâyunu”nun boşluklarını doldurmak adına Fransız Medenî Kanunu'nun alınma çabaları sırasında başlamıştır. Çünkü burada Osmanlı pazarında büyük bir pay sahibi olan Fransızların büyükelçisi De Bourree'nin de etkisi çok olmuştur. Bununla beraber vatanını seven ve kendi değerlerimizden çıkacak millî bir kanunu savunan başta Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye bakanı Ahmed Cevdet Paşa gibi ilim erbabı ithal kanunlara karşı çıkmışlardır. Bundan dolayı birçok gizli düşmanları olmuştur. Mecelle Cemiyeti evvela 100 maddelik mukaddimeyi ve ilk kitap olan “Kitâbü'l-Büyû”u hazırlayarak şeyhülislâmlığın ve hukukçuların incelemesine sundu. Bu bölüm, gelen değerlendirmelerle gerekli düzeltmeler yapılarak 8 Zilhicce 1285 (22 Mart 1869) tarihli bir mazbata ile sadâret makamına sunuldu. Sadâret (sadrızamlık) tarafından 7 Muharrem 1286'da (19 Nisan 1869) padişaha sunulan mukaddime ve “Kitâbü'l-Büyû” bir gün sonra onaylanarak yürürlüğe girdi. Bunu 6 Zilkade 1286 tarihinde (7 Şubat 1870) icârât, 18 Muharrem 1287'de (20 Nisan 1870) kefâlet, 25 Safer 1288'de (16 Mayıs 1871) havâle ve rehin kitapları takip etti.¹⁷

Merhum Ahmed Cevdet Paşa'nın kendisine karşı yapılan tüm engellemelere rağmen milli bir kanun girişiminin ne denli önemli olduğunu kendisinin şu sözlerinden anlamaktayız: “Avrupa kıtasında ilk

¹⁶ Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”, s. 231.

¹⁷ Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”, s. 231-235.

öce düzenlenen kanunname, Roma Kanunnamesidir ki İstanbul'da bir cemiyet-i ilmiye vasıtasıyla tertip ve tedvin olunmuştu. Avrupa Kanunnamelerin esasıdır ve her tarafta meşhur ve geçerlidir. Fakat Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeye benzemez. Beyinlerinde pek çok fark vardır. Çünkü o, beş altı kanunun inceliklerini bilen zatın gayreti ile yapılmıştı, bu ise beş altı fakihin vaz'ı ilahî olan Şeriat-ı Garra'dan çıkarılmıştır. Avrupa kanunşinaslarından olup bu kerre Mecelle'yi mütalâa ve Roma Kanunnamesi ile karşılaştıran ve ikisine dahi katışıksız insan eseri nazarı ile bakan bir kişi dedi ki; "Âlemde cemiyet-i ilmiye vasıtası ile iki defa kanun yapıldı, ikisi de İstanbul'da vuku buldu. İkincisi, tertip ve intizamı ve meselelerin düzenlenmesi ve irtibatı sebebiyle öncekine tercih edilen ve manevi olarak üstün olandır. Beyinlerindeki fark dahi insanın o asırdan bu asra kadar medeniyet âleminde kaç adım atmış olduğuna bir ölçüdür."¹⁸

Sonuç olarak,

Bazı açılardan eleştirilere konu olsa da Mecelle, hem Osmanlı hukuku hem de dünya hukuk literatürü açısından sahasında seçkin bir yere sahiptir. Mecelle Hanefî mezhebini kısmen kanunlaştırarak kanunlaştırma (kodifikasyon) hareketleri içinde özel bir yere sahip olmuştur.

Cumhuriyet dönemi hukuk kurallarının tedvin edilmesinde Mecelle'den faydalanılmıştır.

---

¹⁸ Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara: TDV Yay. 2009, s. 65.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA YÖNETEN-YÖNETİLEN İLİŞKİSİ

Tarih boyunca insanlar topluluk halinde yaşamıştır. Birarada yaşamının uyumsuzluklara sebep olması kaçınılmazdır. Bu açıdan eğitim, öğretim, güvenlik, yargı gibi ihtiyaçları temin için bir takım sistemler oluşmuştur. Bu sistemi yürütmek amacıyla çeşitli seviyelerde yöneticiler, iş başına gelmiştir.

1- 1 Yönetenler (İmam-Halife-Râî)

İslâm tarihine baktığımızda yönetici değişik zaman ve zeminlerde farklı isimler ile nitelenmiştir. “İmam, halife, râî ve reisü'd-Devle (devlet başkanı)” bunların ilk akla gelenlerindedir. Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için bunların ne anlama geldiğini ve tarihsel süreçte çizilen çerçeve içerisinde nasıl anlam kaymalarına uğradıkları irdelenmeye çalışılacaktır.

İmam sözlükte “uyulan kimse”¹⁹ “cemaatle kılınan namazda kendisine uyulan zat, din ve devlet önderi; Hz. Peygambere niyabeten riyâset-i âmmeyi haiz olan zat”²⁰ anlamlarına gelmektedir. İmam kelimesi, sözlük anlamına uygun olarak Kur'an'da geçmekte olup, insanlar için kullanıldığı gibi,²¹ Allah'ın kitapları için de kullanılmıştır.²² Hatta Emevi Halifesi Süleyman b. Abdilmelik: “Ey Allah'ın kulları Allah'ın Kitabı'nı imam olarak alın” uyarısında bulunarak, Kur'an-ı Kerim'in mecâzi anlamda imam olması gerektiğini belirtmiştir. İmamlık iki kısımdır: Birincisi cemaatle namaz kıldırmak için yapılan imamlığa “İmâmet-i Suğra, diğeri ise Emiru'l-Mü'minin yani devlet reisliği anlamına

¹⁹ Ahterî Mustafa b. Şemsüddin Karahisârî, *İmam* mad., *Ahterî Kebîr, Arapça-Türkçe Büyük Lügat* (çev. İ. İlhami Ulaş-Abdülkadir Dedeoğlu), İstanbul: Osmanlı Yay., 1979, s. 46.

²⁰ Mehmet Erdoğan, *İmam* maddesi, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, s. 248.

²¹ Bakara, 2/124; Furkan, 25/74; İsrâ, 17/71; Tevbe, 9/12; Enbiyâ, 21/73; Kasas, 28/5, 41; Secde, 32/24.

²² Hicr, 15/79; Yâsin, 36/12; Hûd, 11/17; Ahkâf, 46/12.

gelen de “İmâmet-i Kübra denir. Müslümanların üzerinde genel tasarrufa sahip olması hasebiyle imâmetin tesir yönünü ifade eder.”²³

Râi ise “çoban, güden, yönetici”,²⁴ “koruyucu”²⁵ anlamlarında kullanılır.

Halife ise “birisinin yerine geçen, onu temsil eden, ona vekâlet eden kimse”²⁶, “birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/ gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek” gibi anlamlara gelir”.²⁷

Hilâfet kelimesi, terim olarak İslâm devletlerinde Hz. Peygamber’den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de (ç. hulefâ, halâif) “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse” demektir ve devlet başkanı için kullanılır.

Devlet başkanlığının bir adı da imâmettir. Devlet başkanına, Peygamberimizin vekili olması hasebiyle halife, önder ve lider olması sebebiyle de imam denildiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer devrinden itibaren “emîrü’l-mü’minîn” tabiri halife yerine kullanılmıştır. Şîi akidesi ise imâmet terimi üzerinde şekillenmiş, inanç esaslarından bir umde olması hasebiyle hayatın her alanında kullanıma gelmiştir.²⁸

Kur’ân’da tekil olarak halife kelimesi iki yerde (Bakara 2/30, Sad 38/26), çoğul olarak halâif dört yerde (En’am 6/165, Yunus 10/14-73, Fâtır 35/39), hulefâ ise üç yerde(A’râf 7/69-74, Neml 27/62) geçmektedir. Bu kelimeler nüzul sırasına göre incelendiğinde şöyle bir durum ortaya çıkar. Halife kelimesi ile ilgili ilk olarak Sâd sûresi 38/26. ayette geçmektedir. Âyetin meâli şu şekildedir: “ Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”

²³Seyyid Abdullah Cemaleddin, *İslam’da İdari Siyaset*, (çev. A. Kadir Kabakçı/Erol Bayraktar), İstanbul: Hıra Yay., t.y., s. 107.

²⁴ Erdoğan, Râi mad. , a.g.e., s. 474; Buhârî, *Cum`a*, 11; *Ahkâm*, 1; Müslim, *İmâre*, 20.

²⁵ Ahterî, a.g.e., s. 214.

²⁶ Erdoğan, Halife mad. , a.g.e., s. 198.

²⁷ Casim Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, c. 17, s. 539.

²⁸ <https://www.tebyan.net/index.aspx?pid=50442> (erişim tarihi 02. 01. 2019).

Daha sonra halife kelimesi çoğul şekliyle A'râf sûresi 7/69-74. âyetlerinde geçmektedir. A'râf sûresi 7/69'da Âd kavmine gönderilen Hûd Peygamberin kıssasından bahisle bu kavme: "Hatırlayın hani sizi Nuh kavminden sonra onların yerine getirmişti (hulefâ)..." denilmekte, aynı sûrenin 7/74. âyetinde benzer bir anlatım ve hatırlatma Semûd kavmine de yapılmakta ve şöyle denmektedir: "Hatırlayın hani sizi Âd kavminden sonra onların yerine getirmiş (hulefâ) ve sizi yeryüzüne yerleştirmişti."

Fâtır sûresi 35/39. âyette ise "halâif", Neml sûresi 27/62 de "hulefâ, Yunus sûresi 10/14 ve 73. âyetlerinde yine "halâif" şeklinde bulunan ayetler Mekki'dir. Medine'de inen Bakara sûresi 2/30. âyet ise: "Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacağım? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti." Şu ana kadar zikrettiğimiz ayetler surelerin nuzül sırasına göredir.

Mushaf tertibine göre ise şöyledir;

1. Bakara, 2/30, "halîfe,
2. A'râf, 7/69-74, "hulefâ",
3. Yunus, 10/14-73, "halâif",
4. Neml, 27/62, "hulefâ",
5. Fâtır, 35/39, "halâif",
6. Sad, 8/26, "halîfe".

Hadis literatüründe halife, imam, emîr kelimelerinin yer aldığı, ayrıca "devlet başkanı, yönetici, lider" gibi anlamların kastedildiği görülür. Çeşitli hadislerde âdil devlet başkanı övülüp onun kıyamet günü Allah tarafından gölgelendirilmek suretiyle mükâfatlandırılacağı belirtilmekte²⁹ zalim devlet başkanı yerilmekte,³⁰ devlet başkanının tıpkı bir çoban gibi emri altındakilerin sorumluluğunu taşıdığı³¹, onun bir koruyucu olduğu ve mâsiyeti emretmediği

²⁹ Buhârî, *Ezân*, 36.

³⁰ Tirmizî, *Ahkâm*, 4; Müsned, III, 22.

³¹ Buhârî, *Cuma*, 11; Müslim, *İmâre*, 20.

sürece kendisine itaat etmek gerektiği³², hilâfetin Kureyş'e ait olduğu ve halifelerin Kureyşli olmaları gerektiği³³, iki halifenin ortaya çıkması halinde sonrakinin engellenmesi gerekirse etkisiz hale getirilmesi icap ettiği³⁴ kaydedilmektedir. Ancak bu hadislerde kastedilen manaların sonradan oluşan hadiselerle meydana gelen doneleri tam olarak karşılayıp karşılayamayacağı ya da sonraki anlam genişlemesiyle burada gördüğümüz hadislerdeki manaların birbirleriyle ne kadar örtüşeceği üzerinde tartışılabilir bir konudur. Bizim çalışmamız ise kelime anlamından çok muhteva ile alakalı olduğundan şimdilik bu kadarlık bir izah ile iktifa edip gerekli olduğunda ve yeri geldiğinde konuyla ilgili tartışmaları ve yorumları aktararak bizde oluşan kanaati de zikredeceğiz.

Hz. Peygamber hayatta olduğu süre içerisinde sorumlu olduğu kitlenin gerek dünyevi gerekse uhrevi ihtiyaçlarını karşılayan vahyi insanlara ulaştırmıştır. Burada gerek Kur'an gerekse sünnet olmak üzere bize birbirinin mütemmimi olan iki ayrı kaynak bırakmıştır. Kıyamete kadar da insanlar arasındaki ihtilafların çözüm yolunun Kur'an ve Sünnet olduğunu, bunlarda çözüm bulunmadığı takdirde Ulu'l-Emre (Halife, râi, imam...) müracaat edilmesi³⁵ gerektiği inananlara açık ve net bir şekilde emredilmiştir.

Halife; Müslümanların en büyük devlet başkanları, Allah'ın emirlerine tatbiki devamı için peygamberden sonra ona halef olan kimselere denmiştir. "Müminlerin emiri olan devlet başkanı risalet görevi dışında Rasûlullah'ın (sav) yerine geçip onun dünyevi otoritesini temsil eder, yeryüzünde dinin hükümlerini uygular ve dünya işlerini düzene sokar. Bu itibarla devlet başkanına "halife" işgal ettiği makama da "hilâfet" denilmiştir." Halifenin ilim sahibi olma, âdil olma, bu işi yapabilecek kudret ve kabiliyete sahip olma, vücutça ve duyu organlarınınca sağlam olma gibi bazı şartları kendinde toplama zorunluluğu vardır.

---

³² Buhârî, *Cihâd*, 108-109, 164; Müslim, *İmâre*, 43; İbn Mâce, *Cihâd*, 40; Müsned, VII, 96.

³³ Buhârî, *Ahkâm*, 2, Menâkıb, 2; Müslim, *İmâre*, 4, 8-9; Müsned, II, 93; III, 129, 183; IV, 185, 421.

³⁴ Müslim, *İmâre*, 61.

³⁵ Nisa, 5 /59.

1-2 Halifenin Seçim Şekli

Halifenin seçilmesi üç yolla olabilir.

- 1) Seçim yoluyla,
- 2) İstihlâf yolu yani mevcut halifenin aday göstermesi ile,
- 3) İstila yani hilafeti ele geçirme şeklinde olmak üzere mümkündür.³⁶

İslam hukukçularının ekseriyetine göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali seçimle, Hz. Ömer ve Hz. Osman da istihlaf ile seçilmişlerdir. Hz. Muaviye ise istila yoluyla halifeliği ele geçirmiştir.

İslam devletlerinde devlet başkanına halife, yönetim şekline de hilafet denmesi, Hz. Peygamber'in yeryüzündeki dünyevî otoriteyi sağlamak ve şer'î hükümleri uygulamak adına seçilmesi/atanması ile ilgilidir. Bundan dolayı bazı kaynaklarda geçen merfu bir hadiste "es-Sultanu Zıllullahi fi'l-Ard"³⁷ yani "Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir" denmiştir. Nasıl ki; gölge insanı yakıcı güneşten koruyorsa Devlet Başkanı da halkını tehlikelerden koruduğu için Allah'ın gölgesi olarak nitelenmiştir.³⁸ İlk dönemlerde halifeye "halifetullah" (Allah'ın halifesi) tabiri kullanılmışsa da bu kullanımın itibar görmediği bilinmektedir. "Nitekim Hz. Ebû Bekir'in kendisine Allah'ın halifesi diye seslenen kişiye tepki göstererek Allah'ın değil Resûlullah'ın halifesi olduğunu ve buna da rızâ gösterdiğini ifade etmiştir. Yine Hz. Ömer ve Ömer b. Abdilazîz'in de aynı şekilde bu tabire karşı çıktıkları kaydedilmektedir. Watt, bu rivayetin kaynağını teşkil eden İbn Ebî Müleyke'nin İbn Zübeyr'in Emevîler'e karşı isyanı sırasında kadılık makamında bulunduğunu, dolayısıyla rivayetin o sıralarda Mekke'de uydurulmuş olabileceğini belirtmektedir. Halifeye âdeta ilâhî bir yetki ve vekâlet atfeden böyle bir adlandırma İslâm âlimleri tarafından hiç kullanılmadığı gibi kamuoyunda da karşılık bulmamıştır."³⁹

³⁶ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 175-198.

³⁷ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, Dar'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1408/1988, c. 1, s. 456.

³⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazali, *Nasihatü'l – Mülük*, (çev. Osman Şekerci), İstanbul: Sinan Yay., 1969, s. 52.

³⁹ Avcı, "Hilâfet", *DİA*, c. 17, s. 539.

1-3 Yöneticide Aranılan Şartlar

Toplumunu yönetecek insanların birtakım vasıfları haiz olması gerekir. Özellikle bu göreve gelecek veya seçilecek olanların İslâm dininin esaslarına göre hareket etmesi önemlidir. Bu hususta ilk dönemlerde bir takım tartışmalar ortaya çıkmış ve çeşitli görüşler oluşmuştur. Bu noktada özellikle Şia'nın imâmet konusuna itikâdi bir boyut kazandırmasına dönük kelâmî tartışmalara girmeden fikhî çerçeve içinde kalarak bazı görüşler üzerinde durmamız gerekecektir.

Ebu Hanife'ye (ö. 150/767) göre, halife seçim yoluyla iktidara gelmelidir. Bununla birlikte O'nun yaşadığı devirde fâsıkın ve zalimin imâmeti ile ilgili olarak ciddi tartışmalar mevcuttur. Hiçbir şekilde caiz olmadığı görüşüne karşılık, imâmeti devam ettikçe sahih olduğunu savunan anlayış mevcuttur. Ebû Hanîfe İmâmet konusunda “hak” imam ile “fiilî” imam ayırımına gider. “İmamın olmaması halinde, (fiilî) imam olsa ve imamet de meşru olmasa bile, şer'î biçimde devam eder. Ayrıca maslahatı gözeten bir görüşü savunarak: “İyi ve günahkâr her Müslümanın arkasında namaz kılmak caizdir. Müslümanların iyi veya günahkâr ulü'l-emriyle beraber hac ve cihadı kıyamete kadar devam eder, hiçbir şey onları iptal edemez ve bozamaz” ifadelerini kullanır.⁴⁰ Ebu Bekir el-Cessâs (ö. 370/981) da *Ahkâmü'l-Kur'an*'da: “Komutan veya askerleri fasık bile olsalar onlarla beraber cihada çıkmak caizdir. Nitekim Ebû Eyüb el-Ensârî'de Yezid'in ordusuyla cihada çıkmıştır” der.⁴¹

Klasik dönem İslâm amme hukuk doktrininde halifenin insanların saygınlığını kazanmış, ilmi anlamda temâyüz etmiş kişiler arasından ya şura yoluyla ya ehlü'l-hal ve'l-akd denilen kurul tarafından veya halkın biatıyla seçilmesi öngörülmektedir. Halifenin kendinden sonra gelecek halifeyi belirlemesiyle ilgili olarak İslâm hukukçuları halifenin şura veya ehlü'l-hal ve'l-akd denilen kurul tarafından seçilmesi fikrini savunurlar. Şayet tayin yoluyla belirleme olacak olursa hilafetin saltanata dönüşme tehlikesi meydana gelebilir.

⁴⁰ Nevin Abdülhâlık Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001, s. 339-341.

⁴¹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, (tahk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin), Beyrut: Daru Kütübiyye, 1994, c. 3, s. 154.

Hilafeti zorla ele geçiren halifenin durumuna bakılacak olursa, burada da ulema toplum menfaatini (maslahatı) önceleyerek İslam dininin esaslarına sadık kaldığı sürece kendisinin meşru halife olacağı fikri serdedilmiştir. İslâm âlimleri de zaman zaman devam eden siyasi çekişmelerin içinde kalarak ya taraf olmak ya da tavır almak durumunda kalmışlardır. Böyle olunca halife seçimiyle ilgili kriterlerde zaman içerisinde farklı uygulamalara gidilmiştir.⁴²

Âlimler genel olarak devlet başkanında şu özelliklerin olması gerektiğini belirtmişlerdir: İlim (içtihad derecesinde olmalı), adalet, yeterlilik, duyu organlarının ve diğer organlarının sağlıklı olması gibi özelliklerin bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Hilafetin Kureyşliliği meselesinde ise Abbâsî hilâfetinin sona ermesi bu konunun yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. İbn Haldûn (ö. 808/1406) başta olmak üzere bazı hukukçu ve kelâmcılar bu şartı artık aramamaya başlamışlardır. İbn Haldûn'un yorumu dikkate şayandır. O halifenin Kureyş'ten olma şartının mesnedi olan hadisi, Kureyş'in Resûlullah döneminde sahip olduğu asabiyetle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre hilafet makamına gelen zatın güç noktasında asabiyet sahibi bir gruptan olması gerekir. Başlangıçta Kureyş kabilesi bu güce sahipti ve bu nedenle Hz. Peygamber ile Hulefâ-yi Râşidîn döneminde devlet başkanının Kureyş'ten olmasını istemiştir. Daha sonraki dönemlerde Kureyş bu özelliğini kaybettiğinden artık halifenin, toplumları etrafında toparlayabilecek güçlü bir asabiyyete sahip başka kavim veya milletlerden de olabileceği görüşünü benimser.⁴³

Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber Ensar, İslam devletinin başına kendi aralarından birini seçmek için Beni Saide gölgesiğinde toplandı.⁴⁴ Ensar içinde hilafet için en kuvvetli aday, Hazrec'in lideri Sa'd b. Ubâde idi.⁴⁵ Ancak Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde'nin katılması sebebiyle seçim olmamış ve halifenin kim olacağı hakkındaki uzun tartışmalardan sonra Hz. Ömer'in teklifiyle Hz. Ebû Bekir halife seçilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra

⁴² Avcı, "Hilâfet", *DİA*, İstanbul: 1998, c.17 s. 540.

⁴³ İbn Haldun, *Mukaddime*, (çev. Zakir Kadiri Uğan), c. 1, s. 445-487.

⁴⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Tarihu'l Umem vel-Mulûk*, c. 2, Kahire: 1939, s. 455.

⁴⁵ Ebu Said Neşvanu'l-Himyeri, *el-Hûru'l-Iyn*, (thk. Kemal Mustafa), Mısır: 1948, s. 212.

hem Hz Ebû Bekir'den Hz. Ali'ye kadar halifenin belirlenmesinde takip edilen metod, sonraki dönemin hukukçularına ışık tutmuş ve genellikle iki metod belirlenmiştir. Bunlardan biri, ilk halife Hz. Ebû Bekir'de olduğu gibi devlet başkanının seçimle iş başına gelmesi, ikincisi de mevcut halife tarafından yerine geçecek kişinin bizzat tayin edilmesidir. Seçimin ilk yol olduğu hususunda Şiîler dışındaki ulema arasında icmâa yakın bir görüş birliği bulunmaktadır. Hatta Zeydî Şiîler bile seçimi önelemede, ancak seçilecek başkanın Ehl-i beyt'ten olmasını şart koşmaktadırlar. Seçici heyetin vasıfları konusunda ise, Mâverdü (ö. 450/1058) ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) gibi hukukçular adalet, ilim, re'y ve tedbir olmak üzere üç özelliği zaruri görmüşlerdir. Halifenin seçilmesinde meydana çıkan ikinci metod, "mevcut halife tarafından yerine geçecek kimsenin" bizzat tayin edilmesidir (ahd, istihlâf).

Sünnîler halifenin tayini hususunda iki yol kabul etmiş olmakla beraber uygulamanın getirdiği zaruretlere, sonraki dönemin bazı hukukçularını hilâfeti zorla ele geçiren kişinin halifeliğini de geçerli kabul etmeye sevk etmiştir. Bu konuda Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) olumlu bir görüş rivayet edilmiştir. Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Kudâme (ö. 620/1223), İbn Cemâa (ö. 767/1366), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Haskefî (ö. 1088/1677) ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) bunlardandır. İbn Haldûn (ö. 808/1406) ise ayırım yapmış, hilâfeti zorla ele geçirenlerden yönetimini dine ve adalete uygun olarak yürütenleri geçerli, diğerlerini geçersiz kabul etmiştir.⁴⁶

Gazalî (ö. 505/1111) yöneticiliğin tesisi hususunda dayandığı görüşünde: "Bir yönetici olmadıkça dünya işlerinin sürekli teşkilatlandırılması mümkün değildir. Böyle bir teşkilat olmadan barış ve huzur içinde ilâhi emirlere göre davranmak imkânsız olduğundan bu siyasi teşkil de İslâm Hukuku tarafından gerçekleştirilir. Halkın kendisine itaat edeceği bir yönetici olmazsa "sürekli bir karışıklık, kılıçların sonu gelmeyen sesi, sık sık tekrar eden açlık, hayvan hastalıkları ve bütün san'at hırfetin (Osmanlı Devleti'nde demircilik,

---

⁴⁶ Mehmet Âkif Aydın, "Anayasa", *a.g.e.*, s. 156-7.

kunduracılık, dokumacılık, duvarcılık, marangozluk, gibi küçük el sanatlarının ismidir) sonu olur”⁴⁷ ifadelerini kullanmaktadır.

Fârâbî (ö. 339/950) el-Medînetü’l-Fâzıla’da; “Kadınlara düşkün olmaması, yemeye, içmeye ve ve tabiatıyla oyundan sakınması lâzımdır. Sonra doğruluğu ve doğruları sevmesi, yalandan ve yalancılardan nefret etmesi lâzımdır. Sonra ulu olması ve ululuğu sevmesi lâzımdır ki utandırıcı şeylere düşmesin ve tabiatıyla hep yüksek şeyleri arasın ve gümüşle altın gibi şeylere ve diğer dünyalıklara göz koymasın”⁴⁸ diyerek yöneticinin ahlakî anlamda olgun bir kişiliğe sahip olmasına dikkat çekmektedir.

Devlet başkanının görev sınırlarını tespitinde Hz. Peygamberin dini ve siyasi rolünün mezhepler tarafından telakkisi o görevin sınırlarını tayin eder. Şöyle ki: Şia Hz. Peygamberin dini ve siyasi görevlerini ayırt etmeden bütün yönleriyle İmamlar tarafından yerine getirilebileceğini iddia etmektedir. Ehl-i sünnet ise Hz. Peygamberin risaletle ilgili olan tasarruflarıyla ve içtihat ile ilgili tasarruflarını ayırt eder. Netice itibariyle iki farklı yaklaşımın bulunduğunu söyleyebiliriz. Sünnî yaklaşımda her ne kadar siyasal tasarrufları, dini içerikli tasarruflardan farklı bir düzleme yerleştirme çabası hissedilmekteyse de, bunun sekülerlik içeren bir yaklaşım olarak değil, imâmetin dinde usûl (temel inanç esasları) konusu olmayıp (fûrua ait) içtihadî bir mesele olduğu şeklinde anlaşılması daha isabetli olacaktır. Nitekim onlar da, dinin amaçlarını gerçekleştirmede vazgeçilmez bir araç olduğunu kabul etmektedirler.⁴⁹

Yukarıda zikredilen hususlarda gördüklerimiz, İslâm devletinde devlet başkanın seçim şekli ve seçilecek kişinin nitelikleri üzerinde son derece ciddi tartışmalar ve nasıl olması gerektiğine dair gerek hukukî bağlamda gerekse ahlakî bağlamda vasıflarına işaret edilmiştir. Bu çalışmalar ve tartışmalar en azından bir devlet ve yönetim felsefesinin temellerinin sağlam bir şekilde atılmasına katkı sağlamıştır. Tarihi süreçte yönetime dair hukukî ve ahlakî ilkelere sapma ortaya çıktığında ulema, umeraya karşı tavrını zaman zaman göstermiştir. Ebû

⁴⁷ Harun Han Şirvani, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare*, (çev. Kemal Kuşcu), Ankara, 1965, s. 181.

⁴⁸ Fârâbî, *el-Medinetü’l Fâzıla*, MEB Yayınları, (çev. Nafiz Danışman), Ankara, 2001, s. 88.

⁴⁹ Murat Şimşek, *Hz. Peygamberin İctihad ve Tasarrufları*, Ankara: TDV Yay., 2011, s. 362.

Hanife (ö. 150/767) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) örnek olarak zikredilebilir.⁵⁰

2- Yönetim İlkeleri

Yönetim ilkeleri Kurân-ı Kerim tarafından belirlenmiş, Hz. Peygamber tarafından uygulaması gösterilmiş, sonraki dönemlerde ihtiyaçlar ölçüsünde bu iki kaynaktan çıkan hükümler insanlık tecrübesi ile de zenginleştirilerek teorik zemine kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu konuda fıkıh-kelam ulemasının ciddi emekleri vardır. Bu bağlamda Câhız (ö. 255/869), Fârâbî (ö. 339/950), İbn Sina (ö. 428/1037), Maverdî (ö. 450/1058), Keykavus (ö. 475/1082'den sonra), Nizamülmülk (ö. 485/1092), Gazalî (ö. 505/1111), İbn Bâcce (ö. 533/1139), İbn Rüşd (ö. 595/1198), Nasiruddîn Tûsî (ö. 672/1274), İbn Teymiye (ö. 728/1328), İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi düşünürler siyasetnâme ahlâk, siyaset ve devlet yönetimiyle ilgili eserleriyle yönetimin ilkelerini belirlemeye gayret edip, ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda İslam Hilafet tarihi dikkate alındığında özellikle Hulefâ-i Râşidin döneminin özel bir yanının bulunduğunu belirtmemiz icabeder. Bu sebeple çalışmamızda o duruma atıflarda bulunacağız. İslam siyaset geleneğinin öncü isimlerinden Fârâbî (ö. 339/950) örnek yöneticinin portresini faziletli/erdemli şehrin atmosferini ele aldığı şöhretli eserinde aynı zamanda yöneticide bulunması gereken özelliklere de yer verir; Fâzıl şehir reisinin on iki özelliği olması gerektiğini ifade eder. Şöyle ki:

- 1- Vücudunun tam ve her organının yerinde olması gerektiğini, bu özellik reisin yapacağı işleri aksatmadan ve zamanında yapması için elzemdır.
- 2- Etrafında olan olayları iyi kavrayıp anlaması gerekir ki hem söyleyenin amacını hem de konu olan şeyi olduğu gibi anlasın. Bu özellik reisin iyibir hafiye teşkilatına ihtiyacı olduğunun da göstergesidir. İstihbarat ağını kuramamış bir reis toplumun meramını anlayamayacağı gibi, kendini ve devletini de tehlikelerden koruyamaz.

---

⁵⁰ Köse, *a.g.e.*, s. 172-180.

- 3- Hâfızası kuvvetli olsun ki anladığı, işittiği, gördüğü ve sezdiği her şeyi iyi anlasın ve unutmasın. Sadece başkalarının akıl ve görüşleriyle hareket eden bir reis gerçek başarıyı elde edemeyecektir.
- 4- Uyanık ve zeki olması gerekir ki gördüğü her kanıtı hemen anlayıp yerinde kullanmasını bilsin. Olayları değerlendirebilecek bir hikmete ihtiyacı vardır. Yani görülenin ardında ki görülmeyeni hissedebilecek bir anlayışa sahip olmalıdır. Bu toplumun maslahatı için olmazsa olmaz bir gerekliliktir.
- 5- Güzel konuşmasını bilmeli ki düşüncelerini açıkça izah etsin. Reisin yeri geldiğinde insanları ikna edebilecek bir hitabete sahip olması, toplumu yalan yanlış bilgilerle yönlendirmeye çalışanlara karşı gerekli bir özelliktir.
- 6- Ulu olması ve ululuğu sevmesi lâzımdır ki utandırıcı şeylere düşmesin ve tabiatıyla hep yüksek şeyleri arasın ve gümüşle altın gibi şeylere ve diğer dünyalıklara göz koymasın.
- 7- Öğrenmeyi ve öğretmeyi sevmesi, her şeyi kolayca öğretmesi lâzımdır ki öğretme ve öğrenme yorgunlukları ona ne acı versin ne de vücudunu hırpalasın. Bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiyle her zaman daha iyisini ve daha güzelini yapma gayretinde olmalıdır.
- 8- Adâleti ve adâletli kimseleri sevmesi, baskıdan, zulümden ve zalimlerden nefret etmesi gerekir ki hem kendi akrabasından hem başkalarından hak arasın, onları hakka çağırsın, baskı kurbanlarının imdadına koşsun, iyi ve güzel bilinen her şeyi desteklesin. Reis adil olduğunda toplum huzur bulur. Maslahatın gereği de zaten bunu gerektirir.
- 9- Mutedil mizaçta olmalı ki kendisinden adâlet istendiği zaman şiddet göstermesin, titizlik ve aksilik etmesin; fakat baskıya ve kötülüğe davet edildiği zaman şiddet ve aksilik gösterebilir.
- 10- Doğruluğu ve doğruları sevmesi, yalandan ve yalancılardan nefret etmesi gerekir.

11- Büyük bir çaba ve irade sahibi olmalı ki gerekli bulduğu şeyleri gerçekleştirmek hususunda cesaret gösterebilir, korkak ve yahut yumuşak olmasın.⁵¹

Yukarıda sayılan özellikler yöneticide olması gereken vasıflar olarak sayılırken aynı zamanda yönetimin ilkelerine de temas etmiş oluyor. Burada zikredilen hususlar faziletli bir yönetimin ortaya konması için zaruri şartlardır. Bu vasıfları haiz olan kişi ne aldatır, ne aldanır. Teb'asına karşı daima adaletli ve bir baba gibi müşfik olur. Halkın huzur ve refahı artar. Böyle bir ülkede yaşamak tüm insanların arzusudur.

“Üç kişi yolculuğa çıktıklarında, başlarına aralarından birisini imam tayin etsinler”⁵² hadisi aslında insan toplulukları arasında düzenin ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir. Bunu sağlamanın en önemli yolu da nitelikli bir idareci ve maslahata uygun yönetim biçimidir. Bunun yanında üçüncü bir umde olarak içtihadı Yemen'e vali olarak gönderdiği Muaz b. Cebel'in sözlerine verdiği olumlu tepkiyle meşruiyet kazandırmış olan Hz. Peygamber böylece yönetimin ana ilkelerini ortaya koymuş bulunmaktadır. Modern toplumlarda da devlet felsefesinin ortaya çıkmasıyla teşri' ve taknîn faaliyetlerinin sonucunda ortaya konan hukukî müdevvenatı da aşağıdaki şekilde görüyoruz.

“Terim olarak hukuk devleti 19. yy. başlarında Alman hukuk çevrelerinde ortaya çıkmış, T.C. Anayasasına ilk kez 1961'de girmiş (mad.2) ve 1982 Anayasasında da anayasanın temel ilkelerinden biri olma niteliğini (mad.2) korumuştur. Bu kavramın karşılığı olarak Anglo-Amerikan ülkelerinde “hukukun egemenliği” veya “hukukun üstünlüğü” ifadesi kullanılır. Hukuk devleti denildiğinde yönetilenlere hukuk güvenliği sağlayan devletin hukuka tabi olduğu ve fert ile eşit durumda bulunduğu, ferdin gerektiğinde devlete karşıda korunacağı, devlet gücünün tasarruflarının bağımsız mahkemelerce sorgulanabildiği devlet düzeni anlaşılır. Buna göre hukuk devleti mevzuatını ve faaliyetlerini hukuk kaideleri içerisinde düzenlemiş devlettir ve hukuk, devletin ve idare edenlerin üstündedir. Devletin faaliyetleri de tıpkı fertlerin ki gibi hukuk

---

⁵¹ Fârâbî, *a.g.e.*, s. 87-90.

⁵² Ebu Davud, *Cihad*, 80.

kaidelerine uygunluk şartıyla ve bu kuralların çizdiği sınırlar içinde muteberdir.”⁵³

Hukuk devletinin en temel ilkesi olan hukukun çağdaş devletlerdeki yansımaları bu sözlerle ifade eden Saffet Köse devamında da İslâm’ın devlet felsefesini ana hatlarıyla şu şekilde formüle etmektedir: “İnsanın toplumsal bir varlık olduğu, bir takım hak ve hürriyetlere sahip olup bunları korumaya hırslı, kendisine bir takım vazifelerin verilmesi ve bunları ihmale meyyal olması ve tartışmaya düşkün bulunması devletin varlığını zarurî kılmaktadır. Çünkü hakların korunması, görevlerin ifası ve ihtilafların çözümlenmesi ancak üstün bir otorite vasıtasıyla mümkündür. Eğer bunlar fertlerin kendisine bırakılacak olursa bu durum güçlü olanın hâkim olmasına sebep olur ki bu sonu gelmez bir kavga ve çekişmeyi getirir ve toplumda kargaşa hüküm sürer. Çünkü herkes birbirine oranla belli bir güce sahiptir ve toplumda güçlü olandan daha güçlüsü vardır. Bu durum, bütün semavi dinlerin korumayı hedeflediği din, can, mal, akıl ve nesil emniyetini ortadan kaldıracı bir hale sokar ki bu arzu edilen bir durum değildir. Bundan dolayı hakların koruyucusu, vazifelerin takipçisi ve ihtilafları adalet ölçüleri içerisinde çözümlenmesi, herkesin üzerinde sevgi, saygı ve korku uyandırabilen güçlü bir otoriteye gerek vardır ki bunun adı devlettir. Devleti ayakta tutan en önemli ilke hukuktur. Hukukun en önemli hedefi de adalettir.”⁵⁴

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda denilebilir ki bir devletin yaşamasının yegane şartı adalettir. Adaletin ayakta kalmasının şartı da hukuktur. Hukuk ise toplumsal maslahatın teminatıdır. Bu hukuku uygulayacak olan kişiler yönetici, üzerlerinde hukuk kaidesi uygulanacak kişiler de yönetilen sıfatıyla tezimizin ana konusunu teşkil etmektedir.

2-1- Adalet

Adâlet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak, orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı, zulüm ve haksızlıktan uzak, istikametle muttasıf olma hali ve insanı vakar ve

⁵³ Saffet Köse, *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku*, İstanbul, 2004, s. 155.

⁵⁴ Köse, *a.g.e.*, s. 161.

takva sahibi olmaya sevk eden meleke gibi mânalara gelir. Adâlet borcunu vermek, alacağını istemektir. Görevini yerine getirmek, hakkını almaktır. Aynı zamanda Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ-ADL) biridir. Dinen yapılması tehlikeli olan işlerden kaçınmakla doğru yol üzerinde istikamet bulmaktan ibarettir. İfrat ile tefrit arasında orta bir yoldur. Hikmet, iffet ve şecaatten meydana gelir. Adâlet, Kur'ân'da ve hadislerde genellikle “denge, düzen, eşitlik, denklik, doğru yolu izleme, gerçeğe uygun hükmetme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁵⁵ Rağıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) adalet ve ihsanı karşılaştırmalı olarak birlikte şu şekilde açıklar: “Adalet borcunu ödemek alacağını istemektir, görevini ifa etmek ve hakkını almaktır. İhsan ise borcundan fazlasını vermek, alacağından daha azına rıza göstermektir.” Buna göre ihsan adaletin üstündedir. Adaletin gereğini yapmak vacip/zorunludur. İhsanda bulunmaksa, mendup ve sünnettir.⁵⁶

Tanımını yapmaya çalıştığımız adaletin hukukun nihai idesi olduğunu ifade etmek gerekir. Adalet, hukukun gerçekleştirilmeyi hedeflediği nihai bir amaçtır. Toplum ve devlet ancak adalet ile ayakta durur. Adalet nasıl hem hakkını almak hem de hakkı teslim etmekse, yöneticinin merhameti de adalet olmalıdır ki her hak sahibine hakkını versin. Toplumsal maslahatın gerçekleşmesi için adalet denkleminin iyi kurulması gerekir. Her ne kadar zarar görse de yönetici bunu tekrar tesis etme hususunda gayretli olmalıdır.

Adalet, toplumun düzenini tesis etmede önemli ahlâkî bir ilkedir. Adalet mutlak anlamda bir eşitlik değildir. Adalet her hak sahibine hakkını vermektir. Yapılan işlere eşit ücret, yapılacak olan fedakârlığın karşılığı olamayacağından eşitlik her zaman adalet değildir. Tarih boyunca adalet, toplumların temel yapı taşlarından biri olmuştur. Adaletin uygulandığı toplumların medeni gelişimlerini inşa ettiklerini, uygulamayan toplum ve toplulukların ise arzu edilen müreffeh bir hayatı yaşayamadıkları müşahede edilmiştir. Adalet prensibi toplumu ayakta

---

⁵⁵ Mustafa Çağrı, “Adalet”, *DİA*, c. 1, s. 341. ; Rağıb el-Hüseyin b. Muhammed İsfahânî, “Adalet” mad. , *Müfredât*, (çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), İstanbul: Çıra Yay., 2012. s. 680.; Seyyit Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifat*, (çev. Ali Erkan), İstanbul, 1997, s. 151.; Mehmet Erdoğan, “Adalet” *a.g.e.*, s. 11.; İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire t.y. , s. 329.

⁵⁶ el-İsfahânî, “İhsan” mad. , *a.g.e.*, s. 285.

tutan yegâne hakikattir. Kur'an'ın bizden fert ve toplum bazında uygulamamızı istediği adalet, her türlü menfaat ve zaafardan âzâde, kin, nefret ve öfke gibi olumsuz duygulardan temizlenmiş tertemiz duygular içinde gösterilen anlayış ve davranıştır.

Kur'an'ın bildirdiği bu ilke Hz. Peygamber tarafından da titizlikle uygulanmış, ardından gelen raşid halifeler başta olmak üzere Müslüman yöneticiler tarafından büyük bir özenle uygulanmaya devam etmiştir. Çünkü bu İslâm idare sistemine göre adaletin dağıtım görevi anlamına gelen kaza (yargı), halifenin önemli görevlerinden biridir.

Yönetici olacak kişide bulunması gereken en önemli özellik şüphe yok ki adalettir. Bu hususta birçok İslâm âlimi kendi zaman ve anlayışlarına göre fikir ve görüşlerini beyan etmiştir. Mâverdi (ö. 450/1058), İmam yahut Halifenin vazifelerini birer birer sayarak şöyle demektedir: Halife insanların dini akidesinin muhafaza edilmesi adına gerekli eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yapılması, insanlar arasında adaletle hükmetmeli, yani mazlumun hakkını zalimden almasını bilip hakkın sahibine iadesi hususunda gayretli olmalı; Devletin egemenliğini korumalı, kanuna karşı geleni cezalandırmalı, çalışanın hakkının tastamam verilmesini sağlamalı, atayacağı kişileri liyakat sahibi ve şerefli kimselerden seçmeli, lüks ve israftan uzak kalmalı, vaktinin çoğunu ibadete ayırarak devlet işlerini aksatmamalı.⁵⁷ Kur'an'da da şöyle buyrulur; “Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.”⁵⁸ Bu ayet halifenin adeta ateşten bir gömlek giydiğini, adaletten saptığı anda onu yakacağını Dâvud (as)'un zâtında tüm devlet yöneticilerine söylemektedir. Yukardan itibaren gördüğümüz ayet, hadis ve sözler adaletin ilk muhatabı olan yönetici, devamında adalet teşkilatı, hak arayan reâyânın çok dikkatli olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Özellikle hak arayan kişilerden hitabeti düzgün, insanları farklı şekillerde etkileyebilen kişiler hakları olmadığı halde Müslüman kardeşinin haksızlığa uğramasına sebep olması kişinin kul

⁵⁷ Mâverdi, *a.g.e.*, Bab 1, s. 6 vd.

⁵⁸ Sad, 38/ 26.

hakkını gasp etmesi ve vebal altında kalmasına sebep olmaktadır. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Ben de sizin gibi bir beşerim. Siz dâvalarımızın halli için bana geliyorsunuz. Bazımızın hüccet yönüyle, diğer bazısından daha ikna edici olması, böylece benim, işittiğime dayanarak onun lehine hükmetmem mümkündür. Kimin lehine, kardeşinin hakkından bir şey hükmetmişsem (bilsin ki), onun için cehennemden bir ateş parçası vermiş olurum.”⁵⁹ Netice itibariyle adalet ve kul hakkı dediğimiz zaman sadece yöneticiler değil yönetilenlerinde bu konuda azami derecede dikkat etmeleri gerekmektedir.

2-1-1- Hadisler Bağlamında Âdil Yönetici

Hz. Peygamber’in adalet üzerine söylediği ve adalet fikri hakkında temel oluşturan pek çok hadîs-i şerifi bulunmaktadır. Bu bağlamda o, her hükmün dayanması gereken temel ilkenin adalet olduğunu vurgularken, yöneticilerle yönetilenler arasındaki güvenin tesis edilmesinin en önemli faktörünün adalet olduğunu bildirmektedir. Bu sözlerinden birinde: “Halkın Allah’a en sevimlisi, adaletli imam ve en sevimsizi de zalim imamdır”⁶⁰, “Yedi kimseyi Allah, kendi gölgesinden başka bölge bulunmayan (kıyamet) gününde, kendi gölgesi altında gölgelendirecektir; birincisi Adaletli imamdır...”⁶¹ Bir başka hadis-i şerifinde “Cennet ehli üçtür: Adaletli devlet başkanı, tüm akrabalarına ve müslümanlara karşı ince kalpli ve merhametli olan, gizlice sadaka veren zengin”⁶² buyurmaktadır.

Ebû Hüreyre’den nakledilen bir rivayete göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Devlet otoritesi en büyük hamidir. Haksızlıklarla onun vasıtasıyla (yani hukuk yoluyla) mücadele edilir ve onun vasıtasıyla (tehlikelerden) korunulur. Şayet bu otoriteyi kullanan(lar), Allah’tan sakınmayı emreder ve adaletle hükmeder(ler)se bu yaptıklarından sevap kazanır(lar).

⁵⁹ Buhari, *Şehâdât*, 27; *Ahkâm*, 20, 29, 31; *Mezâlim*, 16; *Hiyel*, 9; Müslim, *Akdiye*, 1713.

⁶⁰ Ahmed, *Müsned*, 3, 22, 55.

⁶¹ Buharî, *Hudud*, 19; *Ezân*, 36.

⁶² Müslim, *Cennet*, 63.

Bunun aksine davranır(lar)sa (vebalini) çeker(ler).”⁶³ Devletin adil olması bütün toplum için önemlidir. Zira adaletin tesis edildiği bir ortamda yaşamak herkes için huzur ve güven demektir. İç huzur diye de ifade edebileceğimiz bu sevaplı davranış, başta yönetici olmak üzere toplumun maddi ve manevi terakkisinde başrolü oynayacaktır.

Hiz. Peygamber (sav): “Hâkimler üç sınıftır; bunların ikisi ateşte, biri Cennettedir: İkisinden birincisi, bildiği halde haksız hüküm veren; İkincisi, bilmediği halde haksız hükmeden hâkimdir. Cennette olana gelince, o da, hak ve adalet üzere hükmedendir”⁶⁴ buyurur. İşte bu yüzden karar merciinde olan yöneticinin hüküm verirken dikkatli olması ve bilmediği hususları çok iyi tetkik ederek karar vermesi hem bu dünyada adaletin gerçekleşmesi, hem de ahirette cennet mükâfatıyla ödüllendirilmek adına önemlidir.

Bazı hallerde bir kavramı zıddı ile karşılaştırmak açıklamaya daha fazla yardımcı olur. Buna göre adaletin zıddı zulümdür. Allah zulme razı olmaz ve zâlimi sevmez.⁶⁵ Hiz. Peygamber de yöneticileri adil olmaları hususunda uyarırken, zulümden kaçınmalarını da istemektedir. Ebû Hüreyre’den rivayete göre, Hiz. Peygamber “Allah dört kimseye öfkelenir: Çok yemin eden satıcı, kibirli fakir, zina eden ihtiyar ve zalim yönetici” buyurmuştur.⁶⁶ Allah’ın öfke ve gazabından kendini korumak isteyen her bir yönetici makamının kendisine verdiği gücü ve bilgisini güçsüzleri ezmek ve korkutmak için değil, bilakis hakkın ve doğrunun gerçekleşmesi için kullanılmalıdır.

2-1-2- Adaleti Zedeleyen Tutumlar: Hediye, İmtiyaz

Hiz. Peygamber devlet görevlilerinin hediye almalarını yasaklamıştır. Bunun ölçüsü ve sebebi üzerinde durmak gerekirse şunları söylemek mümkündür. Yöneticileri adil olmaları konusunda zaman zaman uyararak Peygamberimiz, adalet duygusunda zafiyet meydana getirebilecek ve onları zulme sevk edebilecek konularda da dikkatli olmalarını istemiştir. Normal şartlar

---

⁶³ Müslim, *İmare*, 43.

⁶⁴ Ebu Davud, *Akdiye*, 2; İbn Mace, *Ahkâm*, 3.

⁶⁵ Al-i İmran, 3/57.

⁶⁶ Nesâî, *Zekat*, 77.

altında insanların hediyeleşmesi birbirlerine karşı ilgisini ve sevgisini çoğaltır. İnsanlar arasında hediyeleşmeyi tavsiye eden Hz. Peygamber,⁶⁷ adalet duygusunu zedeleyebileceği endişesiyle yöneticilerin hak ettikleri ücret dışında başka maddi bir beklenti veya karşılık peşinde olmamalarını tavsiye etmiştir. Bu bağlamda zekat memurlarından Abdullah b. Lütbiyye, topladığı zekatlar ile birlikte Resûlullah'ın huzuruna gelmiş ve “Bu sizin payınız; bu da bana verilen hediyelerdir” demişti. Hz. Peygamber ise onun hediye almasını hoş görmemiş, aldığı hediyelerin zekat memuru olduğu için verildiğini ima ederek, “Anne babanın evinde otursaydın bu hediye sana verilir miydi, verilmez miydi?” buyurmuş,⁶⁸ böylece zekat memurlarının hediye adı altında rüşvet almasının yolunu kapatmıştır.

Hâkim, iki kişi arasında hükmeden ve hakemlik yapan kimselerin genel adıdır. Bu anlamda, halife, sultan veya vekili, vali, yargı görevi için atanan kişi veya vekili, yerine göre birer hâkim rolünde olabilirler. İbn Teymiye (ö. 728/1328), konuyu Hz. Peygamberin arkadaşları böyle anlamıştır, işin gerçeği de zaten budur⁶⁹ diyerek bu hadislerle ilgili yorum yaparken müteşeddid bir ifade tarzı kullanmıştır. Elbette Allah ve Resulünün verdiği hükmün üzerine konuşmayı bizde müslüman olarak zül sayarız.

Ebû Hüreyre'den rivayete göre, Hz. Peygamber “Yönetici bir kalkandır. Onun ardında savaşılır, onunla (tehlikelerden) korunulur. Eğer o, Allah'a karşı takvayı emreder ve adaletle davranırsa bundan dolayı sevap kazanır. Bunun dışında bir şey emrederse o takdirde yaptıkları kendi aleyhine olur” buyurmuştur.⁷⁰ Yöneticilerin tâat ehli olması ve halkada Allâh'a itaati emretmeleri gerektiği bu davranışlarının maddi ve manevi getirilerinin olacağı müjdelenmektedir. Aksi hukuksuz her türlü davranışın ise kendi aleyhine olacağı uyarısı yapılmaktadır.

⁶⁷ Muvatta', *Husnu'l-Hulk*, 4; Tirmizi, *Velâ*, 6.

⁶⁸ Müslim, *İmare*, 26.

⁶⁹ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn İbn Teymiye, *es-Siyasetü's-Şer'iyye fî Islahi'r-Râi ve'r-Ra'iyye*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Dergah Yay., 1999, s. 39.

⁷⁰ Müslim, *İmare*, 43.

İmameti bugünün siyasi devlet yönetiminde *başkanlık* olarak telakki eden⁷¹ Harun Han Şirvâni İmamı halkın kanun ve nizamlarının tâbi olduğu kişi olarak tanımlar. Mâverdi'nin görüşünü bugünün ifadesiyle söyleyecek olursa: Devleti harekete getiren hakiki sebep, Adalet ve Hakikatin hüküm sürmesidir. Yönetimdeki zulüm konusuna gelirsek, yöneticide, iffet, şeref, vera, heybet olması lazım. İki taraf arasında hüküm verdiği zaman vezirlerin, hâkimlerin hükmüne dikkat etmesi lazımdır. Hüküm verirken tesir altında kalmamalı, hediye görüntüsü altında verilen her türlü promosyon vb. şeyleri, hüküm verme konusunda olan kişi aldığı hediyeyle dolayı tarafsızlığını yitireceğinden adalet prensibi zarar görür.⁷²

Nizâmü'l-Mülk (ö. 485/1092); “Yöneticinin haftada iki gün Mezalim’e (hükümdarın bizzat başkanlık ettiği mahkeme) oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan raiyyenin sözünü, vasıtasız, kendi kulağıyla işitmekten başka çare yoktur. Onların daha mühim olan birkaç dilekçeyi arz etmeleri, hükümdarın da her biri hakkında bir yazılı emir vermesi gerekir. Zira cihan hâkiminin zulme uğrayanlar ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzuruna davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekete yayılınca tüm zalimler korkarlar; ellerini çekerler (kısa tutarlar), hiç kimse cezalandırılma korkusuyla zulüm ve yağmaya cesaret etmez”⁷³ der.

Nizamü'l-Mülk (ö. 485/1092) burada yöneten ile yönetici arasında adalet prensibine dayalı bir ahlak geliştirmek ve toplum nizamının tesisi hususunda iki tarafında gayret içerisinde olması gerektiğini ve bu gayretin neticesinin toplumsal düzen olarak geri dönüşümünün olacağını belirtmektedir.

Nizamü'l-Mülk Tûsî yöneticilere tavsiyelerde bulunurken gerek Kur'an-ı Kerim'den, gerek Hz. Peygamberden hatırlatmalar, gerekse de İslam büyüklerinin öğütlerinden alıntılar yaparak şöyle der; adâlet, dünya şereflerinin ve hükümdarın kudretinin sebebidir, ammenin ve ferdin iyilikleri onda mündemiçtir. En iyi yöneticinin gönlünün adalet mekanı, evinin dindarların,

⁷¹ Şirvani, *a.g.e.*, s. 130.

⁷² Mâverdî, *a.g.e.*, bab 7, s. 97.

⁷³ Nizamü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Haz. Prof. Dr. Mehmet Altay Öymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara: 1982, s. 18.

akıllıların dinlenme yeri olması gerektiğini ifade eder. Fudayl b. İyaz'ın “eğer benim duam kabul olunsaydı, âdil idareciden başkasına dua etmezdim. Zira kendisinin iyiliği, cihanın mamurluğu adalettendir” der. Tûsî idareciler sürekli halkın adaleti ve refahı için, işlere, şahsi menfaatlerini düşünmeyen kişileri ve Allah'tan korkanları görevlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁴

Günümüzde de devlet başkanının en önemli görevi atadığı insanları çok iyi bir süzgeçten geçirmek, onların doğru ve yanlış ayırt edebilecek vasıflarda yetişmesini sağlayacak altyapıyı oluşturmak, ataması yapıldıktan sonra takip ve teftişini zamanında ve yeterli bir şekilde yapmak, aksayan noktalarda eksik ve hatalı olan yönleri düzeltmek, nepotizm denilen akraba kayırmacılığı illetini idarenin hiçbir yerinde barındırmamak suretiyle adil bir yönetim sergilemektir. Eğer yönetici bundan sapar, adalet teşkilatı liyakatsiz-ehliyetsiz ve fasık kişilerden teşekkül ederse hem bu teşkilatı oluşturan kişiler hem de yöneticiler yukarıda zikrettiğimiz ayet ve hadislerin uyardığı cezalarla tecziye olurlar.

2-1-3- Yöneticide Adalet İlkesinin Yansımaları

Allah halkına sadece adaletle ve şefkatle davranan yöneticilerden razı olur, sözü idare üzerine eser yazan hemen hemen bütün eski müellifler gibi Nizamü'l-Mülk de adaletin doğruluğu ve tarafsızlığı üzerinde fikir yürütürken aktarır. “İdareci yalnız hukuk ilmine vakıf ve her türlü şüpheden uzak bir kimseyi hâkim tayin etmelidir. Her ne şekilde olursa irtikâp ve irtişaya kaymamak için hâkimlerin maaşları yüksek tutulmalıdır” dediği zaman bu ifadesine modern bir çeşni vermiş olur. Ayrıca idareciye zamanın ihtiyaçlarına göre talimatnâmeler çıkarması için salâhiyet verilmelidir.⁷⁵

Ahmed b. Muhammed b. Ebi'ir-Rebi; Hükümdarda fitrî olarak bulunması gereken hasletleri sayarken, bunların bedenî ve aklî üstünlük, ilim ve hakikat aşkı olduğunu söyler. Hükümdarın bu dünyadaki arzusu milletine yalnız iyilik etmek ve adaletin yeryüzündeki savunucusu, istibdat ve zulmün düşmanı olmalıdır. Tabiatıyla böyle üstün vasıflı ve hayırhah bir hükümdar, teb'asını

⁷⁴ Nizamü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 62.

⁷⁵ Şirvani, *a.g.e.*, s. 155.

onların zararına yalnız kendi saadetini temin etmek arzusu ile idare eden müstebitlerden farklı olacaktır. Hükümdar sert ve katı bir yönetim kurarak insanları korkutarak yönetmek yerine, teb'asına iyi davranıp, gerektiğinde rehberlik ederek müreffeh bir toplum oluşturmalı. Bu şekilde kendisini teb'asına sevdirmeye yoluyla idaresini sağlamalıdır. Bu da, hükümdarın bizzat kendisini tamah, azamet, sefahat, kasten ve pervasızca tembel bir hayat sürmek vb. hallerden, uzak tutmasıyla, zorluklara, mihnetlere tahammül, af ile muamele ve her ne pahasına olursa olsun adaleti yerine getirmesiyle mümkün olur.⁷⁶

Fârâbî yöneticinin özelliklerini sayarken “adâleti ve adâlet ehlini sevmesi, baskıdan, zulümden ve zâlimlerden nefret etmesi gerekir ki hem kendi akrabasından hem başkalarından hak arasın, onları gerçeğe çağırsın, baskı kurbanlarının imdadına yetişsin, iyi ve güzel bildiği her şeyi desteklesin. Sonra mutedil mizaçta olmalı ki kendisinden adâlet istendiği zaman şiddet göstermesin, titizlik ve aksilik etmesin; fakat baskıya ve kötülüğe davet edildiği zaman şiddet ve aksilik gösterebilir”⁷⁷ der.

Rivayete göre, Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) halife seçtikleri zaman Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) adaletli devlet başkanı özelliklerini sorduğunda şöyle cevap vermiştir: Ey müminlerin emiri Allah adaletli devlet başkanında şu özelliklerin bulunması ister:

- 1- Doğru yoldan ayrılanları doğrultan. Böylelikle kötülüğün engellenmesi olarak ifade edilen “def-i mefasid”i gerçekleştirme adına önemlidir.
- 2- Garibanların sığınağı ve dayanağı olan. “Celb-i menafi” diye izah ettiğimiz bu husus ile iyiliğin toplumda yayılması adına gereklidir.
- 3- Bozguncuları düzeltten ve doğru yola getiren. Fesadın önlenmesi hususunda adil idarecinin üzerinde bulunması gereken özelliktir.
- 4- Zayıfa yardım eden. Toplumsal huzur açısından zekatların ve vergilerin toplanıp ihtiyaç sahiplerine dağıtılması idarecinin asli görevlerindedir.
- 5- Her mazluma yardım elini uzatan. Zalimlerin zulümlerini engelleyerek cezalandırılması, bir anlamda mazluma yardımdır.

⁷⁶ Şirvani, a.g.e., s. 73-74.

⁷⁷ Fârâbî, *el-Medinetü'l Fâzıla*, (çev. Nafiz Danışman), MEB Yay. Ankara: 2001, s. 88-89.

6- Yardım dileyenin yardımına koşandır.⁷⁸ Bu saydığımız hususlar “def-i mefasid celb-i menafiden evladır”⁷⁹ dediğimiz fesadı ortadan kaldırmak, yararı gözetmekten daha önceliklidir. Kötülüğü yok etmek, iyiliği yaymaktan önceliklidir, maddesiyle örtüşmektedir.

Dürüstlüğün şartı olan adalet, insanı insan yapan akıl ve insanı hayvanlaştıran nefis melekelerinin mutlak bir kontrolü ile ortaya çıkar. Üzerimizdeki haklar iki türdür: Allah hakkı ve kul hakkıdır. Akıllı kişi üzerindeki Allah hakkını ve kul hakkını ayrı ayrı yerine getirir bu ikisini birbirine karıştırmaz. Özellikle yöneticiler yönetilenlere göre haklar konusunda daha fazla sorumluluk sahibidir. Zira yönetilen sadece kendi üzerindeki haktan mesul iken, yönetici kendi üzerindeki haklarla beraber teb’asının davranışlarının sorumluluğunu da birlikte taşımaktadır. Bu konuyla ilgili asr-ı saadetten bir örnek müste’menin hayat hakkı konusunda görülecektir. Netice itibariyle yönetici sadece kendi teb’asının değil, ülkesinde her ne şartla bulunursa bulunsun canlı-cansız, akıllı-akılsız tüm mahlûkatın sorumluluğunu da üzerinde taşımaktadır. Hz. Peygamber’in (sav) akarsudan abdest alırken bile suyu tasarruflu kullanma emri,⁸⁰ bugünkü çevrecilerin ulaşabileceği en üst noktayı ifade etme adına önemlidir.

Adalet, bütün faaliyet sahalarında dürüstlüğün şartı olarak tarif edilir ve insanda düşünme hassası ile hayvanî tabiat arasında orta bir noktaya mahirâne dayanır. Adalet her şeyi yerli yerine koymak ve herkese hakkını vermekten ibarettir. Adalet üç kısma ayrılabilen bir haklar sistemini gerektirir: Allah’a karşı edası vâcib olan haklar, yaşayanlara karşı olanlar, ölümlere karşı olanlar. Hükümdar doğru olanı yapmakla mükelleftir ve onun durumunda adalet, va’dini tutmak, merhametli olmak ve kendi idaresi altında olan memlekette mevcut kanuna göre herkese hakkını vermektir.⁸¹

475/1082 tarihinde yazılan Kabusname Emir Unsuru’l-Meali, Keykâvus b. İskender b. Kâbus b. Vaşmgir tarafından oğlu Gilan Şah’a verilen nasihatlerden

⁷⁸ Seyyit Abdullah Cemaleddin, *a.g.e.*, s. 149.

⁷⁹ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Madde: 30.

⁸⁰ İbn Mace, *Taharet*, 48.

⁸¹ Şirvani, *a.g.e.*, s. 75.

ibarettir ve dedesi Kâbus Şah Şemsü'l-Meali'ye ithaf edilmiştir. Oğluna şu nasihati verir: “Beyliğin altı çeşit sermayesi vardır, saltanatın temeli o altı huyla sağlamlaşır. Sen de bu özellikleri huy edinmekte kusur etmemeye çalış: Evvela adalet, ikincisi kerem, yani cömertlik, üçüncüsü heybet göstermek, dördüncüsü haramlardan sakınmak, beşincisi aceleciliği terk etmek ve her işin fırsatını kollamak, altıncısı ise doğruyu söylemek. Eğer padişah gaflet şarabından mest olursa bu huylar onu padişahlıkta ayık gösterir.” Keykavus nasihatlerine devamla şunları söyler: Askerinle halkımı asla karşı karşıya getirme. Çünkü sen herkese adaletle muamele etmek zorundasın. Raiyyeye göstereceğin adalet ve iyilik yine devlete imkân olarak geriye dönecektir. Adaleti tesis etmede acele etmelisin ki geç gelen adalet zulümdür bunu unutma.⁸² Buna göre adalet, iktidar ve devamlılığın şartıdır. Şayet iktidarın devamlı olması isteniyorsa adalet vazgeçilmez bir özelliktir. Çünkü adaletin neticesi; bolluk yani hazinenin artması ve ülkenin bayındır hale gelmesidir. Güvenlik gücüyle halkın karşı karşıya geldiği bir ülkede maldan ve medeniyetten nasip alınmaz.

Halife Ömer b. Abdülaziz'in Kurtubalı Muhammed b. Ka'b'dan adaletin tarifini sorduğunu bu âlimin, “hakiki adaletin kendinden küçük olanlara baba gibi, büyük olanlara evlat gibi ve müsavi olanlara da kardeş gibi muamele etmek, cezayı, yapılan haksızlığa göre hükmetmek ve buna katlanmak kudretidir.”⁸³ Yöneticinin şefkatli bir baba gibi olması adaletin gereğidir.

İbn Teymiye şöyle der: Yönetici mutlaka âdil, ilim ve kuvvet sahibi olmalıdır. Hatta Müslümanların tüm yöneticileri, bu şekilde olmalıdır. Bu özelliklerden biri olmazsa, eksiklik görülür ve buna bağlı olarak da düzensizlik ortaya çıkar. Şehirlerde yeterlilik; korku ve şiddet ya da sevgi ve iyilikle olur. Gerçekte, bu niteliklerin tümünün, birlikte bulunması gerekir.⁸⁴

İbn Ömer'in nakline göre, Hz. Peygamber: “Allah'ın hadlerinden (sınırlarından) biri için aracılık yaparak uygulanmasını engelleyen kimse, O'nun emrine aykırı hareket etmiş olur. Haksız olduğunu bile bile bir konuda davacı

⁸² Keykâvus b. İskender b. Kâbus b. Vaşmgir, *Kâbusname*, (çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmet), Tercüman 1001 Temel Eser 2 cilt, İstanbul: t.y., s. 126-127.

⁸³ Şirvani, *a.g.e.*, s. 188.

⁸⁴ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 43.

olan kişiden bu duruma son verene kadar Allah'ın gazabı kalkmaz. Dindar bir müslüman için kendisinde bulunmayan bir durumu söyleyen, bu dediğinden vazgeçinceye kadar rad'atu'l-habal'e mahkûm edilir.” buyurduğunda, kendisine: “Rad'atu'l-habal nedir?” diye soruldu. Bunun üzerine: “O, Cehennem ehlinin teri (vücut sıkıntısı ve eriyiği) dir” dedi”⁸⁵ Böylelikle Hz. Peygamber, hükmün şartları olan hâkimler, şahitler, davacı veya davalı olan tarafları da ortaya koymuş oluyor.

Hz. Aişe'den (ra) nakledilir: Kureyş'in Mahzum kabilesinden olup, hırsızlık yapmış bulunan Fatıma binti Esved'in durumu onlara hayli üzüntü vermişti. Onlar; “Bu kadını cezadan affetmesi konusunda Hz. Peygamber ile kim konuşabilir? Bu konuda konuşmaya Üsame'den başka kim cesaret edebilir? diye aralarında konuştular. Sonunda Üsame bu konuyu Hz. Peygamber ile görüştü. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah'ın tayin ettiği cezalardan biri hakkında şefaahat mi ediyorsun?” buyurdu. Sonra şöyle dedi: “Ey İnsanlar! Sizden önceki İsrailoğulları, içlerinden mevki sahibi çalınca ona ceza uygulamayıp, zayıf biri hırsızlık yapınca onu cezalandırmalarından dolayı helak oldu. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma bile çalmış olsaydı, muhakkak onun da hak ettiği cezayı verirdim.”⁸⁶ Hz. Peygamber bu açıklamasıyla her türlü ayrıcalıkların (soy-sop, kabile, ırk vb.) veya farklılıkların (gayr-i müslim) adalete engel olmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Adil yönetici Hz. Ömer'in şu uygulaması önemli bir örnektir: Halife Hz. Ömer ve ashabdan Übey b. Ka'b arasında bir konuda anlaşmazlık meydana gelir. Bunu çözmek üzere hukuki davalara bakan sahabilerden Zeyd b. Sabit'e giderler. Zeyd misafirler gelir gelmez özellikle Halife Ömer'e karşı saygılı davranıp ona oturması için yer açar. Bu durum adil Halife Hz. Ömer'in hoşuna gitmez ve hemen müdahale eder: “Vereceğin kararda ilk adaletsizliği yaptın. Ben Übey ile aynı yerde oturacağım.” der. Übey b. Ka'b, davasını ileri sürünce Hz. Ömer bu iddiayı kabul etmez. Ancak bu durumda da Hz. Ömer'in yemin etmesi gerekmektedir. Zeyd, Übey'e hitaben, “Halife'ye yemin ettirme. Davacı olduğun kişi bir başkası olsaydı sana böyle bir teklifte bulunmazdım.” der. Bu

⁸⁵ Müslim, *Eşribe*, 72; Ebu Davud, *Akdiye*, 14.

⁸⁶ Buharî, *Hudûd*, 12; Ebu Davud, *Hudûd*, 4.

teklifi duyan Hz. Ömer bunu da ayrıcalık kabul ederek hemen yemin eder. Ardından da Zeyd hakkında şöyle demekten kendini alamaz: “Ömer ile herhangi bir Müslüman onun yanında aynı konumda olmadıkça Zeyd b. Sabit hâkimlik görevini hakkıyla yerine getirmiş olmaz.” Halife Ömer ilk etapta kendi lehinde görülen durumu kabul etmeyerek adaletten yana tavır sergilemiştir. İşte bu nedenle Allah Resülü’nün, “Yönettikleri insanlara, ailelerine ve sorumlu oldukları kişilere karşı adaletli davrananlar, Allah katında, Rahman’ın yanında nurdan minberler üzerinde ağırlanacaklar.”⁸⁷

Onuncu ve on birinci yüzyılların İslâmî politikasının esas zeminini anlamak için bazı hususların iyi tetkik edilmesi elzemdir. Özellikle bazılarının İslâm’ın aleyhinde yazılar yazıp veya söylemlerde bulunması kasıtlıdır. Bazı kimselerce Asya kıtasına mutlakiyet idaresinin beşiği nazarıyla bakıldığı bilinmektedir ve siyaset (hükümet idaresi) idaresi üzerine yazı yazan bir muharrir “İstibdat” kelimesine bir miktar kuvvet vermek istediği zaman yaptığı yegâne şey kelimenin başına uygun bir sıfat olarak sadece “Şarkvâri” kelimesini getirmektedir. Evvel emirde bütün tarih olaylarına karşı açık bir hakikattir ki bu nevi istibdadın kökleri olsa olsa arzın meskûn kıt’alarında yalnız bir tanesinde bulunabilir. İstibdadın kaynağı odur ki, imparator Neron, hıristiyan erkek, kadın ve çocukları aç aslanların önüne atar, Roma’daki Papa yalnız uhrevî cennetin değil dünyada ki cennetin de hakemi olur, İngiltere kralı VIII. Henri memleketinin siyasî ve ictimâî bünyesini sadece şahsi heveslerinin icaplarına göre alt-üst eder, Pek Katolik Majesteleri Fernando ve İzebella’nın mümessili Başpiskopos Ksimenes, Gırnata da eline geçirebildiği bütün kıymetli Arap elyazmalarından muazzam şenlik ateşleri yaktırır-Şark’ta bu cins istibdattan bu kadar çok misal bulmak güçtür. Hatırlamalıyız ki zamanlarını inceden inceye tetkik ettiğimiz halifeler- zamanla bu memuriyet hakikate veraset yoluyla intikal eder bir hale gelmiş olsa da –İslâm Devletinin hiç olmazsa nazari olarak intihapla (seçimle) iş başına gelmiş memurları idiler; sonra daha eski İslâm devletlerinin hükümet idaresinde biraz daha derine gidersek hükümdarları, Devletin icra kuvvetinde az veya çok hâkim mevkide olsalar da İlâhi bir Risalet tarafından

⁸⁷ Nesâî, *Âdâbü'l-Kudât*, 1; Müslim, *İmâre*, 18.

tebliğ edilmiş kanunî prensiplerin önünde eğilme mecburiyetinde buluruz. Bu prensipler onların teşriî selâhiyetleri üzerinde yalnız bir fren vazifesi görmediler, fakat zaman zaman dolayısıyla hukuku(kanunları) da aynı derecede takviye ettiler ve bunun için onların idarelerine Avrupaî manasında hiçbir suretle müstebidânedir denilemez.⁸⁸ Bu değerlendirme gösteriyor ki; İslâm bir ütopyo olmaktan öte yaşanılan bir hakikattir. Bu hakikatin pırlıtlarının yeryüzünün her tarafını aydınlatmasını istemeyen bir takım art niyetli kişi ve çevreler İslâm'ın aleyhinde dün olduğu gibi bugünde propagandalarını yapmaktadırlar. Bu sebepten olmak üzere Müslümanlara düşen vazife İslâm'ın adalet anlayışını yeryüzündeki tüm insanlara göstermek adına önce kendi içimizde sonrada tüm cihanda bu muhteşem umdeyi yaşamak ve yaşatmak ilkemiz olmalıdır. Çünkü adaleti kabul eden, özümseyen ve yaşayan kimseler ahlaklı ve erdemlidirler. Adaletin yaşandığı ve yaşatıldığı bir toplumda mazlumların yüzü güler, suçlular cezasını çeker, suça meyletme niyetinde olanların istekleri söner, hak tecelli ettiği için insanların adaleti kendilerince tesis etme adına giriştikleri kan davası gibi intikam alma durumları ortadan kaldırılmış olur.

Adalet herkese ve her zaman lazım olan vazgeçilmez bir ilke, yüce bir erdem ve ilahi bir dengedir.

2-2- Şûrâ

İslâmî yönetim ilkelerinin en önemlilerinden birisi “şûrâ”dır. Şûrâ, Kur'an-ı Kerim'de iki ayette emredilmiş, bir sureye de ad olmuştur. Hz. Peygamber de sürekli olarak bu ilkeyi canlı tutmuş ve uygulamıştır. Öyle ki Hz. Peygamber istişareye o kadar değer vermişti ki Ebû Hureyre onun bu özelliğini, “Hz. Peygamberden daha çok ashabıyla istişare eden birini görmedim”⁸⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Şûrâ danışma ve danışma meclisi⁹⁰ anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir. Cürcani de “meşveret” kelimesini, birkaç kişi arasında bir hususun konuşulması

⁸⁸ Şirvani, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁸⁹ Tirmizi, *Cihad*, 35.

⁹⁰ Mehmet Erdoğan, *a.g.e.*, s. 529.

ve böyle bir iş için yapılan toplantı şeklinde açıklamıştır.⁹¹ İsfahani'ye göre ise, “Şûrâ, bir konuda görüşlerin ortaya çıkarılması için hakkında istişare yapılan iştir.”⁹² Sözlükte “danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme” anlamındaki şûrâ, fıkıh doktrininde terim tanımı yapılmamış olmakla birlikte İslâmî literatürde yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların eğilimlerini göz önünde bulundurmasını ifade eder. Şûrâ ile aynı kökten (şevr) türeyen birçok kelimenin “bir şeyi bulunduğu yerden alma ve açığa çıkarıp görünür hale getirme” mânasında birleştiği, özellikle balın kovandan çıkarılması işini anlatmak için bu kökten gelen kelimelerin kullanıldığı ve danışma işinin de bir meselede isabetli karara varabilmek amacıyla kişilerin fikirlerinin açığa çıkmasını sağlamaktan ibaret olduğu dikkate alındığında şûranın terim anlamıyla kök anlamı arasında semantik ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Meşveret, müşâvere, meşûre, istişâre ve teşâvür de şûrâ ile aynı anlamı taşımaktadır. Şûrâ kelimesi ayrıca “üzerinde ortaklaşa görüş bildiren kişiler topluluğunu (ehlü’ş-şûrâ) belirtmek için de kullanılmaktadır.”⁹³

Kur’ân-ı Kerîm istişarenin gerekliliğini vurgularken şöyle der: “Onların işleri kendi aralarında istişâre iledir”⁹⁴ ayetinin aynı zamanda siyak ve sibakına bakıldığında; gerçek müminlerin Allah’a karşı vazifelerini yapmalarının yanında sosyal, beşeri ve iktisadi açıdan da birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarının olduğunun hatırlatıldığı görülmektedir. Burada istişarenin yöneten ve yönetilen açısından incelendiğinde yöneticilerin işlerinde yönettiği kişilerle istişarede bulunması, yönetilenlerin de olumlu anlamda yönlendirmeleri, müspet bir müşaverenin her iki yönünü oluşturmaktadır. İyi yönetici demek, herşeyi çok iyi bilen kişi değil, yapacağı işleri o işlerde mahir kimselerle biraraya gelerek onların görüş ve düşüncelerine değer veren, aynı zamanda onları uyum içerisinde tutarak çalıştırabilen kimse demektir.

⁹¹ Cürcani, *a.g.e.*, s. 232.

⁹² Râgıb İsfahânî, *a.g.e.*, s. 270.

⁹³ Talip Türcan, Şura, *DİA*, c. 39, s. 230.

⁹⁴ Şura, 42/38.

Elmalılı da müşavere ayetinden şu sonucu çıkarır; “Umûru âmmeye müteallik işlerde onların (Müslümanların) re’yini al ki, iş, emr-i bi’l-ma’ruf olsun.”⁹⁵ Buna göre raiyyeyi ilgilendiren konuda onlara danışılmaması Âl-i İmrân 159. ayete ters düşüp vucubiyet emrini yerine getirmemek olduğundan müşaverenin ümmet için vacib olduğunu söyler.⁹⁶ Zemahşerî mezkûr ayetin tefsirinde “istişare edip doğru neticeye ulaşmamış bir topluluk yoktur”⁹⁷ ifadelerini kullanmaktadır.

Hiz. Peygamber’in idari konularda başvurduğu hususların başında istişare gelmekte idi. İstişare ile tecrübeli insanların donanımından yararlanır, meseleyi sahiplenmelerini sağlardı. Mesela Bedir Savaşı’nda, Hiz. Peygamber ashabı ile istişare etmişti. Savaşın bütün gidişatıyla alakalı olmak üzere ve akabinde esirlere nasıl davranılacağı hususunu belirlerken ashabının görüşlerine başvurmuştu.⁹⁸ Peygamber olması dolayısıyla vahiy alan Resûl-i Ekrem, buna rağmen ashabıyla istişare etmekle emrolunmuştu.⁹⁹ Nitekim Hiz. Ömer bu konuda şöyle demektedir: “Hiz. Peygamber, Hiz. Ebû Bekir’le birlikte Müslümanları ilgilendiren meselelerde geceleri istişare ederdi. Ben de yanlarında olurdum.”¹⁰⁰ Allah, “Onların işleri, aralarında danışma iledir”¹⁰¹ ayetinde başta Hiz. Peygamber olmak üzere, ashabını ve onların yolunu takip edenleri tavsif etmektedir. Hiz. Peygamber de istişarenin toplum için önemi hakkında şöyle buyurmuştur: “İdarecileriniz en hayırlılarınız, zenginleriniz en cömertleriniz olup, işleriniz de aranızda istişareyle olduğunda sizin için yerin üstü altından daha hayırlıdır ...”¹⁰² İlmi ve zahitliğiyle tanınan tabiînin önde gelenlerinden Hasan-ı Basri de “Bir topluluk, istişare ettiği zaman kesinlikle

⁹⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, 1971, c. 2, s. 1213.

⁹⁶ Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 1217.

⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 5, s. 215.

⁹⁸ Müslim, *Cihad ve Sîyer*, 58.

⁹⁹ Al-i İmran, 3/159.

¹⁰⁰ Tirmizi, *Salat*, 12.

¹⁰¹ Şura, 42/38.

¹⁰² Tirmizi, *Fiten*, 78.

müzakere ettikleri konu hakkında en doğru karara yönlendirilirler.” demiş, ardından da, “Onların işleri, aralarında istişare iledir”¹⁰³ ayetini okumuştur.¹⁰⁴

Allah Kur’an’da Peygamber’e hitaben “İş hakkında onlara danış”¹⁰⁵ buyurarak, peygamber olarak görevlendirdiği zâtın her ne kadar peygamberlik yönüyle istişâreye ihtiyacı olmasa bile “üsve-i hasene” olması yönüyle gerek yöneticilere gerekse toplumun diğer unsurlarına danışmanın önemini hatırlatmak istemiştir. Hz. Peygamberin: “İstişâre eden pişman olmaz”¹⁰⁶ hadisleri ışığında istişarenin mutlak anlamda yapılması gereken bir vazife olduğu anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber’in vefatından sonra Müslümanlar tarafından halife seçilen Hiz. Ebû Bekir’in (ra), hazır bekleyen ordunun komutanı Üsâme’den devlet yönetimiyle alakalı hususlarda müşavere etmek üzere Hiz. Ömer’i Medine’de bırakmasını istemesi olayının bizi ilgilendiren üç boyutu vardır. Birincisi Hiz. Ebû Bekir’in (ra), onu Resûlullah’ın (sav) tayin ettiğini, kendisinin bu konuda herhangi bir değişiklik yapamayacağını belirtmesi, Nisa sûresi 59. ayetteki Rasûlullah’a itaatin göstergesidir. İkinci boyutu ise Sizden olan ulu’l-emre itaatin Üsâme (ra) tarafından uygulanması, üçüncü yönü de Âli İmran 159. ayette emredilen “işlerinizi müşavere ile yapınız” emrine uygun olan Hiz. Ömer’in tercih edilmesi ve ordudaki görevinden feragati için Üsame’den izin istemesidir.¹⁰⁷

Ebû Hüreyre: “Resûlullah’tan daha çok ashabıyla istişare eden birini görmediğini”¹⁰⁸ söyleyerek yöneticilere zaman zaman başkalarının görüşlerine müracaat ederek, ortaya çıkan ortak aklın görüşünü de topluma yapmaları hususunda emrederek sebat ve metanet göstermelerini istemektedir.

Nizamü’l-Mülk Tûsî “Yöneticinin yapacağı işlerde âlimlerle istişare etmesi onu güçlendirir. Herkesin kendince bir bilgisi vardır, ancak bir kısmının ki teori ile sınırlı iken diğerleri tecrübi bilgiye sahiptir. Bu ikisi kesinlikle bir

¹⁰³ Şura, 42/38.

¹⁰⁴ Buhâri, *el-Edebü’l-Müfred*, 100.

¹⁰⁵ Âl-i İmran, 3/159.

¹⁰⁶ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, c. 2, s. 242.

¹⁰⁷ Taberî, 3, 212-213.

¹⁰⁸ Tirmizi, *Cihad*, 35.

tutulamayacağı gibi her birinin eksik yanları diğerini tamamlar. İnsanların anlayışları birbirinden farklıdır, kimisi tek seferde anlarken diğeri anlamayabilir. Bir kişinin aldığı tedbir tek kişinin gücüyle müşavere heyeti ne kadar kalabalık olursa, sonuçta o kadar kaliteli ve tesirli olur. Hz. Peygamber Allah'tan görevli olmasına rağmen yine Allah tarafından Âl-i İmran Sûresi 153. ayette ashabıyla istişare etmekle emrolunmuştur¹⁰⁹ ifadelerini kullanmaktadır.

Gazali istişareyi başarılı bir yönetim idaresi için ayrılmaz bir şart kabul eder. Ona göre yönetici, âlim olanların idarenin herhangi bir konuda tecrübe sahibi olanların öğütlerini dinlemelidir. Gazali “adaletten sonra yöneticinin üzerinde bulunması gereken en önemli özellik istişaredir” der.¹¹⁰

Hiç şüphesiz Şûrâ'nın çok önemli faydaları vardır. Şûrâ akli melekelerin kuvvetlenmesine katkı sağlarken, ortak akıl ile doğruya isabet etme oranını da yükseltmektedir. Şayet isabet edilmezse sorumluluğun paylaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. Bunun yanında gönüllerin fethedilmesi adına istişare oldukça önemlidir. Şûrâ aynı zamanda Allah'ın merhametine mazhar olma sebebidir. Aykırı fikirlerin dinlenmesi düşünce özgürlüğüne katkı sağlar. Hülâsa Şûrâ, yöneticilerin, haktan ayrılmamalarına yardımcı olarak zulme ve zorbalığa düşmelerine engel olur. Şûrâ adaletin tecellisidir.

2-3- Liyakat-Ehliyet

Arapça'da “ehl” kökünden türetilmiş yapma bir masdar olan ehliyyet sözlükte “liyakat, yetki, elverişlilik, yeterlilik” gibi anlamlara gelir. İslâm hukuk doktrininin oluşumuyla birlikte ehliyet kelimesi kişinin dinî ve hukukî hükme konu olmaya elverişli oluşunu ifade eden bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebeple Kur'an ve hadiste “ehl” kelimesi değişik anlamlarda kullanıldığı halde ehliyet kelimesine rastlanmaz.¹¹¹ Diğer bir ifadeyle “kişinin leh ve aleyhindeki hak ve sorumluluklara muhatap olabilmesi halidir.”

¹⁰⁹ Nizamü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 116-117.

¹¹⁰ Şirvani, *a.g.e.*, s. 197.

¹¹¹ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *DİA*, c. 10, s. 533.

Ebû Hüreyre'den rivayete göre, Resûlullah “Yönetim işi ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekle!”¹¹² diğeri bir hadisinde ise “Allah dört kimseye öfkelenir: Bunlar çok yemin eden satıcı, kibirli fakir, zânî ihtiyar ve zalim yöneticidir”¹¹³ buyurmuştur.

İmam Mâverdi (ö. 450/1058) yönetici olacak kişinin “Hilâfetin görevleri içine giren bütün işlerde, içtihatda bulunabilecek derecede ilim sahibi olması, kulak, göz, dil gibi organlarının bu organlarla yapıp anlayabileceği işlerde kolaylığı, yakınlığı temin için sağlam olması, hareket etmeye ve süratle oturup kalkmaya engel olan organ sakatlıklarından uzak ve sapaşğlam olması, âmme işlerini idareye, halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayan fikir ve bilgiye sahip olması, düşmanla harbe, topluluğu korumaya imkân veren güç, kuvvet ve cesarete sahip olması”¹¹⁴ gerektiğini ifade eder.

Nizamü'l-Mülk (ö. 485/1092) “Bir hükümdar etrafında bulunan insanları kesinlikle devletin yüksek makamlarına getirmemeli, ne saltanatın yüksek memurlarını kendi hususiyetine sokmalı ne de insanları kabiliyetlerine göre muhtelif vazifelere tayin ederken bir kişinin üzerinde birçok vazifelerin toplanmasına müsaade etmelidir”¹¹⁵ der.

Gazali (ö. 505/1111) ideal bir hükümdar için elzem olan vasıfları şöyle sayar “hükümdar akıl, bilgi, nüfuzu nazar, i'tidal, mertlik, teb'asına karşı muhabbet, diplomaside elastikiyet ilerisini görmek, kuvvetli bir iradeye sahip olmak gibi vasıflara malik ve ahval-i âleme ve eski hükümdarların tarihine vakıf olmakla beraber her zaman Vali ve hâkimlerinin, kâtiplerinin, yüksek memurlarının ve diğeri memurlarının vazifelerini iyi ifa etmelerine nezaret etmelidir. Ancak bu vasıflardır ki bu hükümdarı yeryüzünde Allah'ın gölgesi yapar.”¹¹⁶

Fârâbi (ö. 339/950) tekmil hükümet yapısını insan vücuduna benzetir ve der ki; vucutta kalp nasıl önemliyse, Devlet Reisi veya Şefinin de mükemmel

---

¹¹² Buhari, *Rikak*, 35.

¹¹³ Neseî, *Zekât*, 77.

¹¹⁴ Mâverdi, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹¹⁵ Şirvani, *a.g.e.*, s. 156.

¹¹⁶ Şirvani, *a.g.e.*, s. 189.

olması gerekir. Devlet Reisi kalp gibidir. Devlet reisinde görevleri paylaşırken hikmet üzere hareket edip, liyakat şartlarını gözeterek memuriyetleri bir araya toplar, tanzim eder, teşkilatlandırır. Hikmet ehli reis bulmayan şehir, gecikmez yıkılır.¹¹⁷ Diyerek yöneticinin görevleri dağıtırken ölçüsünün liyakat olması, kendisinde olayların künhüne vakıf olabilecek keskin bir görüşe sahip olması gerektiğini ifade eder.

“Hz. Ebû Bekir’de (ra), Halid’i irtidat edenlere karşı ve ayrıca Irak ve Şam fetihlerinde görevlendiriyordu. Halid’in arzu ve ihtiraslarına uyduğu kendisine söylenmesine rağmen, onu azletmemiş, görevde kalması konusunda yararı zararına üstün geldiğinden, sadece kınamakla yetinmiştir; çünkü başkası onun yerini tutamıyordu, aynı zamanda görevde kalışındaki yarar, azledilmesindeki zarardan daha üstün durumda bulunmaktaydı. Orta yolu bulup dengeyi sağlamak için, üst seviyedeki yöneticinin huyu yumuşaksa, vekilinin sert; tersi durumda, vekilinin yumuşak olması gerekir. Bundan dolayı Hz. Ebû Bekr (ra), Halid b. Velid’i (ra) tercih ederken, Hz. Ömer (ra) onu görevinden almıştır, Ebû Ubeyde b. Cerrah (ra)’ı yerine görevlendirmiştir. Zira Halid, Ömer (ra) gibi sert mizaçlı, Ebû Ubeyde (ra) ise, Ebû Bekr (ra) gibi yumuşak mizaçlı idi. Böylelikle her ikisi de bu tayinlerde doğru yolu bulmuş, orta yolu tutarak Hz. Peygamber’in kendisine layık halifeleri olmaya hak kazanmış oldular.”¹¹⁸

İbn Teymiye (ö. 728/1328) Hz. Peygamberin “Kim içlerinde yönetici tayin edeceğinden daha çok halkın sevgisini kazanmış biri olduğunu bildiği halde, bir topluluğa başka bir yönetici atarsa, Allah’a ve müminlere ihanet etmiş olur”¹¹⁹ hadisini ve Hz. Ömer’in “Kim Müslümanların bir işini üstlenir, sonra da aralarındaki dostluk ve yakınlık sebebiyle birine vazife verirse Allah’a, Resûlüne ve müminlere ihanet etmiş olur” sözünü zikreder. Ona göre, bir yönetici aralarında akrabalık vb. sebeplerden dolayı oğlunu veya yakınına yöneticilik görevine atarsa ve hak etmediğini ona verirse emanete hıyanet etmiş olur. Bu yüzden yönetici müslümanların işleriyle ilgili memurların üstlendikleri işe en uygun olanını araştırıp tespit etmesi gerekir. Tayin edilen memurların da, bu

¹¹⁷ Fârâbî, *a.g.e.*, s. 87-90. ; Şirvani, *a.g.e.*, s. 105.

¹¹⁸ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 41.

¹¹⁹ Buhâri, *Ahkâm*, 7; Müslim, *İmâre*, 14.

işlerin her birine en uygun (ehil) olanı getirip kullanması gereklidir. Yoksa göreve istekli olana veya bu istekte önce davranana bir öncelik verilmemelidir. Aksine bu tür davranışlar, istihdama engel telakki edilmelidir. Hz. Peygamber Abdurrahman b. Semure'ye: "Ey Abdurrahman! memurluğu isteme, sen istemeden verirlerse yardım edilmiş, isteyerek vermiş olurlarsa bütün yükü üzerine almış olursun"¹²⁰ buyurmuştur. Peygamberimiz: "Kim hâkimliği ister ve onun için yardım talebinde bulunursa, iş -bütün sorumluluğuyla- ona teslim edilir; hâkimliği istemez ve onun için yardım da talep etmezse,- Allah (cc) ona, kusurunu örtecek bir melek gönderir"¹²¹ buyurmaktadır.¹²² "Ey iman edenler! Allah'a ve Resûl'e hainlik etmeyiniz ki, bile bile kendi emanetlerinize hıyanet etmiş olmayasınız"¹²³ âyetindeki yasağın kapsamına da girmiş olur.

Filozof Buzurcmihr'e dünyada kendisi gibi bilgili ve tedbirli bir insan olmadığı ve kendisinin devletin idarecilerinden olmasına rağmen Sasanîoğulları'nın niçin yıkıldığını sordular. "İlk sebep, Sasanîlerin önemli işlere, iş bilmeyen, ehliyetsiz ve akılsız kişileri getirmeleridir. Diğer ise, akıllı, uyanık ve bilgili kimselere kıymet vermemeleridir. Yöneticilerin ve atadıkları kişilerin liyakat sahibi kimseler olmamaları sonlarını getirdi" dedi.¹²⁴

Hz. Ali (ra): "İyi olsun, kötü olsun, insanlar bir yöneticiye muhtaçtır, onsuз olamazlar" demektedir. Bunun üzerine: "Ey Müminlerin Emirî! İyiyi anladık, ama kötünün bu durumu nedir acaba?" diye kendisine sorulduğunda: "Onun sayesinde hadler uygulanır, yollar emniyet kazanır, düşmanla savaşılır ve fey' bölüşülür" cevabını verdi. Kamu hadlerinin güçlü -zayıf ayrımı söz konusu olmaksızın tüm suçlulara uygulanması gerekir. Bunların aracılık, hediye vb. ile uygulanmaması uygun olmaz.¹²⁵

Hz. Peygamber (sav) Mekke'nin fethi esnasında, Kâbe'nin anahtarlarını Beni Şeybe'den alıp Abbas'a (ra) hacıların su ihtiyacının giderilmesi ve Beytullah'ın bakım ve korunmasını (sıkaye ve sidane vazifesini) yapmak üzere

¹²⁰ Buharî, *İman*, 1; Müslim, *İmare*, 13.

¹²¹ Ebu Davud, *Akdiye*, 3; Nesai, *Ahkâm*, 1.

¹²² İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 34.

¹²³ Enfal, 8/27.

¹²⁴ Nizamü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 239.

¹²⁵ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 75.

verilmesini istirham etti. Bunun üzerine Allah Taâlâ, Kâbe'nin anahtarlarının Beni Şeybe'ye geri verilmesi için, Nisa suresi 58. âyeti indirdi. Öyleyse, yöneticiye düşen, müslümanların herhangi bir işini, bu işe en ehil ve yeterli bulduğuna teslim etmektir. Resûlullah (sav) şöyle buyurur: “Kim müslümanların işini üstlenir de, daha ehil olanı varken başkasına bir iş verirse, Allah ve Rasûlune hainlik etmiş olur”¹²⁶ “İş ehil olmayan kimselere verilince kıyameti bekle, kıyametin kopması pek yakındır.”¹²⁷

Hız. Peygamber Ebû Zer el-Gifârî'yi çok severdi. Bir gün Ebû Zer: “Ey Allah'ın Resulü beni memur etmez misiniz? dedim. O bana dedi ki; “Ey Ebû Zer, ben seni zayıf görüyorum. Ben kendim için istediğimi senin için de isterim. Sakın iki kişi üzerine âmir olma, yetim malına da velilik yapma. Memurluk bir emanettir, hakkını vermediğin takdirde kıyamet günü perişanlık ve pişmanlıktır. Ancak kim onu hak ederek alır ve onun sebebiyle üzerine düşen vazifeleri eksiksiz eda ederse o günün perişanlığundan kurtulur.”¹²⁸

“Yönetimdeki yarar bir tek kişi ile gerçekleşmezse, yeterince personel görevlendirilir. Böyle durumlarda, daha elverişli ve ehliyetli olanın tercihi veya yalnız bir tek kişi yeterli olmadığında, tayin edilenlerin çoğaltılması gerekir. Yargı vilâyetinde, eşit durumda olanlardan, daha bilgili, daha takva sahibi ve daha ehliyetliye öncelik verilir. Biri bilgili, öteki müttakî olunca, hükmü açık ve kişinin arzularına karşı koyabileceği konuda daha müttakî, hükmü incelik isteyen ve karışıklıktan korkulan konularda daha bilgili olan tayin edilir.”¹²⁹

2-4- Emanet

Emanet kamu hukuku kavramı olarak görev sorumluluk ve bilincini ifade eder. “İslâm literatüründe geniş bir anlam ve kullanım alanı bulunan emanet kelimesinin İslâm hukukunda daha teknik ve dar bir mâna taşıdığı görülür. Hukuk dilinde emanet, hem belli tür akid ve hukukî işlemlerin ve buna bağlı olarak tarafların zilyedliğinin hukukî niteliğini, hem de meşrû bir sebebe dayalı

¹²⁶ Buharî, *Cum'a*, 29; Müslim, *İmâre*, 19

¹²⁷ Buharî, *İlim*, 2.

¹²⁸ Ebu Davud, *Vesaya* 4.

¹²⁹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 42.

olarak kullanma, işleme ve koruma sorumluluğuyla bir kimsenin yanında bulunan başkasına ait malın hukukî konumunu ifade eden bir terimdir.”¹³⁰ Emanet, ehliyet, hüküm ve mülk birlikte işletilince sosyal ve hukuki adâlete de ulaşılır.

“Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder”¹³¹ meâlindeki âyette ahlâkla hukukun en geniş kapsamlı ilkelerinden olan emanet ve adalet kavramları bir arada zikredilmiştir. Bu âyet müfessirlerce din ve dini esasları bütünüyle kapsayan, temel hükümleri ortaya koyan bir âyet olarak değerlendirilmiştir. Taberî’ye göre âyette, Allah önce idarecilere, hakkaniyete uymalarını, emaneti ehline vermelerini, emri altındakilere karşı adaletli davranmalarını emretmekte, bu ayet devlet adamlarının emanet ve adalet ehli olmalarını gerekli kılmıştır. Emanet ehli olmaları, ülke imkânlarını halka haksızlık yapmadan paylaşmalarıyla, adalet ehli olmaları da bütün kararlarında hukuka riayet etmeleriyle gerçekleşir.¹³²

Allah: “İyi biliniz ki, mallarınız ve evlatlarınız birer fitne (imtihan aracın)dan başka bir şey değildir. Allah katında büyük ecir vardır”¹³³ buyurmaktadır. Çünkü insan, en başta kendi evlat ve akrabaları olmak üzere tanıdıklarına iltimas geçerek hak etmediği görevlere getirerek emanete ihanet etmiş olabilir; aynı şekilde, çocuklarının ve akrabalarının ekonomik durumunu iyileştirmek ve arttırmak durumunda olursa, yine Allah’a, Resûlune ve emanete ihanet etmiş olur. Şayet Allah’ın emrini dinleyip gereğini yaparsa Allah onu sağlam kılar, kendisinden sonra da ailesini ve malını korur. Aksi durumda ise, ailesini zillete düşürmek ve malını elinden almakla onu cezalandırır. Sözü edilen konuda meşhur bir olay vardır: Abbasî halifelerinden biri, bir bilginden, daha önce yetiştiği halifelerin başından geçeni anlatmasını istedi. Bunun üzerine bilgin, şu olayı anlatmaya başladı: Ömer b. Abdulaziz’i ölüm döşegindeyken gördüm. Kimileri ona: “Ey Müminlerin emiri! Bir sultan olduğun halde,

¹³⁰ Hamza Aktan, “Emanet”, *DİA*, c. 11, İstanbul: 1995, s. 83.

¹³¹ Nisâ, 4/58.

¹³² Ali Toksarı, “Emanet”, *DİA*, c. 11, İstanbul: 1995, s. 82.

¹³³ Enfal, 8/28.

çocuklarına mal namına bir şey bırakmıyorsun, onları hiçbir şeyleri olmayan yoksullar koymadın mı?” dediler. Bu vaziyetteki Ömer: “Onları bana getirin” dedi. Çocuklarını hemen yanına getirdiler. Ergenliğe ulaşmayan on kadar erkek çocuğu huzuruna getirildi. Onları gördüğünde gözleri yaşardı ve: “Evlatlarım! Allah’a yemin olsun, size ait olan hakkınıza engel olmadım. Başkalarının mallarını da alıp size vermedim. Siz, ya Allah’ın kendilerini dost edindiği salih kimselersiniz, ya da değilsiniz, doğrusu böylelerine de Allah’a isyanda yardımcı olacak bir şey bırakmam. Yanımdan gidebilirsiniz” dedi. Daha sonra oğullarından kimisinin, Allah yolunda savaşanlara, yüz at ihsan ettiğini gördüm.¹³⁴

İslâm’ın yöneticilerden istediği işlerden biri de eli altındaki kimselerin işlerini kolaylaştırmak, onlara emanet şuuru içerisinde muamele ederek sorumlulukların her daim farkında olmaktır. Nitekim Hz. Peygamber bu emanetin şuurunda olmayan yöneticiyi şöyle uyarır: “Allah, kendisine bir ra’ıyye emanet edip, yönetilene hainlik ederek ölen ra’î’ye, Cennet kokusunu haram kılar.”¹³⁵

Ubeydullah b. Ziyad, hastalığı esnasında Ma’kil b. Yesar’ı ziyaret ettiğinde, Ma’kil ona “Resulullah’ı şöyle derken işittim: ‘Müslümanların işlerini üstüne aldığı halde onların hayrına çalışmayıp onlara samimi davranmayan yönetici, cennete giremez’ dedi.¹³⁶ Burada yöneticilerin sadece kendinden değil aynı zamanda sorumluluğunu taşıdığı kimselerinde vebalinin omuzlarında olduğu bildirilmektedir. Yöneticilerin ahiret gününde karşılaşacakları durumu şöyle anlatmıştır: “Allah birini müslümanların başına idareci yapar da, o kimse müslümanların ihtiyaçları, istekleri ve fakirlikleriyle ilgilenmezse Allah da kıyamet gününde onun ihtiyacı, isteği ve fakirliğiyle ilgilenmez.”¹³⁷ Hz. Peygamber zorlu ve meşakketli bir görevde bulunan idareciler için de şöyle dua etmiştir: “Allah’ım! ümmetimin yönetimi konusunda bir işi üstlenip onları

¹³⁴ İbn Teymiye *a.g.e.*, s. 35.

¹³⁵ Buharî, *Ahkâm*, 8; Müslim, *İmare*, 21.

¹³⁶ Müslim, *İman*, 229.

¹³⁷ Ebu Davud, *İmare*, 12.

sıkıntıya sokan kimseyi sen de sıkıntıya sok! Ümmetimin yönetiminde bir işi üstlenip onlara yumuşak davranana sen de yumuşak davran!”¹³⁸

Hız. Ömer toplumda kendilerine yardım edilecek olanları öncelik haklarına göre dört sınıfa ayırmıştır:

1. Mal kendileri sayesinde kazanılanlar,
2. Din ve dünya menfaatlerini temin etmek üzere, müslümanların işleriyle onlar adına ilgilenen yöneticiler ve bilginler,
3. Müslümanlardan zararın kaldırılması konusunda, asker, vaiz ve doğru yolu gösteren önderler gibi fedakârlık göstererek Allah yolunda sayılanlar,
4. İhtiyaç sahipleri.

Allah'ın zengin ettiği kişi hakkından vazgeçebilir; aksi halde, kendisine yetecek kadar veya çalıştığı kadar ödeme yapılır. Kamu mallarında ve aynı şekilde zekâta harcamanın, kişinin yararı veya ihtiyacına göre yapıldığı bilinince, bundan artanında herkesin - miras veya ganimette ortak olanlar gibi- ancak benzerleri kadar hak sahibi olabildiği göz önünde tutulur. Kendisine sağladığı – fuhuş, kâhinlik ve münecimlik gibi- haram bir menfaatten dolayı vermek bir yana, imamın, kendi isteğine uyarak aralarındaki sevgi veya akrabalık sebebiyle, hak etmeyen kimseye mal vermesi asla uygun değildir. Ancak, her ne kadar normal olarak alması helal değilse bile, müellefe-i kulûba, bunun için ödemedede bulunmak caiz, hatta yerine göre vaciptir. Nitekim Allah, zekâttan müellefe-i kulûba ödeme yapılmasını mübah kılmıştır. Hız. Peygamber de fey' vb. den, aşiretleri içinde değer verilen ileri gelen bazı kimselere ödeme yapmıştır. O Benû Temim'in önderi Akra' b. Habis, Benu Nebhan önderi Zeydu'l-Hayr Ta'i, Benu Kilab önderi Alkame b. Ulase Amirî, Benu Fezare önderi Uyeyne b. Hısn ve İslâmiyete isteksizce giren İkrime b. Ebu Cehl, Saffan b. Umeyye, Sehl b. Amr, Ebu Süfyan b. Harb, Haris b. Hişam ve daha birçok Kureyş ileri gelenlerine ödeme yapardı.¹³⁹

İbn Teymiye (ö. 728/1328) her makamla alakalı olarak, en ehil olanı bilmenin ve tanınmanın gerekliliğini, yöneticinin, biri kuvvet ve öteki emanet

¹³⁸ Müslim, *İmare*, 19.

¹³⁹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 65.

olmak üzere, iki temel unsuru olduğunu ifade eder. İnsanlar arasında hükmetmekte kuvvet; Kitap ve Sünnet'in gösterdiği -kanunî- adaleti bilme ve hükümleri uygulama gücüyle ilgilidir; Emanet ise, Allah korkusu, O'nun ayetlerini az bir para karşılığında bile satmama ve insan korkusundan arınmakla alakalıdır.¹⁴⁰ Allah bu üç hasleti, insanlar hakkındaki her hükümde zikretmektedir: “Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebiler onunla Yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabbe adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat'ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu halde siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve ayetlerimi az bir karşılığa değişmeyin. Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir.”¹⁴¹

İnsanların yöneticiliğine talip olmanın büyük bir sorumluluk ve vebal olduğunu, bu hususta kişinin sadece takva boyutunun değil, insanları idare etme sanatı olarak ta ifade edebileceğimiz siyaseti çok iyi bilmenin gerekliliğini Hz. Peygamber'in uygulamalarında görüyoruz. Bir gün Resulullah'ın ashabından hakkı çekinmeden dile getirmesiyle bilinen Ebû Zer, Hz. Peygamber'e, “Ya Resülallah! Beni memur olarak görevlendirmez misin?” demişti. Onu çok iyi tanıyan Hz. Peygamber, elini omuzuna vurarak, “Ey Ebu Zer! Sen bu hususta zayıf bir kimsesin. Görev bir emanettir. Layık olarak onu üstlenen ve gereğini hakkıyla yerine getirenler dışında (bu tür görevler) kıyamet günü rezillik ve pişmanlıktır”¹⁴² buyurmuştu. Bunun yanında, “Siz yöneticiliği çok isteyeceksiniz. (Oysa) o, kıyamet gününde pişmanlık olacaktır”¹⁴³ hadisi de ehil olmayanlara, bu hususta kabiliyet ve birikimi olmayanlara yönelikti.

İnsanlarda emânet ve kuvvetin birlikte olması, önemlidir. Bunun için Hz. Ömer: “Allah'ım! Günahkârın kuvvetini ve iyinin acizliğini sana şikâyet ediyorum” şeklinde dua ederdi. Her şehirde, o şehrin özelliğine göre, en ehil ve yeterli olanı seçmek gerekir.¹⁴⁴ Birinin emaneti, ötekinin kuvveti fazla olan, iki

---

¹⁴⁰ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁴¹ Maide, 5/44.

¹⁴² Müslim, *İmâre*, 16.

¹⁴³ Buhâri, *Ahkam*, 7.

¹⁴⁴ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 39.

kişi bulununca, ilgili vilâyet için daha faydalı ve daha az zararlı olanı tercih edilir. Harp emirliğinde; -güvenilir de olsa - âciz ve zayıf olana değil, - günahkâr bile olsa - kuvvetli ve cesur olana öncelik tanınır. Ahmed b. Hanbel'e, savaş sırasında ortaya çıkan, biri kuvvetli günahkâr, öteki zayıf salih iki kişiden hangisinin emir (kumandan) tanınacağı sorulunca, şu cevabı vermiştir:” Kuvvetli günahkârın kuvveti müslümanlara, günahı kendinedir. Ama zayıf salihin iyi hali kendine, zayıflığı müslümanlaradır. Bu yüzden günahkâr kuvvetli, kumandan olur”. Resûlullah (sav) buyurur ki: “Allah Taâlâ, bu dini, günahkâr eliyle de güçlendirir”. Bir başka rivayette: “günahkâr” kelimesi yerine “dinden nasibi olmayan topluluklar” denmektedir.¹⁴⁵ Harp emirliğine; kuvvetli olması yanında, günahkâr olmayan kişi, dinî konuda üstün olup, emirlikte onun yerini tutmayan dindardan daha lâyıktır. Bunun için Resûlullah (sav) Halid b. Velid'i (ra), müslüman olmasından itibaren komutan olarak istihdam ederdi ve o, bazen hoşuna gitmeyecek davranışlarda bulunsa da: “Halid, Allah'ın müşriklere çektiği kılıcıdır”¹⁴⁶ buyururdu. Hatta bir defasında ellerini göğşe doğru kaldırarak: “Allah'ım! Halid'in yaptığından dolayı, affımı istiyorum” diye dua etmiştir.¹⁴⁷ Nitekim Halid'i Cezime'ye gönderdiğinde, o (meşru olmadığı halde) onlarla savaştı ve mallarını şüpheli bir şekilde aldı. Yanındaki bir kısım sahabe, bu yaptığını hoş karşılamamıştı. Bu olay üzerine Resûlullah, onların diyetini ve mallarının tazminatını ödedi. Bütün bunlara rağmen, savaş emirliğinde sürekli olarak ona öncelik tanırırdı. Çünkü o, bu alanda, başkasından daha ehil durumdaydı.¹⁴⁸

“Her makamla alakalı olarak, en ehil olanı bilmek ve tanımak şarttır. Yönetimin, biri kuvvet ve öteki emanet olmak üzere, iki temel unsuru bulunmaktadır. Nitekim Allah: “(Şuayb'ın) iki kızından biri: “Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle (tutacağın) istihdam edeceğin en iyi kimse, bu güçlü ve güvenilir adamdır.” dedi.”¹⁴⁹ Mısır'ın sahibi Yusuf'la (as) ilgili olarak: “Hükümdar dedi ki: “Onu bana getirin, kendime tahsis edeyim.” Sonra onunla

¹⁴⁵ Buharî, *Cihad*, 182; Müslim, *İman*, 178.

¹⁴⁶ Buharî, *Ahkâm*, 35; Nesâî, *Kudat*, 17.

¹⁴⁷ Buharî, *Fezailu'l-Ashab*, 45; Müslim, *Zekât*, 145.

¹⁴⁸ İbnTeymiye, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁴⁹ Kasas 28/26.

konusunca da: “Sen bugün yanımızda gerçekten büyük bir mevki sahibisin, güvenilir birisin” dedi.”¹⁵⁰ Vilâyette -malların vb.’nin korunmasında olduğu gibi- emanet yönüne ihtiyaç duyulduğunda, güvenilir olana öncelik verilir.”¹⁵¹

Allah (cc): “İlimde derinleşenlerin ve din âlimlerinin, günahı söylemelerinden ve haram yemekten onları nehyetmeleri gerekmez miydi? İşlemekte oldukları şeyler gerçekten ne kötüdür.”¹⁵² ;Yahudiler için de: “Onlar, hep yalana kulak veren ve haram yiyen kimselerdir. Şayet sana gelirlerse ister aralarında hükmet istersen onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet! Muhakkak ki Allah, adil olanları sever.”¹⁵³ buyurmaktadır. Çünkü onlar “birtîl” olarak adlandırılan ve kimi zaman da “hediye” vb. denen rüşvet vb. haram yerlerdi. Veliyyulemr haram yiyince, yalancı tanıklık vb. yalanlara kulak vermeye ihtiyaç duyar. Resûlullah: “Rüşvet veren, alan ve bunlara aracılık edene” lanet etmiştir.¹⁵⁴ (“Birtîl” kelimesi, aslında iki ucu sivri “uzun taş” demektir. Rüşvet de, “alanın ağzı yere kapanan taş gibi hakkı söyleme konusunda kapandığı” için “birtîl” olarak adlandırılmıştır. Bir eserde “Hediye kapıdan girince, emanet duvar deliğinden kaçır” denmektedir.

“Nikâhlısı olmayan kadını öpen, birleşme olmaksızın dokunan, kan ve leş gibi haram olan nesnelere yiyen, zinadan başka suç isnad eden, koruma altında olmayan yerden veya az miktarda çalan-Beytül-mal ve vakıf yöneticileri yetim velileri gibi- emanete hıyanet edenler, ticarî işlerde aldatan veya hainlik eden vekil ve ortaklar, ölçü ve tartıda hile yapanlar, yalancı tanıklık yapanlar, hüküm verme konusunda (adlî) rüşvet alanlar, Allah’ın indirdiğinden başkasıyla hükmedenler, ra’iyyesinin hakkına tecavüz edenler, cahiliye davasını canlandıranlar veya onun propagandasına kapılanlar, bunlara benzer başka haramları işleyen kişiler, bu suçların insanlar arasındaki yaygınlığına veya azlığına, suçlunun durumuna, suçun büyüklüğüne veya küçüklüğüne göre,

---

¹⁵⁰ Yusuf, 12/54.

¹⁵¹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁵² Maide 5/63.

¹⁵³ Maide 5/42.

¹⁵⁴ Ebu Davud, *Akdıye*, 4; Tirmizî, *Ahkam*, 9.

Valinin tayin edeceği sınırlarda ta'zir,¹⁵⁵ tenkil¹⁵⁶ ve te'dib edilirler; suç yaygınlaşmış, suçlu suça ve fisku fücra dalmışsa veya - yalnız bir kadına veya çocuğa musallat olanın, çok sayıdakilere musallat olması halinde cezasının arttırılması gibi- suçun büyüklüğüne göre ceza arttırılır, daha iyi durumlarda ceza da hafifletilir.”¹⁵⁷

Gazali (ö. 505/1111), kendi emrinde gizli servis adamları olmayan ve devamlı surette memleket haberleri kendisine gelmeyen bir padişah ruhsuz bir vücut gibidir¹⁵⁸ der. Bu da günümüzdeki istihbarat teşkilatlarının varlığının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

2-5-İbadet

İslâmî literatürde ibadetin genel ve özel olmak üzere iki anlamı vardır. Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin neticesi olarak O'nun rızâsına uygun davranma gayretini ve iradî davranışlarını ifade eder. Kişilerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil ibadet hükmündedir. Özel anlamda ibadette yükümlünün Allah'a karşı saygı ve boyun eğmesini ifade eden, Kur'an ve sünnette emredilen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe ibadetin yaygın kullanımı da bu ikinci anlamdadır. İslâm'ın temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç, zekât ve haccın yanında kurban kesme, itikâf, dua, Kur'an okuma, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin en meşhur örneklerini oluşturur. Bu içeriğiyle ibadet, “Allah'a yakın olma” anlamındaki “**kurbet**” ve “O'na boyun eğiş” anlamındaki “**taat**” kelimeleriyle yakın anlamlara sahiptir. Bu üç terim arasında şöyle bir farklılık vardır: İbadet niyete bağlıdır, kurbet niyet gerektirmez, taat ise

¹⁵⁵ Ta'zir; Yüceltmekle birlikte yardım etmektir. Ayrıca ta'zir had cezasından daha hafif bir darp anlamına da gelir. Bu anlamda kelimenin ilk anlamı ile bağlantılıdır. Zira bu ceza bir terbiyedir, terbiye etmek bir çeşit yardımdır. Ancak ilki kişiden düşmanı def etmek ile yardım etmek iken, ikincisi ise kişiyi kendisine zarar veren şeylerden uzaklaştırma ve yardım etmektir. Dolayısıyla kendisine zarar veren şeylerden uzaklaştırdığın kişiye yardım etmiş oluyorsun. (İsfahânî, *Müfredat*, Kur'an Kavramları Sözlüğü, , çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), Çıra Yay. , 3. Baskı, İstanbul: 2012, s. 698.

¹⁵⁶ Tenkil; Bir şeyi zayıf ve aciz bırakmak, bir şeyi bağlamak veya başkasına ders olsun diye birine bir cezayı uygulamaktır. İsfahani, *a.g.e.*, s. 1087.

¹⁵⁷ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁵⁸ Şirvani, *a.g.e.*, s. 195.

her iki türden davranışı kapsar. Allah'ın rızâsına ulaşip sevap kazanma gayesi ise hepsinin ortak özelliğini oluşturur.¹⁵⁹

Sünnet bize, müslümanlara cuma ve cemaat namazında imam olanların ve hutbe okuyanların, devlet başkanlarının harp emirleri olduğunu göstermektedir. Bundan dolayıdır ki Resûlullah (sav), Hz. Ebu Bekr'i (ra) namazda öne geçirince, müslümanlar onu harp emirliği ve diğer işlerde de imam tanıdılar.

Hz. Peygamber birine komutanlık görevi verince, beraberindekilere namazda imam olmasını emrederdi. Bir yere vali atadığında -Attab b. Useyd'i Mekke'ye, Osman b. Ebi'l-As'ı Taif, Ali, Mu'az ve Ebu Musa'yı Yemen ve Amr b. Hazm'i Necran'a tayinlerinde olduğu gibi- onlara cemaat namazlarında imam olmalarını, suçlulara verilecek cezaların yerine getirilmesini ve diğer görevlerini yapmasını isterdi. Sonraki halifeler ve bazı Emevî ve Abbasî melikleri de aynı şekilde hareket ederlerdi, çünkü en önemli dinî vazifeler, namaz ve cihaddır. Bu sebepten hadislerin çoğunluğu da, namaz ve cihad hakkındadır.¹⁶⁰ Peygamberimiz bir hastayı ziyaret ettiğinde: "Allah'ım! Kuluna şifa ver ki, senin için namaz kılsın, düşman yaralasin ve öldürsün"¹⁶¹ diye dua ederdi.

Hz. Ömer (ra) de valilerine gönderdiği emirnamelerinde: "Benim yanımda en önemli işiniz, namazdır; şayet kim namaza devam eder ve onu korursa, dinini muhafaza etmiş olur."¹⁶² diye yazardı. Nitekim Peygamberimiz de: "Namaz, dinin direğidir"¹⁶³ buyurarak namazın önemine işaret etmiştir.

Öyleyse yönetici, dinin direği olan namazını ikame ettiği sürece, namaz onu kötülüklerden alıkoyacaktır. Nitekim Allah (cc): "Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım isteyin. Şüphesiz ki bu (namaz Allah'tan) korkan kimselerden başkasına (ağır) gelir. Onlar Rablerine muhakkak kavuşacaklarını ve ona döneceklerini bilirler."¹⁶⁴ "Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım isteyin. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir."¹⁶⁵ Peygamberimize

¹⁵⁹ Ferhat Koca, "İbadet", *DİA*, c. 19, İstanbul: 1999, s. 240-41.

¹⁶⁰ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁶¹ Ebu Davud, *Cenaiz*, 7.

¹⁶² İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶³ Tirmizî, *İman*, 8.

¹⁶⁴ Bakara, 2/45-46.

¹⁶⁵ Bakara, 2/153.

hitaben: “(Ey Muhammed!) Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de ona sabırla devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz. Seni biz rızıklandırırız. Güzel akibet takva sahiplerinindir.”¹⁶⁶ “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk/ibadet etsinler diye yarattım”¹⁶⁷ buyurmaktadır.

Yöneticilerin, halkın din ve dünyasının imarına gayret etmesi gereklidir. Dini ayakta tutan dünya işleri, ekonomik anlamda insanlar arasında adaletin gözetilmesi ve haddi aşanların cezalandırılmasıdır. Haddi aşmayan, dinini ve dünyasını korumuş olur. Hz. Ömer: “Ben valilerimi size, Rabbinizin Kitab’ını ve Peygamberinizin Sünnet’ini öğretmek, aranızda dininizin emirlerini yerine getirmek üzere gönderdim” derdi. Bir yandan ra’ıyye, öte yandan da ra’iler değişince, işler olumsuz yönde olarak bambaşka bir hal aldı. Yöneticiler elinin altındakilerin din ve dünyalarını düzeltmek için çalıştığında, zamanının ve Allah yolunda çalışanların en üstünü olur.¹⁶⁸

Allah, azap geldiğinde, kötülükleri önleyenleri kurtardığını, zalimleri ise şiddetli bir azapla cezalandırdığını haber vermektedir. Hz. Ebu Bekir (r.a.), Hz. Peygamberin minberinde okuduğu hutbede: “Ey iman edenler! Sizler nefislerinizden sorumlusunuz. Siz doğru yolda iseniz, sapıtan size zarar vermez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O, yaptıklarınızı size haber verecektir”¹⁶⁹ âyetini okuyor ve fakat onu, ifade ettiği asıl anlam dışında başka bir yöne yorumluyorsunuz. Ben, Peygamberin: “İnsanlar kötülüğü görür de onu değiştirmezlerse, neredeyse Allah bu yüzden azabı onlara umumi kılar”¹⁷⁰ buyurduğunu işittim demektedir.

İbn Teymiye iyi ve mükemmel siyasetçileri tarif ederken; onların Allah’ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınanlar olduğunu ifade eder. Bunlar aynı zamanda elinin altındakilere infak ederek topluma örneklik yaparlar. Helal dairesinin dışına çıkmama gayreti içinde oldukları gibi, Allah’ın emir ve yasaklarından biri çiğnenince, Allah için kızarlar ve kendileri hakkındakini

---

¹⁶⁶ Taha, 20/132.

¹⁶⁷ Zâriyat, 51/56.

¹⁶⁸ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁶⁹ Maide 5/105.

¹⁷⁰ İbn Mace, *Fiten*, 20.

affederler. Peygamberin yolunu gözetirler. Bu yola ne kadar yakın olunursa, o kadar üstünlük kazanılır. Müslüman ona yaklaşmak için gayret etmeli, ancak bu çabaları gösterdikten ve Allah'ın Hz. Peygambere gönderdiği dinin mükemmelliğini öğrendikten sonra, hata ve kusurlarını affetmesi için Allah'tan af ve bağış dilemelidir.¹⁷¹

3- Ra'iyye-Teb'a Bağlamında Yönetilenler

Bir toplumdaki yönetilenler çeşitlilik arzedebilir. Dini, siyasi, sosyal, ekonomik vb. alanlarda farklı statülerde bulunabilirler. Aynı toplumda yaşamının neticesi olarak ortak bir amaç etrafında birleşen insan topluluğu olarak ifade edilen "halk" kelimesi geçmiş dönemlerde ra'iyye/ teb'a kavramıyla ifade edilirdi.

3-1- Hukuk- Ahlak- Siyasetname Geleneğinde Yönetilenler

İslam Devletinde iki türlü vatandaşlık vardır. Devletin hukuk sistemini oluşturan İslam'a inanan Müslümanlar ve İslam devletinin hukuk ve nizamına özel şartlarla tabi olan diğer din mensupları. Buna göre İslam ülkelerinde bulunan halk iki grupta mütalaa edilmektedir.

1- Müslümanlar: İslam hukukunda vatandaşlık kavramı günümüz devletlerinde olduğu gibi ülke topraklarıyla sınırlandırılmaz. Bundan dolayı tüm Müslümanlar kardeştir ve İslam devletinin tanıdığı haklardan faydalanırlar.

2- **Gayr-i Müslimler:** İslam ülkesindeki Müslüman olmayanlardır. Bunlarda kendi içinde iki gruba ayrılır:

a) **Zimmîler:** İslam hükümetinin uyrukluğunu kabul eden gayr-i müslimler olup vergi olarak cizye adı altında bir ödemede bulunurlar. Müslümanlar ile zimmîler arasında siyasal haklar bakımından bazı farklar vardır.

b) **Müste'menler:** Bunlar yabancı bir devlet tâbiyetinde bulunan ve İslam ülkelerinde bir süre kalmalarına müsaade edilen ecnebidir.¹⁷²

¹⁷¹ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁷² Mustafa Yayla, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011, s. 246.

Temel hak ve hürriyetler bağlamında insan için en temel hak yaşam hakkıdır. İslâm hukukuna göre bu hak tüm insanlar için geçerli olup müslim-gayr-i müslim, kadın-erkek, hür-köle, zengin-fakir tüm toplum katmanları için geçerlidir. İslâm hukukuna göre sadece Müslümanlar ibadetlerinde özgür değildir, aynı zamanda diğer din mensupları da ibadetlerinde özgürdürler. İslâm bu din, vicdan ve düşünce özgürlüğü sayesinde yaşanabilir bir din ve medeniyet olduğunu, bu farklı unsurları bir arada tutup yaşatarak göstermiştir. İşte hangi devlet ya da hangi ideoloji veya yönetim sistemi bu farklılıkları zenginlik olarak görüp saygı duyarsa gerçek manada bir huzuru ve mutluluğu elde edecektir. Bu hak ve özgürlüklerin olmadığı yerde toplum katmanları arasında siyasi ve sosyal huzursuzluklar baş gösterecek, birlik- beraberlik, ekonomik refah ortadan kalkacak, bu durum devletin bekasını tehdit edebilecek boyutlara kadar ulaşabilecektir. Bundan dolayı her hak sahibine hakkını vermek adaletin ve vicdanın gereği olduğu gibi, devletin ve milletin huzur ve saadeti de kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

3-1-1- Müslümanlar

Müslüman İslâm dinini kabul eden Allah'a teslim olmuş kişidir. Allah Teâlâ'nın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiklerine iman eden kişiye denir. Âdem (as)'den beri gelen bütün dinler İslâm¹⁷³ olduğuna göre tüm inananlar Müslüman olarak isimlendirilebilir. Kalp ile tasdik, dil ile ikrar olarak isimlendirebileceğimiz imanın amele yansıyan bölümüne İslâm diyebiliriz. Buna göre tüm işlerinde Allâh'a teslim olana Müslüman diyebiliriz. Zira Peygamberimiz İslam'ın üzerine kurulduğu beş temel esası şöyle tarif ediyor: "İslâm Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şehadet etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman ve gücün yetiyorsa hac farızasını yerine getirmendir."¹⁷⁴ Yine

¹⁷³ Âl-i İmran, 3/19.

¹⁷⁴ Buhâri, *İman*, 34, 37; *Şehâdât*, 26; *Tefsiru Sure*, 31/2; Müslim, *İman*, 5, 7, 8; Ebû Davud, *Sünne*, 16; Timizî, *İman*, 4.

Peygamberimiz Müslümanı tarif ederken, “Müslüman, dilinden, elinden, Müslümanların selamette kaldığı kimsedir”¹⁷⁵ demiştir.

İslâm hukukuna göre Müslümanın hak ve vecibeleri fikhın tarifinde şöyle ifade edilmektedir: “El-Fıkhu marifetü'n-nefsi mâ lehe ve mâ aleyhe”¹⁷⁶ fıkıh kişinin hak ve görevlerini bilmesidir diyen Hanefî fakihlerine, “amelen” kelimesini ekleyerek farklı ifade eden Şâfiîler İslâm'ın amelî yönüne ağırlık vermişlerdir. Buraya kadar anlattıklarımızı teorik bir tarif olarak da kabul edebiliriz. Buna göre pratik bir tarif olarak şunları ekleyebiliriz: Müslüman Allah'nın emirlerini tatbik edip, yasaklarından kaçınan insandır dememiz uygundur. Diğer hak ve vecibeler bölümü ise konunun tamamıyla adli ve idarî kısmını ilgilendirmekte olup kişinin talebi olduğu zaman kolluk kuvvetleri bununla ilgilenip hüküm vermekle mükelleftir.

Müslüman İslâm devletinin yüklediği yükümlülükleri yerine getirmekle mükelleftir. İslâm'ın beş temel esasından herhangi birini terk ya da inkâr eden kişi İslâm emanının dışına çıkar. Özellikle İslâm'ın ilk döneminde Hz. Peygamber'in vefatıyla başlayan irtidat hareketleri döneminde Medine'de yapılan tartışmaları şu şekilde görürüz: Bazı kabileler zekâtı ödemeyeceklerini bildirmişler, bu konuda devlete karşı gelmişlerdi. Halife Ebû Bekir (ra) bunların üstüne asker göndermek isteyince Hz. Ömer karşı çıkarak: “Rasûlullah'ın Lâ ilâhe illallah diyenlerle savaşılmayacağı” konusundaki sözlerini nakletti. Ebû Bekir, “Vallâhi namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla savaşacağım; Rasûlullah'a verdiklerinden bir oğlağı bile bana eksik vermek isteyenlerle savaşacağım” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer düşünmüş ve şöyle demiştir: “Vallahi bu, Allâh'ın Ebû Bekir'in zihnini açarak doğru anlamasını sağladığı bir husustur ve ben de bunun doğru olduğu kanaatine vardım.”¹⁷⁷

Görüldüğü üzere insanlar zekât vermekten içtinap edince Hz. Ebu Bekir isabetli bir karar almıştır. Tüm Medine ehli karşı çıksa da O namazla zekât birlikte zikredilir, bunu kimseye böldürtmem diyerek başta Hz. Ömer olmak

¹⁷⁵ Buhâri, *İman*, 3.

¹⁷⁶ Abdullah b. Abdilkerim Ibâdî, *Medhal li-Dirâseti'l-Akide'ti'l-İslâmiyye*, Mektebettü's-Sevâdî li't-Tevzi', 1996/1417, s. 78.

¹⁷⁷ Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yay., 2012, s. 114.

üzere “şu an sıkıntımız çok biraz esnek davranalım” diyen ashabı ikna etmiştir. O gün verilecek olan bir taviz yeni tavizleri doğuracak belki bugün İslâm dini tanınmaz hale gelecekti. Zekâtı sadece devletin bir gelir kapısı olarak değil başlı başına bir ibadet olarak kabul eden Hz. Ebu Bekir bu şekilde dini ayakta tutmuş oldu.

3-1-2- Gayr-İ Müslimler

İslâm ülkelerindeki gayr-i müslimler iki grupta değerlendirilir.

a- Vatandaş sıfatında olanlar, bunlara “zimmî” denilmektedir.

b- Yabancı devlet vatandaşı olanlar, bunlara da “müste'men” ismi verilir.

Aşağıda da detaylı olarak açıklayacağımız gibi İslâm devletinde müslümanlar gibi gayr-i müslim vatandaşlar da tam bir koruma altındadır.

3-1-2-1- Zimmîler

İslâm ülkesinde (dârüislâm) vatandaş olarak müslümanlarla beraber yaşayan başka din mensuplarına zimmî yanında **ehl-i zimme** de (ehlü'z-zimme) denilir.¹⁷⁸ İslâm devletiyle yaptıkları zimmet antlaşmasına dayanarak İslâm ülkesinde (dârüislâm) vatandaş olarak yaşayan zimmîler, İslâm egemenliğini tanıyıp cizye ödemelerine karşılık devletten, dolayısıyla müslüman toplumdaki kendilerini ve haklarını koruma güvencesi (zimmet) almışlardır. Müste'men olarak dârüislâm'da yaşayan gayri müslim kişi, eman süresi dolduktan sonra ülkesine dönmeyip ikamete devam ederse cizye yükümlüsü olur ve zimmî statüsüne geçer. Günümüz ulus-devlet anlayışında devletin insan unsurunu tanımlamak amacıyla yapılan vatandaş-yabancı şeklinde ikili ayırım yerine İslâm hukuk geleneğinde inanç esasına dayanan müslüman-gayri müslim ayırımı benimsenmiştir.¹⁷⁹ Zimmet sözleşmesi, gayr-i müslimlerin temel hak ve özgürlüklerini koruyan ve insan hakları ihlallerine karşı hukukî koruma sağlayan düzenlemedir. Bu düzenlememnin neticesi olarak her iki taraf da bir takım hukukî görev ve sorumluluklar düşmektedir. İslâm dini, müslümanlar ile diğer

¹⁷⁸ Mustafa Fayda, “Zimmî”, *DİA*, c. 44, s. 428.

¹⁷⁹ Ahmet Yaman, “Zimmî”, *DİA*, c. 44, s. 434-435.

din mensuplarının aynı anda ve mekânda yaşayabileceklerini ilke olarak kabul etmiştir.

İslâm hukukunda hem müslümanlar hem de zimmîler İslâm ülkesinin vatandaşları konumundadırlar. Bu durum daha Hz.Peygamberin hicretiyle ortaya konan Medine Vesîkası'nda¹⁸⁰ müslümanların ve gayr-i müslimlerin arasında oluşturulan ilk vatandaşlık sözleşmesinde hak ve sorumlulukları belirtilmiştir. Bu vesikaya dikkatle bakan herkes Hz. Peygamberin bu sözleşme ile insanlığın ihtiyaç duyduğu huzuru ve barışı temin edecek, insanlığın temel sorunlarını çözecek, insanı insan yapan değerleri yükseltip onu yokluğa sürükleyecek olan eksiklikleri izâle edecek tüm çözümlerin ne eksik ne fazla yerli yerinde olduğunu müşahede edecektir. Ana hatlarıyla bakacak olursak Medine'de yaşayan insanların müdafaa, hukuk, adalet, güvenlik, yardımlaşma gibi konuları ihtiva eden bu metin bir devletin anayasası hükmünde olup devlet başkanı da bizzat Hz. Peygamber (sav) idi.

Ehl-i kitâbın İslâm ülkesinin vatandaşı olması için bir engel söz konusu değildir. Bunun şartını ifade eden ayette cizyenin gerekliliğini Allah (cc); “Ehl-i kitaptan Allah'a ve âhîret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın”¹⁸¹ buyurarak onların belli şartlar altında vatandaşlık hakkı alabileceklerini ifade ve beyan etmiştir. Bu cizye miktarı zenginden, fakirden ve orta halliden aynı mı alınacak. Bu hususta da adalet ilkesi gözetilerek hareket edilmiştir. Cizyenin kimlerden alınacağı ile alakalı Peygamber (sav) uygulamasının Ehl-i kitapla beraber Mecûsîlerin de bu zimmet antlaşmasından faydalanabileceği hususunda Hz.Peygamber Yemen ve Hecer bölgelerinde Ehl-i kitapla beraber Mecûsîler'le de zimmet antlaşması yapıp “Onlara Ehl-i kitap muamelesi yapın”¹⁸² buyurarak onlardan da cizye alınmasını istemiştir. İmam Şafî' de mecusilerden cizye alınması ile ilgili olarak şunu söyler: Mecusilerde Ehl-i kitap muamelesi yapılması onların Ehl-i kitap

---

¹⁸⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995, s. 195.

¹⁸¹ Tevbe, 9/29.

¹⁸² Mâlik, *Muvatta, Zekat*, 616, 617, 618.

olduğu anlamına gelmez. Nitekim onlar böyle değillerdir. Daha sonra Hz. Ömer'in İran'ı fethetmesinden sonra oradaki mecusileri yukarıda geçen hadise dayanarak Ehl-i kitap katagorisinde görerek onlardan cizye almıştır.¹⁸³

Zimmîlerin İslam ülkesindeki can ve mal güvenliklerinin garantisi cizye ödemeye bağlanmıştır. İslam Devletine bağlanıp cizye vergisini ilk defa ödeyen Ehl-i kitap zümre Necrân'lılardır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Eyle halkı ile 9. Hicrî Recep ayında¹⁸⁴ imzaladığı zimmet antlaşmasıyla cizye ödemeleri karşılığında onların bu haklarını taahhüt etmiş, Teymâ'da yaşayan Yahudilerle yapılan antlaşmada ise, "Onları himaye etmek bizim vazifemiz, cizye ödemek de onların vazifesidir" hükmünü antlaşmaya yazdırmıştır. Resûl-i Ekrem, zimmet antlaşmalarında yer alan tâlimatlarından başka zimmîye zulüm ve haksızlık yapan, ona gücünün üstünde sorumluluk yükleyen ve ondan arzusu dışında bir şey alan kimseye kıyamet günü bizzat kendisinin hasım olacağını söylemiş, bir zimmîyi haksız yere öldüren kimsenin kırk yıllık mesafeden duyulan cennet kokusunu duyamayacağını belirtmiştir.¹⁸⁵

Hanefiler, Zeydîler, Ebû Ubeyd ve Taberî, Arap müşrikleri dışında kalan bütün gayri müslimlerin; Mâlikîler, Evzâî ve Sevrî bunlar dahil bütün gayri müslimlerin zimmet antlaşmasında taraf olabileceğini kabul ederken Şâfiîler, Hanbelîler, Zâhirîler, Ca'ferîler ve Ebû Sevr bu hakkı sadece Ehl-i kitaba ve Mecûsîler'e tanımıştır. Kimlerin zimmî olabileceğine ilişkin bu görüş ayrılıklarının temelinde, "cizye âyeti" diye adlandırılan Tevbe sûresinin 29. âyetiyle Ehl-i kitap tabirinin kapsamına giren yorum farklılıkları vardır. Zerdüşt'ün peygamberliğine inanan ve ateşe tapan Mecûsîler'in zimmî olabilmesi ise bu konuda onların Ehl-i kitap statüsünde değerlendirilmesini emreden bir hadise¹⁸⁶ ve ilk dönem uygulamalarına dayanmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyım el-Cevziyye, *es-Siyasetü's-Şeriyeye Ahkâmü Ehlî'z-Zimme*, yry.: Ramâdî Yay. , 1997, s. 81-82.

¹⁸⁴ Hamidullah, *a.g.e.*, s. 619.

¹⁸⁵ Mustafa Fayda, "Zimmî", *DİA*, İstanbul: 2013, s. 428-429.

¹⁸⁶ Muvatta', "Zekât", 42.

¹⁸⁷ Ahmet Yaman, *a.g.e.*, s. 434.

3-1-2-1-1- Can ve Mal Güvenliği

İslâm ülkesindeki gayr-i müslimler zimmet akdi sayesinde Müslümanlar gibi can ve mal güvenliğine sahiptirler. Hz. Peygamber'in her ne kadar bazı kaynaklarda zayıf veya mevzu olarak ifade edilse de "zimmîye zulüm ve haksızlık yapan, ona gücünün üstünde sorumluluk yükleyen ve ondan arzusu dışında bir şey alan kimseye kıyamet günü bizzat hasım olacağına" dair sözü uyarı niteliğindedir.¹⁸⁸ Fakihler zimmîyi öldürmenin haram olduğunu kabul ederler. Ancak uygulanacak ceza konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ekseriyete göre bir müslümanın bir zimmîyi öldürmesi durumdaki kısasa değil diyete hükmedilir. Hanefiler ise kısas gerektiği görüşündedirler. Zimmînin malının bir Müslüman tarafından çalınması halinde had cezası uygulanacağı konusunda görüş birliği vardır.

Gayr-i müslim vatandaşlar müslümanlar gibi konut dokunulmazlığı hakkından yararlanırlar. Yukarıda da ifade edildiği gibi haklar noktasında herhangi bir haksızlığa uğramaları durumunda din farklılığına bakılmaksızın yaşam hakkının kişiye verdiği tüm hukuki yaptırımlar uygulanır. Dünyada yaşayan tüm insanlar Muhammed ümmetidir. Muhammed ümmeti bilindiği üzere iki kısımdır: 1- İcâbet Ümmeti: İslâm'ı kabul edenlerdir. 2- Davet Ümmeti: Müslümanların dışındaki herkeştir. Buradan yola çıkacak olursak İslâm inanan insanlara verdiği hakları inanmayanlara da teşmil ederek onları İslâm dinini kabule teşvik etmektedir. Farklı bir deyişle söyleyecek olursak İslâm inanan inanmayan tüm insanlara asgarî bir yaşam hakkı vermiş, toplum içerisinde oluşabilecek eşitsizliklerden kaynaklanabilecek olumsuzlukların önüne geçmiştir.

3-1-2-1-2- İnanç ve İbadet Hürriyeti

Dinde zorlama olmadığı¹⁸⁹ hükmünün uygulamasını da şu şekilde görürüz. İslâm beldesinde yaşayan gayr-i müslimler mutlak manada inanç ve ibadet hürriyetine sahiptirler. Hz. Peygamberin zimmîlerle yaptığı antlaşmalarda

¹⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. 8, s. 367.

¹⁸⁹ Bakara, 2/256.

açıkça müşahede edilen bu husus hülafâ-i râşidîn döneminde de tatbik edilmiştir. İnanç hürriyeti bizzat ilk halife Hz. Ömer (ra) tarafından Kudüs'ün fethi esnasında yaptığı antlaşmada şu hususlar yer almıştır: “Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, bu antlaşma müminlerin emiri ve Allah'ın kulu Ömer tarafından Eyle halkına verilen emandır. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir güvencedir. Onların kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacaktır. İçindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır. Kimse dini inanışından dolayı zorlanmayacak, kimseye asla zarar verilmeyecektir. Buna karşılık Eyle halkıda diğer şehirlerin halkı gibi cizye verecektir. Orada bulunan Rumlar çıkarılacak fakat gidecekleri yere kadar onların güvenlikleri sağlanacaktır. Çıkmak istemeyenler ise Eyle halkı gibi cizye verecektir.”¹⁹⁰ Zimmîlerin inanç hürriyetine örnek olmak üzere Halid b. Velid'in Anat halkı ile yaptığı andlaşmada bunları görmekteyiz. Ebû Yusuf (ö.182/798.), el-Harac'ında bunları delil olarak söyler: “Onlar, namaz vakitleri hariç olmak üzere, gece ve gündüz diledikleri saatlerde çanlarını çalabilirler. Bayram günlerinde haçlarını çıkarabilirler.”Allâhü Teâlâ kullarını yaratmış ve bu ¹⁹¹ dünyayı bir imtihan yeri kılmıştır. Hakk ve bâtil olan yolları açıkça belirtmiştir. Bu amaçla peygamberleriyle kitaplarını göndermiş, insanları kulluğa davet etmiştir. Ancak nefesine uyup batıl yollara sapacak olanlarda olacaktır ve bu dünyadaki imtihanın gereği olarak başarı ve başarısızlık yani iman ve küfür yolları açıktır. Allah isteseydi herkese iman ettirirdi, tabi buda imtihanın mantığına aykırı olurdu. Bundan dolayı İslâm geniş bir inanç özgürlüğü tanımış, engizisyon mahkemesi gibi bir utanç vesilesi İslâm'ın içinde yer almamıştır. Aksine farklı inançlara farklı din ve ibadethanelerine özgürlük tanınmış, bu arada İslâm'ın irşad ve tebliğ yönü ihmal edilmemiş olup insanlara hak yolun güzellikleri anlatılmıştır. Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere ne bina ne insan unsuru ayrılmaksızın herkese ve her şeye belli şartlar dâhilinde özgürlükler tanınmıştır.

¹⁹⁰ Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Tarihü'l İslam*, (çev. Muzaffer Can), c. 5, İstanbul: Cantaş Yay., 2000, s. 253-258.

¹⁹¹ Ebû Yusuf, *el-Harâc*, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1397, s. 152.

3-1-2-1-3 İkâmet ve Seyahat Hürriyeti

Gayr-i müslimler bazı sınırlamalar dışında ikamet ve seyahat hürriyetleri vardır. Nitekim ayette müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaştırılmaması emri şöyledir: "Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lutfuyla bolluk verir. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir."¹⁹² Bu ayet kapsamında bazı fakihler -Şâfiî, Hanbelî, Zâhirî, Ca'ferî mezheplerine ve bazı Mâlikîler'e göre gayri müslimler çok kısa süreli bile olsa Harem bölgesine giremezler- diyerek zimmîlerinde aynı şekilde bu bölgelere giremeyeceğini, ancak Hanefiler, zimmîlerin ve müste'menlerin üç günü geçmemek kaydıyla Mescid-i Harâm'-da bulunabileceklerini söylemişlerdir. Sadece hicaz bölgesinde bütün fakihlerin ortak görüşüne göre ikametlerine müsaade edilmez.¹⁹³

3-1-2-1-4- Kazanç ve Meslek Edinme

Kazanç elde etme hususunda Müslümanlarla gayr-i müslimler arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir. İslâm hukukuna göre tıpkı Müslümanlar gibi gayr-i Müslimlerde alış-veriş yapabilmek için belli bir akli ve biyolojik olgunluğa sahip olmalıdır.

Gayr-i müslimler ticaret hayatının her kademesinde çalışabilirler. Hatta Müslümanlara yasak olan alkollü içeceklerin üretimi, nakliyesi, satışı ve sunumu, yine bize haram kılınan domuz vb. hayvanların üretim ve tükettirilmesine imkân tanınmıştır. Öyle ki Hz. Ömer (ra) tarafından Kudüs'ün fethi esnasında yaptığı antlaşmada Eyle'de cizye vermek şartıyla kalmayı kabul edenler hasadını almak isterlerse hasadını alacak, malını satmak isterlerse gerekli kolaylık gösterilecektir.¹⁹⁴ Bu konuda İslâm hukukçuları gayr-i Müslimlerin bu ticaretine izin verdiği gibi, belli şart ve şekiller altında Müslümanlarında bu ticarete yer alabileceğine dair icazet vermiştir.

¹⁹² Tevbe, 9/28.

¹⁹³ Ahmet Yaman, *a.g.e.*, s. 436-437.

¹⁹⁴ İmam Zehebî, *a.g.e.*, s. 258.

Gayr-i Müslimlerin kendi dinlerinde yasak olmayıp İslâm hukukuna göre yasak olan ticarî faaliyetlerine, bunların toplumsal düzeni bozacak şekilde herkesin gözü önünde yapılması halinde bir takım kısıtlamalar getirilebilir. Buna göre bu alanda kendilerine tanınan geniş hak ve özgürlüklerden ancak toplumsal düzeni bozmamak şartıyla yararlanabilmektedirler. Buna örnek olarak Osmanlı'da domuz ticaretini ve bu ticaretten alınan vergiyi gösterebiliriz: “Bojik veya bujik domuz selhanesi, kasaphanesi demektir. Bojik'te kesilen domuzlardan her domuzdan iki akça resim (vergi-haraç) alınmaktadır. Bundan başka, bir de ormanlarda ve ovalarda otlatılan ehli domuzlardan resim alınır. Rumeli taraflarında, bağlarının üzümünü daha ziyade şarap yapmak için kullanan mıntikalarda, resim (vergi-haraç) olarak para yerine, sipahi şarap alır. Sipahinin tumarı halkından topladığı bu şarapların evvelâ satılması için, iki ay veya biraz daha fazla bir müddet monopolye tutulur; yani halkın şarapları mühürlenir satılması menedilir.”¹⁹⁵ Yani gayr-i müslimler dinen haram olan şarabın üretim ve ticaretini yaptığı gibi haraç ve cizyelerini de aynı olarak ödemektedirler. Devlette mal olarak aldığı bu vergiyi nakde çevirene kadar reâyânın alkol ticaretine mani olmaktadır. Ancak devletin stokları tükendikten sonra üreticilerin satış yapmasına izin verilmektedir.

Müslümanlarda gayr-i Müslimlerin karşılıklı olarak yaptıkları ticarî faaliyetlerde belirtilen serbestlik kapsamındadır. Buna göre Müslümanlar kendi aralarında izin verilen tüm alış-veriş türlerini gayr-i Müslimlerle de yapabilmektedirler. Ancak Müslümanın bir gayr-i müslimle domuz ya da içki alış-verişi yapması câiz olmaz. Diğer din mensuplarına, kamu düzenini ihlâl etmedikçe ahvâl-i şahsiyye ve özel hukuk alanında dinlerine göre davranma hakkı verildiğinden şarap gayri müslimler hakkında mütekavvim mal sayılmış, gayri müslimlere içki içme ve içki ticareti hakkı tanınmış, onların içkisini telef eden müslümanın bunu tazmin etmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁶

Osmanlılarda ki bazı uygulamaları ise şöyle görüyoruz. “Peçoy Livasında müslüman bağlarından, sahibi, şarap yapmayı ta turşu ve pekmez yapıyorsa,

¹⁹⁵ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi Ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 5, s. 493-489.

¹⁹⁶ Mustafa Baktır, “İçki”, *DİA*, c. 21, s. 461.

öşür alınmayıp dönüm başına altı akçe bağ resmi alınır mı, şarap yaparsa kefereden alındığı miktarda öşür alınır, fakat bu şekil, müslümanın babasından intikal eden bağı içindir. Kendi diktiği bağlardan resmi dönüm alınır denmektedir (bu ibareden herhalde, tarla iken alınan resmi dönüm değil, bağlardan alınan, dönümde altı akçe resim anlaşılacak lâzım gelir); eğer bir müslüman bir kâfirden bağ satın alsa, bağın, kâfirden verilen öşürünü gene vermekte devam eder.¹⁹⁷ Buradan şu anlaşılır: Gayr-i Müslimlerin arazisi Müslümanlara geçtiği zamanda da gayr-i Müslimlere uygulanan hükümler uygulanır.

Domuz İslâm'da hukuken değer taşıyan bir mal değildir. Ayrıca şarab, leş, domuz ve putların satımının haram olduğunu ifade eden hadisler de vardır.¹⁹⁸ Bu hadislerden hareketle İslâm hukukçuları domuzun alım satımının haram olduğuna hükmetmişlerdir. İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî bu konuda fakihlerin ittifak ettiğini kaydeder. Domuzun, İslâm devletinin gayri müslim tebaası olan zimmîler için mütekavvim mal olup olmadığı konusunda iki farklı görüş vardır. Hanefî ve Mâlikîler'e göre zimmîye ait domuz mütekavvim mal sayılır ve bir müslüman veya zimmî tarafından telef edilirse tazmini gerekir. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise zimmîye de ait olsa domuz mütekavvim mal değildir ve telef edildiği takdirde tazmini gerekmez. Bir müslümana ait domuzun telef edilmesi halinde tazmin gerekmediği hususunda dört mezhep ittifak etmiştir.¹⁹⁹

Kimi İslâm hukukçuları Müslümanlar yerine gayr-i müslimlerin tercih edilmesinin sakıncalı olduğu düşüncesiyle gayr-i müslimlere ancak zaruri durumlarda iş verilebileceğini düşünmektedirler. Hz. Ömer, "Ey iman edenler! Müminleri bırakıp sakın kâfirleri dost edinmeyin, onlarla birlik olmayın"²⁰⁰ âyetini delil gösterip valisi Ebû Mûsâ el-Eşarî'yi hıristiyan kâtip kullandığı için azarlamış ve onu vazifeden almasını emretmiştir. Diğer taraftan Hz. Ömer'in, hesap işleriyle ilgili hususlarda görüşlerinden faydalanılmak üzere Dımaşk'tan

¹⁹⁷ Neşet Çağatay, *a.g.m.*, s. 489.

¹⁹⁸ Buhârî, *Büyü'*, 102, 112; Müslim, *Müsâkât*, 71; Ebû Dâvûd, *Büyü'*, 64.

¹⁹⁹ Asaf Ataseven, Mehmet Şener, "Domuz", *DİA*, c. 9, s. 508.

²⁰⁰ Nisâ 4/144.

bir Rum gönderilmesini valisi Muâviye'den (veya ağabeyi Yezîd) istediği de rivayet edilmiştir.²⁰¹

3-1-2-2- Müste'menler

Sözlükte “emin olmak, güvenmek” anlamındaki emn (eman) kökünden türeyen ve “kendisine eman verilen kimse” manasına gelen müste'men (veya “eman isteyen kimse” anlamındaki müste'min). Terim olarak İslam ülkesine eman alıp giren yabancı gayr-i müslimi ifade eder.²⁰² Müste'men belli bir süre için emân (izin) alarak İslâm ülkesine gelen gayr-i müslimler için kullanılan hukukî bir terimdir. Müste'menler, İslâm ülkesinde buldukları süre içinde canı, malı ve namusu hakkında emindir. Zaten bu sebepten kendisine “Müste'min” veya “Müste'men” denilmiştir.²⁰³

Müste'menler İslam beldesine girdikten sonra her hususta kendilerini güvende hissederlerdi. Lakin İslâm'dan önceki devletlerde ise oralara girmeleri ayrı bir problemdi. Orada buldukları zaman dilimi içerisinde ise insanlık dışı muamelelere tabi tutularak adeta toplumdan tecrit edilmekteydiler. Hiçbir hukuki hakları bulunmuyordu. İslâm'da ise herşey belli bir hukuk düzeni çerçevesinde işliyordu. Müste'menler de İslam ülkesinde kaldıkları sürece gerekli bütün kamu haklarından ve özel haklardan faydalanırlar; mülkiyet dahil olmak üzere mali haklardan, aile hukuku, borçlar ve ticaret hukuku hükümlerinden istifade ederler.²⁰⁴ “Osmanlı döneminde de İslâm dini sebebiyle devletin insanî unsuru, müslüman ve gayrimüslim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Müslümanlar, dünyanın neresinde olursa olsun, müslüman olmaları hasebiyle, İslâm ülkesinin vatandaşıdır. Zimmîler de zimmet anlaşmasının şartlarına uydukları müddetce, İslâm ülkesinin kanunlarına tabi olmayı kabul ettiklerinden zimmet akdi gereğince İslâm ülkesinin vatandaşı sayılırlar. Müste'menlerse

²⁰¹ Mustafa Fayda, *a.g.m.*, s. 431.

²⁰² Ahmet Özel, “Müste'men”, *DİA*, c. 32, s. 140.

²⁰³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c. 3, İstanbul: Bilmen Yay., s. 432.

²⁰⁴ Ahmet Özel, “Müste'men”, s. 141.

İslâm ülkesinde yabancı statüsündedirler.”²⁰⁵ “Gayr-i müslimler bakımından genel kural hak ve görevlerde zimmilerle müste’menlerin eşitliği olmakla birlikte birinin vatandaşı, diğerinin yabancı olması sebebiyle bazı farklılıklar söz konusudur. Müste’menler, eman akdi gereği İslam ülkesinde inanç ve ibadet hürriyeti yanında can ve mal güvenliğine de sahiptir. İkamet ve seyahat hürriyeti bakımından Hicaz bölgesi dışında herhangi bir sınırlama söz konusu değildir. Fakihler Hicaz bölgesinde gayr-i müslimlerin ikamet etmesinin yasak olduğu konusunda görüş birliğine varmıştır. Hanefiler dışındaki çoğunluğa göre gayr-i müslimler geçici bir süreyle de olsa Mekke çevresindeki Harem bölgesine giremez. Harem bölgesi dışında kalan yerlere ticaret vb. maksatlarla girebilecekleri konusunda ulema arasında ittifak bulunmakla birlikte kalış süresi hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Gayr-i müslimler, çalışma hürriyeti ve devletin sosyal güvenlik imkanları bakımından müslümanlarla aynı haklara sahip kabul edilmiştir. Genel eğilim, ibadet yönü bulunan zekat gelirlerinin müellefe-i kulub dışındaki gayr-i müslimlere harcanamayacağı yönünde olsa da fukahanın büyük bir kısmı onlara da sadaka verilebileceği kanaatindedir. Ancak bazıları yalnız zimmilere tasaddukun caiz olduğunu söylerken diğerleri zimmi-müste’men ayırımı yapmamaktadır.”²⁰⁶

İbn Kayyım el-Cevziyye eserinde şöyle der: İslâm ülkesine emanla giren kişi öldürüldüğü takdirde diyeti varislerine ulaştırılmak üzere ülkesinin melikine gönderilir.²⁰⁷ Bi’ri Mâune ehlinden olup olaydan sağ kurtulan Amr b. Ümeyye, Medine’ye gelirken rastladığı Âmiroğullarından masum iki insanı öldürmüştü. Gerçekte onlar, olaya karışmayan ve Medine’ye gelip Efendimizle görüşerek dokunulmazlık yazısı (müste’men) alan kişilerdi. Fakat Amr bundan habersizdi. Medine’ye gelip olayı haber verince Efendimiz “Sen ne kötü bir iş yaptın” demişti. Efendimiz haksız yere öldürülen bu iki kişinin diyetini ödemek istiyordu²⁰⁸ ve onların ailelerine diyetini gönderdi.²⁰⁹

²⁰⁵ Ali Aslan Topçuoğlu, “Modern Hukuk Ve İslam’da Vatandaşlık Kavramının Hukukî Temeli”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* c. XVI, Y. 2012, Sayı. 3, s. 191.

²⁰⁶ Ahmet Özel, “Müste’men”, s. 141.

²⁰⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmü Ehli’z-Zimme*, c. 2, s. 825.

²⁰⁸ Hamidullah, *a.g.e.*, s. 447-48.

²⁰⁹ Cevziyye, *a.g.e.*, c. 2, s. 825.

Ceza hukuku alanında yine inanç hürriyetinden kaynaklanan bazı istisnalar dışında hükümler müslümanlar ve gayri müslimler için aynıdır. Meselâ şarap içmeleri halinde kendilerine had cezası uygulanmaz; açıktan içmeleri durumunda kamu düzenini ihlâl sebebiyle ta'zîr cezası verilir. Hanefiler (Ebû Yûsuf hariç), zina cezasındaki “ihsân” şartı için müslüman olmayı gerekli gördüklerinden ister zimmî ister müste'men olsun recm değil celde cezası uygulanacağı görüşündedir. Mâlikîler, zimmîye zina haddi uygulanmayıp cezalandırılmak üzere kendi mahkemelerine teslim edileceğini, müste'menin ise müslüman bir kadınla zina etmesi halinde cezalandırılacağını belirtirler. Müste'menin zina suçu konusunda Hanbelîler de bu görüştedir. Şâfiîlere göre zinadan dolayı müste'mene had cezası verilmez. Bunun dışında zimmîler had ve kısası gerektiren bir suç işlediklerinde müslümanlara uygulanan hükümlere tâbi olurken müste'menlerde yine farklı bazı durumlar söz konusudur. Meselâ öldürme ve kazf gibi suçlarda müste'mene kısas ve had cezası verileceği hususunda görüş birliği bulunmakla beraber hırsızlık suçunda had uygulanıp uygulanmayacağı ihtilâfıdır. Mâlikîler ve Hanbelîler'le Hanefiler'den Ebû Yûsuf buna da had uygulanacağını belirtirken Ebû Hanîfe ve Şeybânî uygulanmayacağını söylemiş, Şâfiîler ise olumlu ve olumsuz iki görüş ileri sürmüştür. Bu konudaki görüş ayrılıkları daha çok cezalardaki Allah Hakkı ve kul Hakkı ayırımıyla müste'menin emanla birlikte bu haklardan hangisine riayeti taahhüt etmiş olduğu hususundan kaynaklanmaktadır.²¹⁰

Müste'menin casusluk suçu işlemesi durumunda, yaptığı eman akdinde, müslümanlar aleyhinde casusluk yapmayacağına dair bir madde bulunmasına rağmen bu suçu işlemişse veliyyül'emr tarafından ya öldürüleceği veya esir statüsüne geçirileceği konusunda görüş birliği vardır.²¹¹ Eman akdinde böyle bir maddenin yer almaması durumunda müste'men casusluk suçu işlerse, İslam hukukçuları uygulanacak ceza konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.

Malikiler, Hanbeliler ve Hanefilerden Ebû Yusuf, müste'menin eman akdinin bozulacağını ve devlet başkanının ölüm cezası ya da müste'meni köle statüsüne geçirmeyi tercih edebileceğini ileri sürmektedirler. Ebû Yusuf

²¹⁰ Ahmet Özel, “Müste'men”, *DİA*, c. 32, İstanbul: 2009, s. 142.

²¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, s. 440.

dışındaki Hanefiler ile Şafiiler ise, eman akdinin casusluk suçuyla bozulmayacağını, dolayısıyla suçluya da ölüm cezası uygulanamayacağı, ancak bedeni cezalar verilip hapsedileceğini ifade etmişlerdir.²¹²

4- Yönetilenlerin Görevleri

Yönetilenlerin görev ve sorumlulukları yönetenler kadar önemlidir. İslam'a göre toplumların (devletlerin) yaşamasının ve devamlılığının şartı toplum desteğidir. Toplumların ileri seviyelere gidebilmeleri için toplumda adaletin hâkim olması gerekir. Bu adaletin olması içinde toplumsal bir irade olması elzemdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, "Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah onlarda bulunanı değiştirmez"²¹³ buyurmaktadır. Başka bir ayette de "Allah bir topluma bahsettiği nimeti, o toplum kendi gidişatını değiştirmedikçe, asla değiştirip elinden almaz"²¹⁴ buyrulmaktadır. Onların başına gelen bu azap, Allah'ın, hükmünde adil oluşu sebebiyledir. O, herhangi bir kimseye verdiği nimeti, ancak işlediği günah sebebiyle değiştirir. İnsanlar, Allah'ın verdiği nimeti inkar ve isyanla değiştirmedikçe, Allah nimeti azapla değiştirmez. Mesela Kureyş kâfirlerinin Allah'ın verdiği zenginlik, bolluk, emniyet ve afiyet nimetini, inkâr, Allah yolunda alıkoyma ve müminlere karşı savaşma gibi şeylerle değiştirmeleri gibi. Süddi şöyle der: Allah'ın Kureyş'e verdiği nimet Muhammed (s.a.v)'dir. Onlar onu yalanladılar ve inkâr ettiler. Allah da onu Medine'ye nakletti ve müşriklere azap indi. Yüce Allah, onların söylediklerini işitici, yaptıklarını da bilicidir.²¹⁵

Yukarıdaki ayetlerde yönetilenlerin görev ve sorumluluğu hatırlatılmış olup, vazifenin ihmalinin acı neticesinin ne olacağı da bildirilmiştir. Zira İslami yönetimde yönetilenler imkân ölçüsünde sistemin İslam'a uygunluğunu kontrol ve devamının temini, adaletin sağlanması ve toplumun ihyasını temine yönelik işlerin, sözlerin, davranışların ve uygulamaların gerçekleştirilmesi konusunda

²¹² Yaşar Yiğit, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu Ve Cezası", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 35, sy. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1999, s. 46.

²¹³ Ra'd, 13/11.

²¹⁴ Enfal, 8/53.

²¹⁵ Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, (çev. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz), c. 2, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990, s. 430.

seçilmiş veya atanmış yöneticileri izlemesi, denetlemesi ve uyarması gerekmektedir. Bunun yanında, idarecilerin bu yöndeki doğru söz ve emirlerine itaat edilmeli, fiil ve politikaları desteklenmeli, müspet hareket, uygulama ve icraatları teşvik edilerek katkı sağlanmalıdır.

4-1- İtaat

Fıkıh ve hukuk terimi olarak itaat, “Allah’a, Peygamber’e ve ulü’lemre saygılı olup buyruklarına uyma”²¹⁶ anlamına gelmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere mutlak anlamda itaat Allah’a ve Resulü’nedir. Bu hususta Rabbimiz, Allah’a itaat edenin Peygambere, Peygambere itaat edenin Allah’a itaat²¹⁷ etmiş olacağını, yine itaat etmenin imanın,²¹⁸ itaatten yüz çevirmenin ise nifakın²¹⁹ sonucu olduğunu haber verir. Ancak “emir sahiplerine itaat”²²⁰ hususunda mutlak bir itaatin olmadığını, nitekim Allah Resulü (sav): “Allah’a isyan konusunda insana itaat olmaz. İtaat ancak ma’ruf (İslâm’a ve akliselime uygun olan şeylerde) olur”²²¹ buyurarak Ululemre itaatin şartlarını ifade etmişlerdir. Ma’rufu emir, münkeri nehy eden bir ululemre itaatin durumunu Peygamberimiz (sav) şu şekilde bizlere açıklar: “Bana itaat eden Allah’a itaat etmiştir. Bana isyan eden Allah’a isyan etmiştir. Emire itaat eden bana itaat etmiştir. Emire isyan eden bana isyan etmiştir.”²²²

Mâverdü halife tâyini ve hukûkî durumla alakalı olmak üzere, devlet başkanlığı vazifesini yürütene, bütün Müslüman topluluğunun uyması gerektiğini savunurken, halîfeye uymanın bir akıl işi mi yoksa dinin emri mi olduğu konusunda görüş ayrılığından bahseder.

a) Halîfeye uymanın aklen vâcib olduğunu söyleyenlerin görüşü: Devlet Başkanına uymak, halkı kötülükten, zulümden uzaklaştırır. Halîfe, taraflar arası düşmanlıkları giderir. Bütün bunlar akılla düşünülebilen hususlardır. İdareciler

²¹⁶ Mehmet Erdoğan, *a.g.e.*, s. 273.

²¹⁷ Nisa, 4/80.

²¹⁸ Tevbe, 9/71.

²¹⁹ Nûr, 24/47-48; Nisa, 4/81.

²²⁰ Nisa, 4/59.

²²¹ Buhari, *Ahkâm*, 4; Müslim, *İmare*, 39.

²²² Buhari, *Ahkâm*, 1; Müslim, *İmare*, 32-33.

olmasa halk, son derece karışık, bayağı, zulümler içinde yüzen bir hayat içinde yaşar. Câhiliyet devri Arap şâirlerinden el-Afvehü'l Evdî şiirinde, “İnsanların cahilleri idareci olduğunda, insanlar kötülüklerden, anarşiden kurtulamayacağı gibi sürûr ve rahatlığı da bulamayacaklardır” demektedir.

b) Dinen Halîfeye uymanın gerektiğini belirtenlere göre: (Dinen Devlet Başkanına bağlanmanın vâcib olduğu, fikrine göre), Dinî işler bir yana bırakılırsa akıl yolu ile Halîfenin dünyaya ait hukukî işleri yürütebileceği kabul edilebilir. Fakat akıl, fertlerin dîne ve kanuna bağlılığını emredemez. Yalnızca akıl sahibi her şahsın kötülük yapmasını önler. Merhamette, yakınlaşmada adaletin icapları ne ise onu kabullenir. İşe aklî bir adalet mefhumu ile başlar. İnsan yalnız kendi akıl ve düşünceleri ile işleri yürütür. Başkalarının düşüncelerinden pek faydalanmaz. Hâlbuki din, dinî sahalarda işleri yürütenlere dünyâyâ ait işlerin de verilmesini emreder.²²³ Allah Teâlâ da: “Ey imân edenler, Allah’a itaat edin, Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin”²²⁴ âyetini göndermiştir. Bu açıdan bize, bizden olan ve emretme yetkisini hâiz halîfelere ve diğerlerine itaat etmek farz olmuştur. Hişam b. Urve, Ebu Sâlih’den, O da Ebû Hureyre’nin Peygamber’den (sav) şöyle naklettiğini rivayet eder: Peygamber (sav) buyurmuştur ki: “Benden sonra bir kısım idareciler sizi idare edecektir. İyiler iyilikleriyle, kötüler de kötülükleriyle sizi idare edecektir. Hakka uygun olan her hususta onlara itaat edin, dinleyin. İyilik ederlerse bu, hem sizin için hem de onlar için iyidir. Kötülüklerde bulunurlarsa sizin lehinize, onlarınsa aleyhinedir.”²²⁵ Mâverdi’ye göre İmamet varlığının sebebi doğru yolu takip ve siyasi bağların kuvvetlendirilmesidir. Bu sebepten topluluğun bugünkü ifade ile genel bir seçimle kişinin İmamete seçilmesi çok büyük bir önem taşır. İmamet sadece gelenek ve tarihle kutsilemiş bir müessese değildir. Akl-ı selim de onun varlığının gerekli olduğunu ispat eder. Zira sağduyu sahibi bütün insanlar, kendilerini tecavüzden korumaya ve karşılıklı kavgalarında aralarında hüküm vermeye kabiliyetli bir lidere işlerini tevdi ederler.²²⁶

---

²²³ Mâverdi, *a.g.e.*, s. 32-34.

²²⁴ Nisa, 4/ 59.

²²⁵ İbn Mâce, *İkâme* 47; Müsned, IV, 156.

²²⁶ Şirvani, *a.g.e.*, s. 130.

Mâverdi'nin belirtmiş olduğu şekliyle halifeye uymanın hem aklın hem de dinin gereği olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü insan tabiatının gereği yalnız yaşayamaz. Toplum içinde yaşamının sonucu oluşan yöneten ve yönetilen hakikatinden kişinin kaçması mümkün değildir.

Padişaha hizmet etmenin yollarını birer birer sayarken Kâbusnâme yazarı Keykâvus oğlu Gilânşah'a yol göstermek amacıyla 1082'de yazdığı nasihatnamede şöyle der: "Ey oğul Padişahın kendisine ne kadar yakın olursan bu yakınlıktan sakın gurura düşme... Padişahına nezahetle muamele etmek senin vazifendir. Onunda sana aynı tarzda muamele etmesi için bu, onun hakkı olan bir şeydir. Eğer talihin yardımıyla padişah hizmetinde yükselirsen ona karşı asla nankör olmamaya dikkat etmelisin. Hiçbir şeye hainlik etme, hele seni ululuğa ulaştırmışsa. Eğer hainlik edeyim dersen kara bahtını önceden tutmuş olursun, öyleyse gözden düşeceğine delildir."²²⁷ Keykâvus bu nasihatleri yaptıktan sonra Peygamberimizin amcası Abbas'ın oğlu Abdullah'a yaptığı nasihati hatırlatır şöyle ki: "Ey oğul, emirülmüminin Ömer'e yakın oldun, seni yükseltti, işini gücünü sana güvendi ve herkesten çok sana itimat etti, imdi düşmanın senin için bir fırsat ele geçirmesini istemiyorsan şu beş nesne ile hareket et:

- 1- Gerektir ki senden yalan söz işitmesin yani senden yalan söz gelmesin.
- 2- Onun yanında filan kişinin şöyle bir ayıbı vardır deme.
- 3- Ona hıyanetlik etme.
- 4- Onun buyruğunun dışında iş görme
- 5- Onun sırrını iyi sakla, kimseye deme.

Kişi, uluların hizmetinde bu beş öğüdü gözetmekle bütün amaçlarına erişir."²²⁸

Sülûk 'ül-melik fi tedbir 'il memalik yazarı Ahmed b. Muhammed b. Ebi'ir-Rebi, memlekette sulh ve refahı sağlamak için bütün vatandaşların hükümdarın emirlerine itaat etmeleri ve tabii birliği meydana getirmekte onun gayretlerine yardımcı olmaları, memleketin maddî kaynaklarının teşkilatlandırılmasında ona muhalif değil müzahir olmalarının bir ehemmiyet taşıdığını ifade etmektedir.²²⁹

---

²²⁷ Keykâvus, *a.g.e.*, s. 85-87.

²²⁸ Keykâvus, *a.g.e.*, s. 89.

²²⁹ Şirvani, *a.g.e.*, s. 73.

Böyle olursa şayet o memlekette huzur ve sükûn galip gelecek, aksi bir durumda ise anarşi ve terör kol gezecektir.

İbn Ömer'den rivayete göre, Hz. Peygamber (sav): “Günah işlemesi emredilmedikçe, hoşlansa da hoşlanmasa da dinlemek ve itaat etmek, Müslüman bir kişinin görevidir. Şayet kendisine günah emredilirse dinlemek ve itaat etmek yoktur”²³⁰ buyurmuştur.

Yahya b. Husayn'ın işittiğine göre, ninesi şöyle demiştir: “Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in hutbe verirken şöyle dediğini duydum: Size yönetici olarak, Allah'ın Kitabı ile yöneten bir köle dahi tayin edilse onu dinleyin ve ona itaat edin.”²³¹

“İsrailoğullarının yönetimi, peygamberlerinin elindeydi. Peygamberlerden biri vefat edince, diğeri onun yerine geçerdı. Benden sonra ise peygamber yoktur, halifeler olacaktır”. Orada bulunanlar hemen “öyleyse bize ne emredersin?” diye sorduklarında: “Sırayla hepsine biat edin, sonra onlara hakkını verin; çünkü Allah yönetimine verdikleri dolayısıyla onları elbette sorumlu tutar.”²³² İbn Mes'ud (r.a.), Rasûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu nakletmektedir: “Benden sonra baskı ve hoşlanmayacağınız bir takım işler göreceksiniz”. “Bize ne emredersin?” diye sorduklarında: “Haklarını verin ve hakkınızı da (alamadığımız zaman) Allah'tan isteyin” cevabını verdi.”²³³

4-2- Vazifelerin İfası

Kur'ân-ı Kerim bazı milletlerin çökme nedenlerini haber verirken meselenin yöneten ve yönetici boyutuna dikkat çeker: “Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez”²³⁴ demektedir. İlahi kanunlar bizatihi âdil olduğundan her kavme evvelâ onları doğru yola götürecek tedbirler gösterilmiş ancak o millet taşkınlık

---

²³⁰ Müslim, *İmare*, 38.

²³¹ Müslim, *İmare*, 37.

²³² Buharî, *Enbiya*, 50; Müslim, *İmare*, 44.

²³³ Tirmizî, *Fiten*, 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 384.

²³⁴ Ra'd, 13/11.

gösterince sürülüp yerine başkası geçirilmiştir.²³⁵ Devletin özü olan insanda olduğu gibi elbette devletlerin de yükselmeleri ve düşüşleri vardır. Toplumun genel hastalığı şifa bulmaz boyuta geldiğinde tıpkı insan gibi evvelden takdir olunmuş bir kanuna uyarak yerini yeni ve daha kuvvetliye teslim ederek ölür ve bu âlemin nizamıdır.²³⁶ Rabbimiz bu gerçeği şöyle anlatır, “Nasıl davranacağınızı görelim diye yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik.”²³⁷ Demek oluyor ki, kişiler ve toplumlar kendilerine tevdi olunan ilahi emir ve sorumlulukları yerine getirdiği sürece, varlık âlemindeki durum ve duruşları ilahi muhafaza altında olacağı haber verilmektedir.

Toplumlar layık oldukları kişilerce yönetilir. Yönetenler ile yönetilenler, birbirlerinin aynasıdır. Bir toplumun başına iyi veya kötü yönetici gelmesi de toplumdaki genel eğilimin göstergesidir. Dolayısıyla bazen toplumlar başlarındaki yöneticilerin kötülüğünden şikâyet ederken, dönüp kendilerine bakmalıdır. Çünkü Rabbimizin bize yüklediği vazifeleri ne kadar ifa ettik veya etmedik diye. Nitekim “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettiklerinden dolayı karada ve denizde fesat zuhur etti.”²³⁸ ayet-i kerimesi bu noktaya işaret etmektedir. Kısaca, İslam’da, toplumun ihyasında ve inşasında yönetici-yönetilen ilişkisinde adalet, merhamet, hakkaniyet, eşitlik, emanete riayet, ehliyet, liyakat, takva, iyiliği emir, kötülüğü engelleme, maruf olan işlerde itaat gibi temel kavram ve prensipler geçerlidir. Yaşadığımız toplumun ihyası ve inşası için yöneten veya yönetilen olarak fert, toplum ve devlet planında sorumluluklarımızı ve vazifelerimizi yerine getirirsek gerek kendimizi ve gerekse toplumu bir takım kötü sonuçlardan korumuş oluruz. Rabbimiz geçmiş ümmetlerden kendilerine verilen vazife ve sorumlulukları yerine getirmeyen ve bu hususta bir gayret ve çaba içerisinde olmayan, hatta toplumsal bir takım sıkıntı ve problemleri görmesine rağmen hala kendisine yüklenen görev ve sorumluluğu idrak etmeyen kimselerden bahsedip onların kötü sonlarını şöyle anlatır: “Andolsun, senden önce bir takım ümmetlere de peygamberler

---

²³⁵ Yûnus, 10/14.

²³⁶ Şirvani, *a.g.e.*, s. 35.

²³⁷ Yûnus, 10/14.

²³⁸ Rum, 30/41.

gönderdik. (Peygamberlerini dinlemediler) Sonunda, yalvarsınlar da tövbe etsinler diye onları şiddetli yoksulluk ve darlıklarla yakaladık. Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yakarıp tövbe etselerdi ya... Fakat (onu yapmadılar) kalpleri katılaştı. Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti. Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.²³⁹

Gazali, vazifelerin ifası hususunda gösterilen gevşekliğin sonucunu şöyle ifade eder: “insan düzenli bir teşkilat içinde yaşamadan uhrevi saadetlerini elde etmeye çalışamaz; zira eğer memlekette siyasi bir hercümerç varsa bunun neticesi kanun ve nizam yok olmuş ise Allah’ın emirlerine uygun olarak ibadet etmek için kalp huzuru da kalmaz”²⁴⁰ der.

4-3- Uyarma

İslâm’ın iki ana kaynağında emr bil maruf nehy ani’l-münker olarak ifade edilen iyiliği emir ve kötülüğün men edilmesi prensibi genelde ümmetin tüm bireyleri için geçerli iken özelde âlimler ve bilginler için farz-ı kifâye hükmünde görülmüştür. Yöneten ve yönetilen bağlamında ise zaman zaman yöneticilerin İslâm’ın emirlerinin aksi davranışlarda buldukları anlarda uyarılmaları icap etmektedir. Bu hususta Kur’an-ı Kerim “Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, takvâ bilincine daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”²⁴¹ buyurmaktadır. Yani adalet sadece yöneticide bulunması gereken bir özellik değil, yönetilenlerde de olması icap eden bir hususiyettir, ahlakî bir erdemdir. Bu ahlakî erdem kişinin takva sahibi olmasının

---

²³⁹ En’am, 6/42-44 .

²⁴⁰ Şirvani, *a.g.e.*, s. 175.

²⁴¹ Mâide, 5/8.

şartlarındandır. Sebep- sonuç ilişkisi içinde değerlendirilecek olursa yöneticileri uyarma şartının takva olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü her önüne gelen eleştirmeye veya uyardırmaya kalkacak olursa kaos meydana gelme riski yükselecektir. Bu da toplumun huzur ve sükûnuna zarar verecektir. Peygamberimiz devlet ve siyaset adamlarını adalet ve hakkaniyete çağırmayı, buna imkân bulanların önemli görevleri arasında saymıştır. Hadis-i şerifte “Cihadın en üstünü, zalim hükümdar karşısında hakkı söylemektir” buyrulmuştur.²⁴² Bu hususta herkese görev düşmüş olsa bile en büyük sorumluluk toplumun manevi önderleri konumunda olan âlimlere ve bilginlere verilmiştir. Nitekim gerçek âlimler ve bilginler, her zaman ve zeminde ümmete yol ve yön göstermiş, toplumu maddi ve manevi tehlikelerden korumuş, yöneticileri de gerektiği şekilde uyarma görevini ifa etmişlerdir Nitekim Hz. Ebu Bekir, halife olarak seçildiği zaman yaptığı konuşmada şu ifadelere yer vermiştir: “Sizden daha hayırlı bir kimse olmadığım halde, sizin idareciniz olarak iş başına geçmiş bulunuyorum. Eğer ben, bu vazifemde doğru iş görürsem siz de bana yardımcı olursunuz. Yanıldığım zaman da beni ikaz edecek, bana doğruyu siz göstereceksiniz.”²⁴³ Yine Hz. Ömer de aynı anlayışla hareket ederek “la yüs’el” olmadığını şöyle ifade eder: “Sizleri nehyettiğim bazı şeyler iyi ve güzel; sizlere emir ve tavsiye ettiğim bazı şeylerse iyi ve uygun olmayabilir. Benden böyle bir şey gördüğünüzde beni uyarınız.”²⁴⁴ Bunu yapacak olanlar İslâm’ın emri olan emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker ilkesinin bir gereği olarak yapmalıdırlar. Bu sorumluluğun farkında olan birçok âlim bu konuda “Nasîhatü’l-mülûk, âdâbü’l-vüzerâ, edebü’l-mülûk, pendnâme,²⁴⁵ nasîhatnâme” gibi kitaplar yazmışlar, bazen de devlet adamlarına uyarı mektupları göndermişlerdir. Bu vazife yapılırken meşru zeminde ve teenni içerisinde olup, taşkınlığa ve kaosa sebep verecek olan her türlü davranış ve söylemden de uzak kalınmalıdır. Uyarı çeşitleri zaman ve zemine göre farklılık gözetebilir. Bazen

²⁴² İbn Mâce, *Fiten*, 21.

²⁴³ Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, (çev. Ali Aslan), c. 4, İstanbul: Okusan Yay., t.y., s. 176.

²⁴⁴ Kandehlevî, *a.g.e.*, s. 197.

²⁴⁵ İnsanlara öğüt vermek amacıyla yazılan manzum ve mensur eserlere verilen isim Pendname’dir. Gerek geniş halk kitlelerini ve gerekse devleti yönetenleri ahlâkî yönden olgunlaştırmayı, erdemli kılmayı amaçlayan pendnamelerin en meşhuru ise Feridüddin Attar’a aittir.

sözlü uyarı nasihat tarzında olabileceği gibi, bazen de yazılı kitap yazma veya günümüzde dergi gazete veya internet yoluyla hak ve hakikatin beyanı tarzında olabilir.

Şayet yönetilenler uyarma görevini yerine getirmez ve toplumda ahlakî ve hukukî anlamda bir kokuşmuşluk başlarsa bunun neticesinin umumî bir felaket olduğunu Rabbimiz bize hatırlatmaktadır. “Biz bir memleketi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına (itaati) emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz.”²⁴⁶ Bu ayetin tefsiri sadedinde; “*Şımarık yöneticiler*”e emredilenin ne olduğu hususunda Sabunî şöyle der; Biz, kavimlerden bir kavmi yok etmek istediğimizde, onların içinde müreffeh yaşayanlara, liderlere ve reislere, peygamberlerimizin diliyle, itaat etmelerini emrederiz. Onlar emrimize isyan ederler, bize itaat etmezler, fasık ve facir olurlar. Fasıklıkları ve azgınlıkları sebebiyle kendilerine azab farz olur da onları korkunç bir şekilde yok ederiz. İbn Abbas şöyle der: âyetinin mânâsı şudur: Onların kötülerini başa getiririz, onlar da o ülkede Allah’a isyan ederler. Böyle yaptıkları zaman da Allah onları azap ile yok eder.²⁴⁷ Sonuç olarak Allah şımarık yöneticilere iyi işleri, yani iman ve itaati emreder; fakat onlar ısrarla emre aykırı hareket edip günah işlerler. Burada Allah Teâlâ cezalandırmada aceleci olmadığını zaman tanıyacağını, lakin şımarık yöneticilerin ısrarla günaha devamı neticesinde azabı hak edeceklerini haber verir.

Yönetilenler ile yönetenler arasında art niyet olmaksızın samimiyet ekseninde bir ilişki olmalıdır. Yapmacık eylem ve söylemlerden iki tarafta uzak durmalıdır. Bu kendini şöyle göstermelidir, yöneticiye karşı açık sözlü ve dürüst olmak, gerektiğinde destek vermek, gerektiğinde uyarmak, itiraz etmek, eleştirmek, bazen tavır koymak ile gerçekleşir. Bunlar, yönetilenlere düşen vazifelerdir. Nitekim devesinin üzengisine ayağını koymuş bir haldeyken Peygamberimize, “Cihadın hangisi daha üstündür?” diye soran bir kişiye de “Zalim idarecinin karşısında hakkı söylemektir”²⁴⁸ diye cevap vermiştir.

---

²⁴⁶ İsrâ, 17/16.

²⁴⁷ Sabunî, *a.g.e.*, c. 3, s. 368.

²⁴⁸ Nesâî, *Biat*, 37; İbn Mâce, *Fiten*, 20.

Görevinin hakkını vermeyen yöneticilerin etrafında onları destekleyen insanların bulunup onları uyardırması hem kendi adlarına hem de idareci adına zulümdür. Bazıları kişisel istikballeri uğruna yapılan haksızlıklara görmezden gelerek, bilerek veya bilmeyerek idareciye destek verebilirler. Yanındaki insanların varlığı ve kendisini uyardırması idarecinin kendini doğru yolda zannetmesine sebep olabileceğinden uyardırma görevini yönetilenlerin ihmal etmesi vebaldır. Yönetilenlerin yanlış fiilleri bulunan bir yöneticiye bu şekilde destek vermemelerini isteyen Allah Resulü, Ka'b b. Ucre'ye şöyle söylemiştir: "Ya Ka'b! Benden sonra gelecek bazı devlet adamlarından seni Allah'a sığındırırım. Her kim onların kapılarından girer, yalanlarını doğru sayar, yaptıkları zulümlerine yardımcı olursa ne o benden sayılır, ne de ben ondan. O kimse mahşer günü havuzumda benim yanıma gelemaz. Her kim de onların kapılarından girsın veya girmesın onların yalanlarını doğrulamaz, yaptıkları zulümlere yardım etmezse o bendendir, ben de ondanım. Mahşer günü bu kişi havuzumun yanına gelecektir. .."²⁴⁹

---

²⁴⁹ Tirmizî, *Cum'a*, 79; Nesâî, *Biat*, 36.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNETEN YÖNETİLEN ARASINDA MASLAHAT MERKEZLİ İLİŞKİ

İslam dini insanların dünya ve ahiret maslahatını temin etmeyi ve korumayı amaçlamaktadır. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) bu hususu şöyle ifade eder: “Şeriat, özü ve muhtevası itibariyle hikmetler üzerine kuruludur. Kulların dünya ve ahiret maslahatlarını hedefler. O, bütünüyle adalet, bütünüyle rahmet, bütünüyle maslahat ve bütünüyle hikmettir. Ne zaman bir hüküm; adaletten zulme, rahmetten gaddarlığa, maslahattan mefsede, hikmetten saçmalığa dönerse –te’vil yoluyla Şeriate dahil edilse bile- asla ondan olamaz. Buna göre İslam Şeriatı, Allah’ın kulları arasındaki adaleti, yaratıkları arasındaki rahmeti, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, kendisinin varlığına ve Rasûlünün sıdkına en güçlü ve en tutarlı şekilde delalet eden hikmettir. Şeriat kanunları dünyanın ikame ve idamesi için gereklidir. Şeriat, evrenin direği, dünya ve ahirette selamet ve saadetin eksenidir.”²⁵⁰

İbn Kayyim el-Cevziyye bu ifadelerinde şer’i hükümlerin amacının kulların dünya ve ahiret maslahatları olduğunu belirtirken aynı zamanda hukukun da bu konudaki işlevine, hukukçuların sorumluluğuna da işaret etmektedir. Keyfilik ve subjektif yorumlarla din adına ortaya atılan görüşler te’villerle ona dahil edilse bile maslahat, adalet, hikmet ve rahmet ilkeleri ölçü alınarak bu görüşler reddedilmelidir. İslam’ın hukuku, bu maslahatların ilmi ve aracıdır.²⁵¹

İslam Dininin temel kaynağı olan Kur’an-ı Kerim günlük hayatta ihtiyaç duyduğumuz birtakım hükümleri ihtiva etmektedir. Helal ve haramları ihtiva eden bu hükümlerin bir kısmı değişmesi bile teklif edilemeyecek muhkem hükümleri kapsarken, bazıları da maslahat merkezli olarak şartlara göre yorumlanırlar. Maslahata bağlı olarak farklı yorumlanan bu hükmün aslı aynı

²⁵⁰ İbn Kayyim, *İ’lâmi’l-muvakki’in*, c.3, s.3.

²⁵¹ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 110.

olup hükmü değiştirmeyi mecbur kılan mücbir sebepler ortadan kalkınca hüküm aslına rücu eder.

Teşri kaideleri dediğimiz kanun koyma ile ilgili İslam Fıkıh Usulü bilginleri, şer’i hükümlerini nedenleri ve teşri felsefeleri, genel teşri ilkeleri ve tümel teşri metodları ifade eden nasların incelenmesi ile ortaya koymuşlardır. Naslardan hüküm çıkarmak için bu kurallara uymak gerektiği gibi, nas olmayan hususlarda da hüküm çıkartmakta bu kurallara uyulması gerekir. Böylece teşri, kendisinden isteneni gerçekleştirmeye, insanların yararlarını (maslahatlarını) gerçekleştirmeye ve aralarında adalet yapmaya götürmüştür.²⁵²

2-1- Maslahat Kavramı

Sözlükte iki açıdan anlamlandırılmaktadır. Birincisi; Salah’ın mastarı olup fayda, yarar, bir şeyin kendinden beklenen amaca uygun olması, menfaat, iyilik, fesadın zıddı, fesattan uzak olma... vb anlamlardır ve “li” edatı ile kullanıldığı zaman uygunluk anlamı verir. İkincisi; mesâlih’in tekili olup salahın pekiştirmeli olarak bulunduğu şey anlamındadır ki zıttı mefseuttur.²⁵³

Maslahat faydalı olanı almak, zararlı olanı kaldırmaktır. Mecelle’deki ifadesiyle def-i mefâsid, celb-i menâfi’dir.²⁵⁴

İbn Âşûr maslahatı, “yarar, kendisinde üstün bir salah (iyilik) bulunan şeydir. Kendisiyle salahın doğduğu fiil yani, toplum ve bireyler için devamlı veya çoğunlukla (gâlib) yararın bulunduğu fiilidir”²⁵⁵ şeklinde tanımlar. Hanefiler buna “istihsan”, Malikîler de “maslahat-ı mürsele” derler. Dinî ve dünyevî kısımlarına ayrılır.²⁵⁶

Yukarıda İbn Âşûr’un maslahat tanımına baktığımızda burada maslahatın iki yönüne işaret eder. Ona göre yarar (maslahat) iki kısımdır: 1) Kamu Yararı (el-Maslahatu’l-Âmme). 2) Özel Yarar (el-Maslahatu’l-Hâssa).

²⁵² Abdulvahhab Hallaf, *İlm Usul el-Fıkh*, İstanbul: el-Mektebe el-İslamiyye, 1984, s. 233.

²⁵³ Mehmet Dirik, *Tüfi’ye Göre İslâm Hukuk Metodolojisinde Maslahat*, İzmir: Tibyan Yay. 2012, s. 33.

²⁵⁴ Köse, *a.g.e.*, s. 110.

²⁵⁵ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Mekasıdu’s-Şeiati’l-İslamiyye (İslam Hukuk Felsefesi)*, (çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz), İstanbul: Rağbet Yay., 2013, s. 194.

²⁵⁶ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 345.

1.Kamu Yararı (el-Maslahat'ul-Âmme): Ümmetin hepsinin veya çoğunluğunun salâhı bulunan yararadır. Bu durumlarda, ferdî yararlar ancak ümmet topluluğunun üyeleri olmaları açısından bakılır. Meselâ, malların yakılması ve batırılması böyledir. Çünkü bu malların elde bulunmasında (beka), menfaat ve mesâlih (çıkar ve yarar) vardır. Öyle ki, onlardan yararlanmaya imkân bulanlar, onları şer'an tanınan (ma'rûf) yollarla elde edebilirler. Malların yakılması ve batırılması ise, kendilerindeki mesâlihi çoğunluk için ortadan kaldırır. Kur'an'daki hukuk normlarının çoğu, işte bu şekilde mesâlih-i âmmeye aittir. Dinî ilimlerin tahsili, cihad, ümmet için bir kuvvetin sağlanmasına yarayan ilmin tahsili gibi farz-ı kifâyelerin çoğu da böyledir.

2.Özel Yarar (el-Maslahatu'l-Hâssa): Her birinden fiillerin meydana gelmesi itibarıyla bireylerin çıkarı bulunan şeylerdir. Bireylerin ıslâhıyla kendilerinden oluşan toplumun salâhı da elde edilmiş olur. Bunlarda, öncelikle bireyler dikkate alınır, toplum ise ikinci derecede (dolayısıyla) yer alır. Kur'an'daki hukuk normlarının (et-Teşri'ul-Kur'ânî) bir kısmı, sünnettekilerin ise çoğunluğu özel yararlarla ilgilidir. Meselâ, sefahi süresince sefihin (savurgan) hacredilmesiyle malın israftan korunması böyledir. Bu, rüşde erdiğinde elinde bulması için mal sahibinin veya kendisinden sonra malı elde bulmak için mirasçının çıkan gayesini güder, bunda çoğunluğun çıkarı yoktur.²⁵⁷

Siyaset kavramı kapsamında değerlendirilebilecek bazı uygulamaların kamu otoritesini temsil eden yöneticilerin naslarda bulunmayan hususlar konusunda verdiği hükümlerde olduğu gibi²⁵⁸ nasların uygulama alanını genişletme konusunda da Hz. Ömer'in kıtlık senesinde hırsızlık suçu için öngörülen cezayı uygulamaması²⁵⁹ konuya örnek olarak gösterilebilir. Hz. Ömer'in, burada suçun unsurlarının oluşmaması sebebiyle cezayı uygulamadığını belirtmek gerekir. Bu noktada farklı tatbikatı Hz. Peygamberin hayatında da görmekteyiz. Hz. Peygamber, bir kimsenin başkasının bahçesinin ürününden yemesinde sakınca görmezken, bahçedeki ürünü alıp götürene iki katı tazminat cezası vermektedir. Alınan şeyin kıymetinin belirli bir miktara ulaşması

²⁵⁷ İbn Âşûr, *a.g.e.*, s. 196.

²⁵⁸ H. Yunus Apaydın, *Siyaset-i Şer'iyye, DİA*, c. 37, s. 299.

²⁵⁹ Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el - Cevziyye, *I'lâmu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Âlemîn*, III, thk. , Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, s. 10-12.

durumunda ise ona hırsızlık cezası uygulamaktadır.²⁶⁰ Hz. Peygamber'den sonra aynı yolu takip eden Hz. Ömer, bir grup hizmetçi aç bırakıldıkları için hırsızlık yapınca hırsızlık cezası uygulamamış, bunun yerine onların işverenine çalınan malı iki katıyla tazmin ettirmiştir.²⁶¹ Aynı şekilde Halife Ömer kıtlık zamanında yapılan hırsızlıklarda da hırsızlık cezası uygulanmayacağına hükmetmiştir.²⁶² Zira Hz. Peygamber (sav.) döneminde meydana gelen bir olayda Abbad b. Şurahbil adlı sahabinin açlıktan dolayı yaptığı hırsızlığa karşı, Peygamber'in had uygulamadığını, üstelik bu sahabinin ihtiyacının giderildiğini bilmekteyiz.²⁶³ Abbad b. Şurahbil anlatıyor: Açlık ve kıtlığın hüküm sürdüğü yıl Medine'ye gittim. Oradaki tarlalardan birisine girip bir miktar başak aldım ve tanelerini çıkararak birazını yedim, kalanını da torbama koydum. Derken tarla sahibi çıka geldi. Beni bu şekilde görünce dövdi ve beni de soyarak elbiselerimi aldı. Ben de bu durumu şikayet etmek üzere Hz. Peygambere gittim ve olayı anlattım. Peygamber (sav.), tarla sahibine: "Onu aç idiyse doyurman, bilgisiz idiyse eğitmen gerekmez miydi?" diye çıkıştı ve elbiselerimi derhal vermesini emretti. Akabinde de bana bir miktar yiyecek verilmesi için ilgililere talimat verdi.²⁶⁴

Hz. Peygamber'in savaşta birtakım maslahatlara binaen hırsızlık suçu işleyene had cezası tatbik etmemesi²⁶⁵ de Hz. Ömer (ra)'i sosyal adaletin sağlanamaması karşısında hırsızlık yapmak durumunda kalanlara had cezası tatbik etmeme çıkarımına sevk etmiş olabilir. Hırsızlık suçunun oluşması bir çok şartın gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlardan birisi de zaruret halinin olmamasıdır. Çünkü bizzat Kur'an-ı Kerim'den çıkarılmış olan "Zarurutler haramları mubah kılarlar." kaidesi sabittir.²⁶⁶ Mecelle şarihi Ali Haydar Efendi (ö. 1935) zarûreti, bir kimsenin yasaklanmış olan bir şeye başvurmadıkça ölümüne (helak) sebep olacak haldir şeklinde tarif eder. Zarûret hali, dinen yasak olan bir şeyi yapmaya ya da emredilen bir şeyi yapmamaya mecbur eden haldir. Yani insanı çaresizlik ve şiddetli sıkıntıya sokan durumdur. Bu tür haller sonucu mübah hale gelen

²⁶⁰ İbn Mâce, *Hudud*, 28.

²⁶¹ Muvatta', *Akdiyye*, 28.

²⁶² İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, *Hudûd*, 84.

²⁶³ Ebu Davud, *Cihâd*, 85; İbn Mâce, *Ticârât*, 67.

²⁶⁴ Ebu Davud, "Cihad", 85; İbn Mâce, "Ticaret", 67; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, IV, 166-167.

²⁶⁵ Ebu Davud, *Hudûd*, 19.

²⁶⁶ En'am, 6/119.

izinlere de ruhsat denir. Mesela açlığa maruz kalan ve yiyecek bulamayan birisi haram kılınmış yiyeceklerden yiyebilir. Hanefilere göre normal yollardan tedavi imkanı bulamayan ancak şifa vereceğine inanılan (zann-ı galib) haram bir madde ile tedavi yapılabilir.²⁶⁷ Kurtubî (ö. 671/ 1273) zaruret ile ilgili ayeti²⁶⁸ tefsir ederken: Zaruret halindeki kişi mübahlara ulaşma imkanına sahip olmadığı için Allah Teala ona haramları mübah kılmıştır.²⁶⁹

“Fıkıh usulü açısından ilk dönemlerden itibaren hemen hemen bütün İslâm hukukçuları, özellikle Mâlikîler, amme menfaatini temin etmek, zarar ve kötülüğü engellemek, sıkıntıyı gidermek ve iyiliği gerçekleştirmek için, insan yararını öne sürerek ıstislâh terimini sıkça kullanmışlardır. İstislâhı prensip olarak benimseyen Hanefîler müstakil bir isim altında değil, istihsân içerisinde Şâri'nin maksatlarını ve kamu yararını gözetmişlerdir. Şâfiîler ise bu nevi maslahatları istishâb delili içerisinde değerlendirmişlerdir.²⁷⁰ Maslahatın farklı görünümü olarak telakki edebileceğimiz ıstislah değişik şekillerde usulü fıkıh eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Anlam itibarıyla de maslahata göre hüküm vermek olarak tarif edilmektedir.²⁷¹ Fıkıh uygulamasında Şâri'in gerçekleştirmek istediği maslahatlar ve giderilmesini istediği mefsedetler, zaman ve mekânın değişmesiyle farklılık göstereceği için, değişen şartlara paralel olarak yeniden değerlendirilmelidir.”²⁷² Nitekim Mecelle otuzdokuzuncu maddede de “Ezmanın tağayyuruyla ahkâmın tağayyuru inkar olunamaz” maddesinde belli bir örf ve illete bağlı olarak gelmiş hükümlerin o örf veya illetin değişmesiyle yeni bir hüküm kapısı açılır.²⁷³

Zaman içerisinde İslam topraklarının genişlemesi, yeni problemlerin ortaya çıkması bu çıkan problemlerin Kur'an ve sünnette hükmünün belirtilmemiş olması hasebiyle devlet yöneticileri müşavere heyetleriyle toplanıp problemlere çözüm üretmişlerdir. Bu mevcut sıkıntıları zamanın yöneticileri gidermiş olup, sonraki müctehid alimler bu konuları sistematik hale

²⁶⁷ Köse, *a.g.e.*, s. 276.

²⁶⁸ Bakara, 2/173. (Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.)

²⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâm el- Kur'an*, c. 2, s. 203.

²⁷⁰ Dirik, *a.g.e.*, s. 37.

²⁷¹ Köse, *a.g.e.*, s. 131.

²⁷² Dirik, *a.g.e.*, s. 37.

²⁷³ Köse, *a.g.e.*, s. 281.

getirmişlerdir. Yukarıda belirtildiği üzere bu konulara her bir fıkıh ekolü kendi sistematığı içerisinde çözümlere farklı isimler vermişlerdir. İlk başlangıçta karşılaşılan ve dönemin idarecileri ve danışma kurulları tarafından herhangi bir isim vermeye gerek duyulmaksızın çözüme kavuşturulan konulardan bazıları şunlardır: “Kur’ân’ın cem’i, fethedilen Irak arazisinin savaşılanlara dağıtmak yerine vergi karşılığı sahiplerine iadesi, bir kişiyi öldüren topluluğun tamamına ölüm cezasının uygulanması, kıtlıkta hırsızlığa haddin uygulanmaması, Hz. Osman’ın sahipsiz develeri devlet eliyle satması, Hz. Ali’nin bu develeri koruma altına alması... vb bu tür hükümlerdir.”²⁷⁴

İslam hukukunun ana kaynakları olan Kur’an ve Sünnetin genel gayesi ümmetin düzenini korumak, salahını temin etmek ve bunun için kötülüklerin engellenmesi, iyiliklerin yayılması suretiyle kamu yararının sağlanmasıdır. İslam ana gayesi maddi ve manevi zarar ve mefsedetleri ortadan kaldırmaktır. Bu gayeye ulaşmak adına ana kaynaklardan sonra aynı zamanda naslardan hüküm çıkarma yöntemlerinden biri olan maslahat çok önemli bir kavramdır. İslam hukukunu dinamik kılan, içinde yaşanan dönem itibarıyla ümmetin yararına olan hususların tespiti ile zararına olan durumların fikhen belirlenmesinde çok önemli bir yere sahiptir.

İslam hukukçularının çoğunluğu maslahat prensibini pratik olarak hüküm ve yargılama açısından şerî bir delil olarak görmüşlerdir. Başta raşit halifeler olmak üzere mezhepler döneminde de birçok hükme dayanak olmuştur. Fakat İslam hukukçuları tarafından maslahatın muteber sayılması için bir takım şartların öne sürüldüğü görülmektedir.

Davetin sahibi öncelikli olarak tevhîd akîdesine çağırın bir Nebî olmakla birlikte, bu tevhîd akidesi ile alâkalı birçok konu siyasetle irtibatlıydı ve dünyevi alanla alâkalı fiillerden bir miktar içeriyordu. Şüphesiz bu iç içerik nebevî tecrübede siyâsî bir metodun/yöntemin varlığından söz etmeyi meşru kılmaktadır. Bununla birlikte Kur’ân’da Nebevî davetin doğrudan siyâsî bir görev yüklendiğinin ifadesi yoktur. Ancak içerisinde siyâsetle ilgili konuları barındıran olayların varlığıyla bu, özellikle hicretten sonra Medine’de müslümanların, dînî bir davet görünümünden toplumsal düzenlemeleri içeren bir yöne doğru intikaliyle tecrübî olarak ortaya çıkmıştır. Kureyş’in düşmanca

---

²⁷⁴ Dirik, *a.g.e.*, s. 37.

tavırları Medine'ye siyâsî bir anlam yüklemiştir. Mesela kıblenin değiştirilmesi siyâsî ve iktisâdî anlamlar taşımaktaydı.²⁷⁵ Kıblenin değişimiyle birlikte Kureyşli müşrikler: “Şimdi kıblelerini değiştirdiler daha sonra toptan dinimize dönecekler” deyince bu siyasi bir tartışma sebebi olmuş, netice itibariyle savaşa kadar gitmiştir.²⁷⁶ Ayrıca Medine'de Yahudilerle fiili mücadele Kaynuka Yahudileriyle tahvili kiblede iki ay kadar sonra olmuştur.

Dünyevî maslahat ile uhrevî maslahat ayrımı önemli olmakla birlikte, meseleye din ve dünya ilişkilerini kapsayıcı olan İslam anlayışı çerçevesinde bakıldığında, “Dînî” kavramının iki yönü olduğu söylenebilir. Birincisi, siyâsî ilişkiler dâhil Müslümanın bütün hayatını kapsayan *genel yöndür*. İkincisi ise *hususî yöndür*. Bu manayla “dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz, dinî işleriniz bana bağlıdır, dünyanızın işlerine gelince serbestsiniz”²⁷⁷ vb. hadislerde geçtiği üzere, dünyevi alanın mukabili olan dini alan kastedilir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in sırf re'y ve zannına dayalı tasarruflarının dünyevî alanı; vahiy ve ona dayalı içtihatlarının ise dini alanı oluşturduğu düşünülebilir.²⁷⁸

“Tebaâ üzerine tasarruf maslahata göredir”, “zaruretler haramları mübah kılar”, “meşakkat kolaylaştırmayı celbeder” veya “umumi zararı def için hususi zarar ihtiyar olunur” gibi İslam hukukunun temel ilkeleri maslahat prensibini destekleyen ve aynı zamanda bu prensibe dayanak olarak kabul edilebilecek önemli ilkelere dir.

2-2- Maslahatın Kısımları

Teşriin genel maksadını Abdulvehhab Hallaf özetle şöyle der: “Şâriin hüküm koymadaki genel maksadı, insanların; a) Zaruri İhtiyaçlarını gidermek b) Bolluk içindeki ihtiyaçlarını sağlamak c) Olgunluk ve kemâli (tahsiniyat) temin ederek yararlı, faydalı olanları (maslahat) gerçekleştirmekten ibarettir. Her şer'i hükümde mutlaka insanların faydasına olan bu üç unsurdan biri gaye edinilmiş olur.”²⁷⁹ Bir diğer ifadeyle Hacıyyat zaruriyyatın tamamlayıcısı,

²⁷⁵ Şimşek, *a.g.e.*, s. 364.

²⁷⁶ İbn Atiyye'den naklen Kurtubî, *age.*, c. 2, s. 159.

²⁷⁷ Müslim, *Fedâil*, 2361.

²⁷⁸ Şimşek, *a.g.e.*, s. 364-365.

²⁷⁹ Hallaf, *a.g.e.*, s. 233 vd.

tahsiniyyat ta haciyyatın bir tekmilesi/ tamamlayıcısıdır. Çünkü zaruriyyat maslahatların aslıdır.²⁸⁰

Gazâlî (ö. 505/1111) de, Zarûrîyat, ihtiyaç (hâciyat), olgunluk/kemâlât (tahsîni) olmak üzere üçe ayırmıştır.²⁸¹ İslam hukukçularından Şatibî (ö. 790/1388) de, maslahatları önem derecesi bakımından üç kısma ayırmıştır. Bunlar;

2-2-1- Zaruriyyatın Korunması:

Toplumun varlığını koruyabilmesi ve devam ettirebilmesi için vazgeçilmez haklardır. Bunlarda din ve dünya eksenini etrafında şekillenmiştir. Bunlardan bir kısmının olmasının faydalı olduğu, bir kısmının ise faydalı olmadığı görüşündedir. Bulunması gerektiği halde olmazsa hayatın düzeni bozulur, ortalığı anarşi ve kaos sarar. Bu zaruri değerler; din, can, nesil, akıl ve mal emniyetinin sağlanmasıdır. İnsanın onur ve haysiyeti ile varlığı ancak bu değerler ile mümkündür. Dinin korunması açısından da ibadet yönlü şu hususların bulunması gerektiğini söyler: İman, kelime-i şehadetin söylenmesi, namaz, zekat, oruç, hac gibi ibadetler. Aklın ve nefsin korunmasına yönelik adetler ki, bunlar yeme, içme vb. işlerdir. Nesil ve malın korunmasına matuf olan bir kısım muamelata dönük işler. Bu aynı zamanda İslam devletinin tebaasına karşı yerine getirmekle mutlak anlamda sorumlu olduğu görevlerdir.

2-2-1-1 Zarûrât-ı Hamse

Korunması gereken beş temel esas olarak ifade edilen haklar, insanın onurlu bir yaşam sürmesi için mutlaka olması gereken ve büyük yararlar sağlayan prensiplerdir. Bütün şeriatlar bunların korunmasını emretmiş ve bunların aksine olan şeyleri de yasaklamak için gelmiştir. İslam, Müslümanın bu dünyada güvenli bir şekilde dünya ve ahireti için çalışabileceği, huzurla yaşayabileceği bir toplum oluşturmak için, bu ilkeleri koruma ve uygulamayı emretmiştir.

²⁸⁰ Vehbe ez-Zuhayli, *el-Veciz fi Usulil fikh*, Dimeşk Ma'rife, t.y., s. 170; Hallaf, *a.g.e.*, s. 236.

²⁸¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazali, *el-Mustasfa*, Beyrut: c. 2, Dâru'l-Fikr, t.y., 481.

Zarurât-ı hamse olarak da nitelenen beş temel esas her insanın olmazsa olmaz haklarından. Bunlar:

- 1-Nefsin (canın) korunması
- 2-Aklın Korunması
- 3-Dinin korunması
- 4-Neslin korunması
- 5-Malın korunmasıdır.

Günümüzde eşref-i mahlûkat olan insanoğlunun ulaşabildiği en son noktada idrak edebildiği temel haklar bundan daha fazla değildir ve olamaz da. Bu hakları şöyle ifade ve izah edebiliriz.

- 1- **Canın korunması:** İnsanın en kıymetli varlığı olan yaşam hakkı inancına bakılmaksızın garanti altına alınmıştır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de "Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın"²⁸² buyurmaktadır.
- 2- **Aklın korunması:** İnsanı insan yapan en önemli değer akıldır. Aklın korunması adına İslâm Müslümanlar için bir takım tedbirler almış olmasına rağmen, bu konuda gayr-i Müslimleri muhayyer bırakmıştır. Özellikle alkol yasağı gibi.
- 3- **Dinin korunması:** Din ve inanç hürriyeti İslâm'ın garantisi altındadır. Özellikle gayr-i müslimler açısından bu garanti büyük önem taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "Dinde zorlama yoktur"²⁸³ ayetiyle formüle edilen en önemli insan hakkı budur.
- 4- **Neslin korunması:** Bir milletin varlığını korumasının en önemli teminatı geleceğini teslim edeceği nesillerini sağlıklı bir şekilde garanti altına almakla olur. Yönetim mâiyeti altındakilerin inancına bakmaksızın yeni yetişen neslin sağlıklı, eğitilmiş, nitelikli ve yaşadığı yere hizmet edecek anlayışta yetiştirmeye gayret etmelidir. Şayet vazifesini ihmal ederse Kur'an-ı Kerim'de böylelerinin durumu şöyle ifade edilir; "O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez."²⁸⁴

---

²⁸² İsra. 17/33.

²⁸³ Bakara, 2/256.

²⁸⁴ Bakara, 2/205.

5- **Malın korunması:** Malın korunması insanların mali kazanımlarına saygılı olmayı, haksız yollara başvurarak almamayı ifade eder. Allah Teâlâ ölçü tartıda hile yapmayı yasaklamış²⁸⁵ ticareti helal, faizi haram kılmıştır.²⁸⁶ Herhangi bir haksızlığa yol açmamak için alışverişlerde yazmayı emretmiş,²⁸⁷ hırsızlık,²⁸⁸ yol kesicilik,²⁸⁹ rüşvet²⁹⁰ vb. durumları yasaklamıştır. Bu esaslara riayet etmek aynı zamanda sağlıklı bir neslin ve temiz bir toplumun oluşmasına katkı sağlayacağı umulur.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler Zaruriyyatı korumaya açık bir şekilde dikkat çekmişlerdir. En'am 6/151-153, Furkan 25/63-67, Mümtehine 60/12 ayetleri de dahil olmak üzere toplam dokuz ayet zaruriyyatın korunmasını emretmektedir. Örnek olmak üzere En'am Suresi 151-152. ayetler üzerinden ifade edecek olursak;

1-"O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın." emri ile dini korumayı.

2-"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin" emri ile "Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın." Emirleri canı korumayı.

3- "Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın." Yani zina ve benzeri çirkinlikleri hatırlatarak neslin korunmasını istemiştir.

4-"Aklınızı kullanasınız" sözü ile aklın korunmasını.

5- "Rüştüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, ölçüyü ve tartıyı adaletli tam yapın" ayetiyle malın korunmasını emretmektedir.

Ali Bardakoğlu zarûrât-ı hamse üzerinden maslahatı özetle şöyle ifade eder: "İslam dini cemiyetin ayakta kalması ve insanların huzur ve güven içinde yaşaması için din, can, akıl, nesil ve mal şeklinde beş esasın korunmasını konu ve gaye edinmiştir. Zaten bu beş esasın dokunulmazlığı ve korunmasının gerekliliği üzerinde hemen hemen bütün dinler ve Pozitif hukuk sistemleri müttefiktir. İslam hukukunda bu beş esasa zaruri maslahatlar veya makâsıdu'ş-şeria denilir. Dinin emir ve yasaklar ibadetler ruhsatlar cezalar vs. hep bu beş

²⁸⁵ Mutaffîfîn, 83/3.

²⁸⁶ Bakara, 2/275.

²⁸⁷ Bakara, 2/282.

²⁸⁸ Mâide, 5/38.

²⁸⁹ Mâide, 5/33.

²⁹⁰ Bakara, 2/188.

muteber maslahatı idame ve muhafaza gayesi ile va'z edilmişlerdir. İkinci derecede ise insanların ihtiyaçlarını sıkıntılarını gidermeye ve bu beş temel maslahatların işleyişini kolaylaştırmayı hedef alan maslahatlar bulunur ki buna Hacıyat denilir. Üçüncü Kademedede ise insanların ahlaki olgunluğunu faziletlerini ve adabını konu alan maslahatlar yani tahsiniyyat yer alır. İşte istisna deliyle kullanılırken öncelikle en zaruri ve önemli olanı almak kaydıyla İslam hukukunun muteber saydığı üç kademeye ayırdığı bu maslahatların korunması ve devam ettirilmesi esas alınarak hüküm verilir.”²⁹¹

İfade edilen Usul-i Hamse / Zaruriyyatı Hamse ile ilgili olarak İmam Gazali şöyle der: “Şerin / Şeriatın maksadı insanların dinlerini, canlarını, akıllarını, nesillerini ve mallarını korumaktır. Bu beş usulün korunmasını içeren her şey maslahattır ve bu beş usulü fevt eden her şey de mefsedettir, mefsedeti gideren de maslahattır.”²⁹²

Maslahat ile alakalı vurgulanan birtakım ortak noktalar vardır. Birincisi, her nasıl tanımlanmış olursa olsun maslahat heva, heves veya şahsi amaç değildir. İkincisi, mefsedetin giderilmesi, menfaatin kazanılması gibidir; maslahat kavramı her ikisini de içermektedir. Üçüncüsü, her maslahat Şâri'in ona riayet etmesiyle bu özelliği kazanmıştır. Maslahat ve mefsedetlerin dinin genel ve özel maksatları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Her maslahat beş esasın korunmasıyla alakalıdır ve bunlar bütün ilahî dinlerde olduğu gibi beşerî hukuklarda da gözetilmişlerdir.”²⁹³

Sonuç olarak; zamanın ve ihtiyaçların değişmesiyle yeni maslahatlar ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu maslahatlar dikkate alınmaz ve bunlara ilişkin hukuki olarak bir hüküm konulmazsa, insanlar çok ciddi darlık ve sıkıntılara düşebilirler. O mekanda yaşamak hem imkansızlaşır hem de anlamsızlaşır. Bunlar teb'anın günlük hayatında onu etkileyecek olan yeniliklerin dini yönden hangi noktaya oturduğunun tesbiti açısından önemlidir. Hakkında açık hüküm va'z edilmemiş olan bu yeniliklerin değerlendirilmesinde maslahat ilkesi esaslı bir prensiptir. Yöneten yönetilen bağlamında zamanın getirdiği yenilikleri yöneten konumunda olan kişiler toplumun menfaatini

²⁹¹ Ali Bardakoğlu, “Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihân ve İstislâh Görüşü”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sayı. 3, 1986. s. 132.

²⁹² Gazali, *a.g.e.*, c. 1 s. 287.

²⁹³ Dirik, *a.g.e.*, s. 37-38.

gözeterek gerekeni gerektiği yerde kullanmak veya kullandırmak adına gayret içerisinde olmalıdır. Son iki asırda ortaya çıkan bisiklet, otomobil, uçak, helikopter, zeplin gibi araçların kullanılması ve bunlardan istifade edilmesi cihetiyle insan hayatını etkilemektedir. Bir müslümanın bunlara karşı tutumunu da belirleyecek olan dini argümanlar zamanın ihtiyaçlarına göre şekillenir. Günümüzde teknolojinin katkısıyla geliştirilen mesela gıda maddeleri, yeni akit tipleri, tedavi yöntemleri, üretim teknikleri, ulaşım ve iletişim imkanları mezheplerin teşekkül devrinde bulunmadığından İslamın ana ilkelerine bağlı olarak maslahat merkezli çözümlene yoluna gidilmektedir. Bunlarla alakalı şer'î hükümler ise ilgili ulema tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Ayrıca alım-satım akdinde mal kabz olunduktan sonra satış yapılması gerekirken²⁹⁴ günümüzde yeni oluşan şartlar gereği internet, faks vb. haberleşme vasıtalarıyla sanal ortamda sözleşme yapılıp henüz malın fabrikadan siparişi bile yapılmadan satışı gerçekleştirilmektedir. Müctehid imamlar tarafından verilmiş olan bu hükmün kaleme alındığı dönemde malın temin edilip edilemeyeceği, nakliye esnasında başına herhangi bir musibet gelip telef olma ihtimali galip bir zan olarak dururken böyle bir satışın tecviz edilmesi herhalde uygun olmazdı. Günümüz şartlarında oluşan üretim ve nakliye zincirindeki gelişmeler sebebiyle insanların tereddüt ettiği bu tür alışverişler olağan hale gelmiş durumdadır. İşte bu ve benzeri konular maslahat merkezli uygulama ve tasarrufların temelini oluşturmaktadır.

2-2-2- Hacıyatın Sağlanması:

Hâcî yarar, şayet gözetilmezse, toplum düzeninin bozulmayacağı, ancak düzgün olarak da yürüyemeyeceği şekilde ümmetin yararlarını sağlamak ve işlerinin güzel bir şekilde düzgün gitmesi için ihtiyaç duyduğu yararlar. Bu maslahat derecesi bakımından insanların yaşantılarını kolaylık içinde ve sıkıntıya girmeden sürdürebilmeleri için gerekli düzenlemelerdir. İşte bu yüzden zarurî yararlar derecesine ulaşamamıştır. Bu maslahatlar beş temel ve zaruri değeri korumak için alınması gereken tedbirleri ifade eder. Hacıyatın sağlanmaması durumunda zaruriyyatın korunmasında olduğu gibi toplumun

²⁹⁴ Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, c. 1, yry.: Daru İbn Hazm, 1999, s. 552 vd.; Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed İbn Kudâme *el- Muğni*, c. 4, yry.: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1985, s. 3 vd.

düzeni tamamen bozulmaz fakat insanlar zorluk ve sıkıntılar ile karşı karşıya kalırlar. Örneğin, aklın korunması için şarap satışının yasaklanması, neslin korunması bakımından yabancı bir kadının mahrem yerlerine bakmanın haram kılınması ya da malın muhafazası için karaborsacılık kastıyla mal biriktirmenin yasak kılınması, sözlü ifadeyle dahi olsa, eziyetten alıkoymak için insanların namuslarını saldırılardan korumak bu maslahat türüne verilebilecek örneklerdir.²⁹⁵

2-2-3- Tahsiniyatın Gerçekleşmesi:

Yüce ahlakın olgunlaşması açısından ibadetlerde aranan hususlar şöyle sıralanır. Taharet konuları, setr-i avret, süslenme, hayra yaklaştıracak olan sadaka türünden işler vb. adet yönünden bakıldığında yeme içme, temizlik, kirli olan işlerden ve nesnelere uzak durma sayılabilir. Muamelat yönünden bakıldığında ise pis olan şeylerin satılmasının yasaklanması, suyun temiz tutulması gibi hususlardır. Bunlar insanların durumlarının üstün ve güzel davranışlar açısından kemal noktaya taşınması için yapılması gerekenleri ifade eder. Tahsiniyatın bulunmaması durumunda ne zaruriyatta olduğu gibi hayatın düzeni bozulur ne de haciyatta olduğu gibi insan herhangi bir sıkıntı ve zorluk ile karşı karşıya kalır. Fakat bu durumda insanlar mutlu ve onurlu bir hayatı elde etmede güçlük çekerler. Burada amaçlanan insanların durumlarını iyileştirmek ve daha mükemmel hale getirmeye çalışmaktır.²⁹⁶

Özet olarak ifade etmeye çalıştığımız bu konu Şatibî (ö. 790/1388) ve diğer hukukçular tarafından usul kitaplarında geniş şekilde yer alınmıştır. Bu hükümden anlaşılana, Şâriin genel gayesi bu dünyada insanlara menfaat sağlamak ve onların üzerinden zararları savmak suretiyle onlara yararlı olan (maslahatları) şeyleri gerçekleştirmektir. Çünkü insanların maslahatları yukarıda saydığımız üç şeyden ibarettir.²⁹⁷

²⁹⁵ İbn Âşûr, *a.g.e.*, s. 229-30.

²⁹⁶ Ebu İshak İbrahim b. Musa Şatibî, *el-Muvafakat*, Daru İbni'l-Kayyim- Daru İbn Affan, 2003: c. 2, s. 17-42.

²⁹⁷ Hallaf, *a.g.e.*, s. 235 vd.

2-3- Maslahatın İki Boyutu

İslâm iyiliğin emredilip yaygınlaştırılmasını, kötülüğün önlenmesini, bu şekilde faziletli bir toplumun meydana getirilmesini arzu etmiş ve bunun gerçekleşmesi için sağlam bir sistem olmak üzere emir bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker şeklinde formülleştirmiştir. Kitap, Sünnet ve icmâa dayanarak bu faaliyetin farz olduğu kesindir.²⁹⁸ İslam'ın dinamik yapısı olarak ifade edilen emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker toplumun kendini sürekli canlı tutmasına ve düzenin kendini muhafaza etmesine katkı sağlaması adına önemlidir. Emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker İslam Dini'nin mensuplarından özelde alimlerin genelde herkesin görevli olduğu bir vazife olması hasebiyle içe dönük bir müessesedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "İçinizden hayra çağıran, ma'rûfu emreden ve münkeri nehyeden bir topluluk bulunsun"²⁹⁹ ayeti ile ilgili Kurtubî (ö. 671/ 1273) tefsirinde iyiliği emrecek olanların ilim adamları olmaları gerektiğini ifade eder. Ona göre ayette "minküm" içinizden demekle kısmilik / hususilik belirtilmiştir der. Bu ayet iyiliği emredip kötülükten alıkoymanın farz-ı kifaye olduğuna delildir. Allah bunların kimliklerini "Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır"³⁰⁰ ayetiyle tayin etmektedir. Bütün insanlar ise, bu şekilde bir fırsata mazhar kılınmamışlardır.³⁰¹

2-3-1- Def-i Mefasid (Nehy-i ani'l- Münker)= Reziletlerden Arınmak

"Münker", akıl ve şeriatle kötü olduğu bilinen bütün eylemleri kapsayan bir kavramdır. Yani selim akılların kötü gördüğü ya da akılların iyi mi kötü mü olduğu hususunda herhangi bir karar veremediği halde şerfatin kötü olduğuna hükmettiği bütün fiillerdir.³⁰² Mefsedet anlamından yola çıkacak olursak,

²⁹⁸ Mustafa Çağrı, "Emir Bi'l-Ma'ruf Nehy Ani'l-Münker", *DİA*, c. 11, s. 139.

²⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/104.

³⁰⁰ Hac, 22/41.

³⁰¹ Kurtubî, *a.g.e.*, c. 4, s. 157.

³⁰² İsfahânî, *a.g.e.*, "Arf" Mad. , s. 693 ve "Nkr" Mad. s. 1085.

“kendisiyle fesadın doğduğu fiildir,” yani toplum ve bireyler için daima ve çoğunlukla zarar olan şeydir.”³⁰³

Yönetici, yönetilenlerin her işiyle ilgilenmelidir. Onları kötülüklerden koruma, alenen işlenen haramların önüne geçme, suçlara engel olma yöneticinin yükümlülüğündedir. Nitekim Hz. Peygamber (sav): “Allah’ın çizdiği sınırları aşmayarak orada duranlarla bu sınırları aşıp ihlal edenler, bir gemiye yerleşmek üzere kura çeken topluluğa benzerler. Bu kuranın sonucunda onlardan bir kısmı geminin üst katına, bir kısmı da alt katına yerleşirler. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçmek durumundadırlar. Alt katta oturanlar, “Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz.” derler. Şayet üstte oturanlar, bu isteklerini yerine getirmek için alttakileri serbest bırakırlarsa, hepsi birlikte batar helak olurlar. Eğer bunu önlerlerse, hem kendileri kurtulur, hem de onları kurtarmış olurlar.”³⁰⁴ Geminin üst katındakiler yöneticilere, alt kattakiler ise yönetilenlere benzetilebilir. Yönetici, sorumluluğunun gereği olarak yönettiği kimselerin derdini kendine dert edinmez, onların kusur ve hatalarını düzeltme yoluna gitmezse görevini yerine getirmemiş olur ki bunun neticesi toplumun ifsad olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında yöneticinin toplumun her türlü derdini çözmesi elzemdir. Yöneticinin görevini ihmal etmesi hem kendisi için felaket hem de idaresi altındakilere karşı ihanettir. Bu manadan olmak üzere yöneticinin kendini ve sorumluluğunu üstlendiği kimseleri bozulmaktan koruyup muhafaza etmesinin yolunu Kur’an-ı Kerim “Siz insanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmetsiniz. Marufu emreder, münkerden alıyorsunuz ve Allah’a inanırsınız”³⁰⁵ buyruğunda bu görevi yerine getirdikleri ve bu niteliğe sahip oldukları sürece bir övgüdür. Şayet kötülüğe karşı çıkıp onu değiştirmeyi terk ederek, kötülük işlemek üzere birbirleriyle anlaşacak olurlarsa, o zaman bu övgüyü hak etmezler, bunun yerine kötülenirler. Bu onların helak olmalarına sebep olur.³⁰⁶

³⁰³Tâhir b. Âşûr, *a.g.e.*, s. 195.

³⁰⁴Buhari, *Şirket*, 6; Buhari, *Şehâdât*, 30.

³⁰⁵Âl-i İmrân, 3/110.

³⁰⁶Kurtubî, *a.g.e.*, c. 4, s. 162.

Münkerden sakındırmanın gereği ile ilgili olmak üzere Allah (cc) “İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi!”³⁰⁷ ayeti de kötülükten sakındırmayı terkedenler için bir kınamadır. Yine uyarı babında Hz. Peygamber (sav) buyurdu ki: “İsrailoğulları bir kısım günahlar işlemeye başlayınca alimleri onları bu işlerden menettiler. Ancak onlar dinlemediler, vazgeçmediler. Zamanla alimler de onlarla oturmaya, dayanışmaya ve beraber içmeye başladılar. Allah da bunun üzerine, berikinin dalaletini öbürüne katarak, biriyle diğerrinin küfrünü artırdı. “Davud’un ve Meryem oğlu İsa’nın diliyle onları lanetledi...”³⁰⁸ Sonra, ayakta bulunan Hz. Peygamber oturarak sözünü tamamladı: “Hayır, nefsimi kudret elinde tutan Zat’a yemin ederim, ya iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar, zalimin elini tutarak onun hakkın dışına çıkmasına fırsat vermez, yalnızca hak işlemeye mecbur edersiniz yahut da Allah sizin de kalplerinizi birbirine çarpar ve onları lanetlediği gibi sizi de lanetler.”³⁰⁹ Müslümanın münkeri engellememesi şeytana meydan bırakma demektir ki; Münkere davet etmek, şeytanın işlerindedir: “... Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayâsızlığı emreder. ...”³¹⁰

Maide suresi 78. ayetin tefsirinde Kurtubî kötülükten alıkoyma hususunda şu bilgileri verir: “İbn Atiyye der ki: Gücü yeten, kendisine ve müslümanlara zarar gelmeyeceğinden emin olan kimse için nehiy ani’l münker yapmanın farz olduğu hususunda icma gerçekleşmiştir. Şayet bir kötülük gelmesinden korkacak olursa, kalbiyle ona karşı çıkar ve o kötülük işleyen kimseden uzak kalır, onunla birlikte oturup kalkmaz. İleri dercede ki ilim sahipleri şöyle demiştir: Kötülükten alıkoyan kimsenin hiçbir günah işlemeyen bir kimse olması şartı yoktur. Aksine, isyankâr kimseler de birbirlerini kötülükten alıkoymaya çalışmalıdırlar.”³¹¹

Mâverdi “nehiy münker hususunda mükellefin kendisinin çirkin fiilden sakınması aklen vâcib olduğunu savunanlara göre, başkasını o çirkin fiilden men etmek vâcib olur. Çünkü bu yoldaki mükellefin men edişi, kendisinin çirkin

---

³⁰⁷ Maide, 5/79.

³⁰⁸ Maide, 5/78.

³⁰⁹ Ebu Davud, *Melahim*, 17; Tirmizi, *Tefsir* 5. Sûre 6, 7, *Fiten*, 8; İbn Mâce, *Fiten*, 20.

³¹⁰ Bakara, 2/268.

³¹¹ Kurtubî, *a.g.e.*, c. 6, s. 188.

fiilden uzaklaşmasına daha fazla sevkedicidir. Bu yüzden evvela kişi kendi münkerden vazgeçecek sonra da başkalarını münker fiilden men edecek derken diğer bir görüşte de şer'an ve naklen vâcip olduğunu iddia eder" der.

Nehiy münkeri yapmama durumunda yapacak kimseye zarar gelmesi mihakkak ise, o münkeri nehyetmek, yukarıda ifade edilen iki görüşe göre de aklen vâciptir. Şayet münkeri nehyetmesi halinde kişiye bir zarar gelmesi düşünümlüp haline bırakılması suretinde zarardan selamet kesinse; ne aklen, ne de şer'an nehy-i münkerde bulunması vacip değildir. Aklen vâcip olmaması menfaat zarar ilişkisi ile ilgilidir. Şer'an vâcip olmaması ise şu hadis-i şerif ile sabittir³¹²: Ebû Saîd el-Hudri'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kişi bir kötülük görürse, eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbi ile (o kötülüğe) tavır koysun, (onu hoş görmesin). Bu da imanın en zayıfıdır."³¹³

2-3-1-1- Fitnenin Kaldırılması

Fitne, sağlam olanın çürüğünden ayrılması için altının ateşe sokulmasıdır,³¹⁴ diye tarif edilmektedir.

Fitne kelimesi; Allah'a nispet edildiğinde "lehlerine ya da aleyhlerine olmak üzere, kulların iyi ya da kötü şeylerle denenmeleri", insanla ilgili olduğunda "her türlü kötülük", "ayartma", "manevi çöküntüye uğrama", "baskı", "dîni-siyasî, sosyal kargaşa ve kaos" ve şeytanla ilgili olduğu zaman "saptırma" anlamlarına gelmektedir.

Fitne kelimesi Kur'an'da 34 ayette geçmekte, 26 ayette ise türevleri zikredilmektedir. Fitne, ayetlerde farklı anlamlarla açıklanmıştır:

Fitne kelimesi, Kur'an'da en çok "imtihan, deneme, sınama" anlamlarında kullanılmıştır. (2/102; 6/53; 7/155; 8/28; 9/126; 17/60; 20/40, 85, 90, 131; 21/35,

³¹² Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, (çev. Ali Akın), Çelik Yay. , İst. , 1998, s. 131-132.

³¹³ Ebû Davud, *Salât*, 239-242.

³¹⁴ İsfahânî, *a.g.e.*, Fitne mad. , s. 778.

111; 22/53, 25/20; 27/47; 29/2, 3; 38/24, 34; 39/49; 44/17; 54/27; 64/15; 72/17; 74/31).

“*Baskı, Zulüm, İşkence*”. (2/93, 191, 217; 4/101; 8/39; 10/83,85; 14/110; 29/10; 60/5; 85/10).

“*Sapma, Saptırma ve Ayartma*” (3/7; 5/41, 49; 6/23; 7/27; 9/48; 17/73; 27/47; 37/162; 57/14; 68/6).

“*Fesat, Kargaşa, Karışıklık Çıkarma*” (4/91; 8/73; 9/47, 48; 33/14).

“*Bela Ve Musibet*” (5/71; 8/25; 22/11; 24/63).

“*Azap*” (37/63; 51/13, 14).

“*Delilik*” (68/1-7; 15/6-7).³¹⁵

Ehl-i sünnet âlimleri, halifenin dokunulmazlığı ve ümmetin birliği fikrinden yana olmayı tercih ettikleri için konuyla ilgili hadisleri ve ilk fitneleri yaşayan ashabın başından geçenleri dikkate alarak fitneyi körüklemekten kaçınmayı, ayrışmaları barışçı yollarla yatıştırmayı, buna imkan olmazsa siyasi otoritenin varlığı ve ümmetin birliği için pasif kalmayı tercih etmişlerdir.³¹⁶ Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker bir iyileştirme ve düzeltme faaliyetidir. Eğer bu işlem iyilik ve düzeltme yerine fitneye ve fesada sebep açacaksa bundan kaçınmak gerekir. Nitekim Allah, iyilere başka insanları zorla hidayete kavuşturma görevi yüklememiştir. “Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman Allah size yaptıklarınızı haber verecektir”³¹⁷ ayeti bu hakikati ifade etmektedir. Ancak bu tamamen pasif kalma olarak anlaşılmalıdır. Çünkü Hz. Ebû Bekir bu ayeti yanlış yorumlayan insanları görünce uyarıp özetle şunları söylemiştir: Siz bu âyeti gayesinin dışına taşıyor ve yanlış yorumluyorsunuz. Ben Resûlullah'ın “İnsanlar bir kötülüğü görüp de onu engellemezlerse Allah'ın onlara genel bir azap göndermesi yakındır” buyurduğunu duydum.³¹⁸

³¹⁵ Hasan Keskin, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, Rağbet Yayınları, İstanbul: 2003, s. 19-36.

³¹⁶ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *DİA*, c. 13, s. 159.

³¹⁷ Maide, 5/105.

³¹⁸ Tirmizî, *Tefsîr*, 6; Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 17.

2-3-1-2- Fesadın Önlenmesi

Fesad “bir şeyin önce düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu vasıflarını kaybederek değişmesi ve bozulması” anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli fiil kalıpları ile isim şeklinde elli yerde geçen fesad kavramının “istikrarın bozulması ve istikametten sapma” olarak özetlenebilecek mânaları muhtelif hadislerde de yer almaktadır. Hadislerde bu anlamların yanında “ibadetin bozulması, geçersiz olması”³¹⁹ mânasında da kullanılmıştır.³²⁰ İster az, ister çok olsun, bir şeyi itidalden/ölçülülükten çıkmasıdır, zıttı salahtır. Bu kelime nefis, beden ve istikamet dışına çıkan eşya için kullanılır.³²¹

İslam Dininin esas gayesi kulların dünya ve ahiret maslahatlarını gözetmektir. İslam adalet, rahmet, maslahat ve tamamıyla hikmettir. Şayet adalet yerine zulüm, rahmet yerine gaddarlık, maslahat yerine mefsedet ve hikmet yerine saçmalıklar kol gezmeye başlarsa esas gayeden sapılmış olur.³²² İbn Kayyim el-Cevziyye burada dünyevî ve uhrevî anlamda fesadın önüne geçmenin ilkelerini adalet, rahmet, maslahat ve hikmet üzerine bina etmiştir.

2-3-1-2- Zararın Kaldırılması

Zararlı şeylerin def’i, yararlı şeylerin yapılmasından önceliklidir. Rezilet olarak ifade ettiğimiz mefsedetten (zarar) arınmak fazilet olarak andığımız iyilikleri işlemekten önceliklidir. Nitekim Mecelle’de hukuk kaidesi olarak bildiğimiz 30. madde “def’i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır” der. Bu meseleyi destekleme adına Hz. Peygamber’in; “size yasakladığım şeylerden kaçınınız, emrettiğim şeyleri ise gücünüz nisbetinde yerine getiriniz”³²³ sözü önemlidir.

Bu meseleyi örneklendirmek gerekirse şöyle diyebiliriz. “Bir kimsenin kendi evinin duvarından komşusunun bahçesine bakan pencere açamaz. Bir kimse kendi mülkünde komşuya zarar verecek şekilde davranamaz.”³²⁴

³¹⁹ Buhârî, *Ezân*, 58. *Vudû*, 69. *Şalât*, 15. ; Muvatta’, *Hacc*, 152.

³²⁰ H. Yunus Apaydın, “Fesad”, *DİA*, c. 13, s. 417.

³²¹ İsfahani, *a.g.e.*, “Fesad” Mad. , s. 795.

³²² İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, c. 3, s. 3.

³²³ Buhârî, *İ’tisâm*, 2; Müslim, *Fedâil*, 130; Nesâî, *Hacc*, 1.

³²⁴ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 279.

“Komşunun evini sarsacak olan değirmen, kokusuyla ve dumaniyla çevreyi rahatsız edecek şıra hane ve fırın inşa edilmesine, yine kokusu ve pisliğiyle komşulara eziyet verecek şekilde tuvalet ya da çöplük yapılmasına izin verilemez.”³²⁵

Mecellenin 26. maddesi de yine zararın genel ve özel olmasını ortaya koyarak şöyle bir hukuk kuralı ortaya koymuştur: “Zarar-ı âmî def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur.” Toplumsal zararı sarmak için bireysel zararlar göze alınır. Bu maddenin klasik örneği istimlaktır. Kamunun ihtiyacına binaen bedeli ödenmek şartıyla özel mülkiyet kamulaştırılabilir.³²⁶

İslam hukukunda fiyatları piyasa belirler. Ancak zaman zaman tekelleşmenin ve stokçuluğun etkisiyle fiyatların aşırı yükselmesi neticesinde yetkili makamlarca fiyatların toplumun zararına olduğu durumlarda narh konulup, mal sahibinin belirlenen fiyatın üzerinde satış yapmasına müsaade edilmez.³²⁷ Çünkü burada toplumsal menfaat (kamu yararı) söz konusudur. Bu maddeye istinaden halkı zarara sokacak şekilde ticaretle meşgul olanlara gerekirse zor kullanarak mallarını satmaya mecbur edilebilir.

Bir kimse kendi malı üzerinden başkalarına zarar vermemek şartıyla dilediği gibi tasarruf edebilir. Piyasa şartlarında, ahlak ölçülerine riayet ederek, arz-talep dengesi içinde satabilir.³²⁸ Yiyecek fiyatlarına narh konulmasını isteyen ashaba Hz. Peygamber: “Şüphe yok ki fiyatları tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran ancak Allah’tır. Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle hakkını benden ister olduğu halde Rabbime kavuşmayı arzu etmem”³²⁹ buyurmuştur. Devlet yetkilileri burada dengeyi gözeterek ne alıcı ne de satıcıyı mağdur etmemek için gerekli tedbirleri almakla mükelleftir. Bu hususta görevinş icra etmezse yetkinin suistimali devreye girer ki bu da toplumsal kargaşaya sebep olur.

³²⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 94.

³²⁶ Köse, *a.g.e.*, s. 278.

³²⁷ Ali Haydar, *Dureru'l-Hükkâm Şerhü Mecelleti'l-Ahkâm*, Âlem Matbaası, İst., 1313, c. 1, s. 83-84.

³²⁸ Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, s. 196.

³²⁹ Ebû Dâvûd, *Büyu'*, 49; Tirmizî, *Büyu'*, 73.

Hukukta asıl olan çoğunluğun yararının gözetilmesidir. Bir zarar söz konusu olduğunda da, çoğunluğun zarar görmemesi esas alınır. Meselâ, bir mahallede yangın çıktığı vakit, yangının yayılmasını önlemek için yetkililerin izniyle sahibinin rızası aranmaksızın bazı evlerin yıkılmasına izin verilir. Aynı durum bugün orman yangınları için söz konusudur. Yangının yayılmasını önlemek için kesilmesi yasak olan bazı ağaçların kesilmesinin zorunluluk haline gelmesidir. Yine şehirleşmenin getirdiği düzensiz ve güvensiz binaların mahkeme kararıyla yıkılması, geniş kapsamlı zararın önüne geçmek adına önemlidir. Umumun faydalandığı tesisi imar etmek için gerektiğinde başkasının arazisinden izinsiz geçilebilir. Bu uygulamalar, geniş kapsamlı zararı önlemek içindar kapsamlı bir zararın tercih edilmesi kuralına dayandırılmaktadır.³³⁰

Mecelle şârihi Âtîf Bey, zarar-âm, genelle ilgili yani bir köy bir kasaba veyahut bir mahalle veya bir sokak halkını içine alan bir zarar; zarar-ı hâs ise bir veya birkaç şahsa münhasır olan bir zarardır.³³¹ Bu maddenin pek çok uygulamaları vardır. Kısaca, tabib-i cahili men' etmek bu asıldan teferru' eder. Cahil doktoru meslekten men etmekte kendisi hakkında şahsi bir zarar söz konusu ise de men edilmediği takdirde diğer insanlara pek çok zarar vereceğinden, böyle bir genel zararı def için özel bir zarar tercih edilir ve 964. madde gereğince cahil doktor meslekten men edilir. Burada genel (âmm) olarak ifade ettiğimiz günümüzde kamu yararını işaret etmektedir.

2-3-1-3- Kötülüğün Engellenmesi

Said b. Ebû Bürde b. Ebû Musa el-Eş'ari'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav): "Her Müslüman sadaka vermelidir" buyurunca, oradakiler, "Peki, ya verecek bir şey bulamazsa?" dediklerinde: "O zaman çalışır ve (kazandığından) hem kendisi faydalanır hem de sadaka verir." buyurdu. "Buna da güç yetiremez ya da yapamazsa?" dediler. "Yardıma muhtaç mazlum ve mağdur bir kimseye yardım eder!" buyurdu. "Bunu da yapamazsa?" dediler. "İyiliği/hayrı emretsin/teşvik etsin." buyurdu.

³³⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 88-89.

³³¹ Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'den Kavaid-i Külliye Şerhi*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul: 1327, s. 34.

“Bunu da yapamazsa?” dendiğinde, Resûlullah (sav) “Kötülükten uzak dursun. Bu da onun için sadakadır.” buyurdu.³³²

Huzeyfe b. Yemân’dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber: “Bu camı bu tende tutan Allah’a yemin ederim ki ya iyiliği emredip/teşvik edip, kötülükten sakındırmanız/uzaklaştırmanız ya da Allah size bir ceza gönderir de O’na dua edersiniz ama O, duanıza karşılık vermez”³³³ buyurmuştur.

2-3-1-4- Haramlarla Mücadele

Ubeydullah b. Cerir’in, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav): “Aralarında günahlar işlenip durduğu halde bu günahları işleyenlerden daha güçlü ve onları engellemeye muktedir iken bunu yapmayan topluluğun hepsine birden Yüce Allah azap verir”³³⁴ buyurmuştur.

Araf suresi 155. ayette Hz. Musa’nın Allah’a sorduğu soruyu Hz. Zeynep de (ra) Hz. Peygamber’e (sav) sormuş ve cevabını almıştı: “Mûsâ tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak üzere kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: “Ey rabbim! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velîmizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin.”³³⁵ Hz. Zeynep (ra) diyor ki: “Ey Allah’ın elçisi; içimizde iyi insanlar varken helak olur muyuz?” diye sordum. Peygamber Efendimiz (sav): “Evet; fuhuş, günah ve fasıklık çoğaldığında helak olursunuz.” cevabını verdi.³³⁶

---

³³² Buhari, *Edeb*, 33.

³³³ Tirmizi, *Fiten*, 9.

³³⁴ Müsned, IV, 366.

³³⁵ Araf, 7/155.

³³⁶ İbn Mace, *Fiten*, 3953.

2-3-2- Celb-i Menâfi (Emr-i bi'l-Ma'ruf)= Faziletlerle Bezenmek

Ma'ruf, akıl ve şeriatla güzel olduğu söylenen her fiil ve davranışa denir.³³⁷ Murtazâ ez-Zebîdî de, "Ma'rûf aklın kabul ettiği, şeriatın benimsediği ve temiz tabiatlı insanların uygun gördüğü şeydir"³³⁸ diye tarif eder. Ma'ruf kavramı çok geniş anlama sahiptir. Adalet, iyilik, doğruluk, dürüstlük, akrabalarla ve çevremizdeki insanlarla ilgilenmek³³⁹ gibi fitratımızdan ve inancımızdan gelen değerlerle birlikte, namaz, hacc, oruç gibi ibadetlerde maruf kavramı içerisinde değerlendirilir.

İbn Teymiye maruf ve münker davranışları şöyle sıralar. Allah ve Resul'ünün emrettiği zahir ve batına mütaallik hususlara inanmak, dini yalnız Allah'a halis kılmak, Allah'a tevekkül etmek, Allah ve Resul'ünü onların dışında kalan her şeyden fazla sevmek, Allah'ın rahmetini ummak, doğruyu konuşmak, sözü yerine getirmek, emanetleri sahiplerine vermek, anne ve babanın rızasını elde etmek, akrabayı ziyaret etmek, iyilik ve takvada yardımlaşmak; komşuya, yetime, miskine ve yolda kalmışlara, kocaya, zevceye, kişinin maiyetinde bulunanlara iyilik etmek; söz ve harekette adil davranmak; senden alakayı kesenle alaka kurmak, seni mahrum edene vermek, sana zulmedenı affetmek gibi yüce ahlaka davet etmek de Allah ve Resul'ünün emrettikleri hususlardandır. Birlik ve beraberliği temin etmek, ihtilaf ve tefrikaya meydan vermemek de iyiliği emretmekten sayılır. Allah ve Resul'ünün kendisinden nehyettiği münker (kötülük)'e gelince, onun en büyüğü ve en çirkinini Allah'a ortak koşmaktır.³⁴⁰

Yararlı şeylerin elde edilmesi olarak ifade edilen "celb-i menâfi" Mecelle'de yarar ve zarar çatıştığında önceliğin zararın def'i, emredilen işin tehir edilmesi veya gerekirse yapılmaması olarak ifade edilir. Bu hususta Hz. Peygamber; "size yasakladığım şeylerden kaçınınız, emrettiklerimi de gücünüz

³³⁷ İsfahânî, *a.g.e.*, Arf Mad. , s. 693.

³³⁸ Mustafa Çağrıncı, "Emir Bi'l-Ma'ruf Nehiy Ani'l-Münker", *DİA*, c. 11, s. 139.

³³⁹ Nahl, 16/90.

³⁴⁰ İbn Teymiye, *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe - İyiliği Emretmek Kötülükten Alıkoymak*, (çev. Vecdi Akyüz), İnsan Yay. , İstanbul: 2001, s. 17.

ölçüsünde yerine getiriniz”³⁴¹ buyurarak iyilik yolunda olmaya teşvik ederken “gücünüz ölçüsünde” diyerek bizleri bu konuda rahatlatmıştır. Burada asıl mesele ma’rufu emretme veya uygulama hususunda nasıl bir tavır takınacağımızdır. Ma’rufu emrecek olan başta devlettir yani devlet yetkilileridir. Ma’rufun temel taşları olarak ifade edebileceğimiz ve yukarıda da değindiğimiz *adalet, emanet, ehliyet, meşveret ve maslahat* gibi kavramlar önemlidir. Çünkü iyiliğin muhafazası için hak sahibine hakkını vermek ve toplumsal dengeyi korumak adına adalet, yönetici adına bulunduğu makamın geçici olduğunu ve emanetçi olduğunun şuurunda olmaya emanet, tevdi edilecek görevlerin uzmanlarına verilmesi ehliyet, ortak akla müracaat ederek insanlara değer vermek meşveret ve ma’rufun yaygınlaştırılması hususunda gayret ederek kamu yararını gözetmek yani maslahat önemlidir.

İyiliği hakim kılma faaliyetlerinde bulunanın uygun dil ve yöntemi seçmesi vazifesidir. Aksi takdirde sonuç alınmayacağı gibi münkere de sebep olur.³⁴² Ma’ruf tanımından da anlaşılacağı üzere aklın ve vicdanın içindeki iyiliğin ortaya çıkarılmasıdır.

Ma’rufu din-akıl-fitrata ekseninde değerlendirdiğimizde müslümanlar, aralarında meydana gelen bazı ihtilafların giderilmesi hususunda önemli bir görevdir. Bu noktada sağduyuyu temsil eden çoğunluğu esas almak önemlidir. Nitekim Hz. Peygamber: “Ümmetim, dalalet üzerinde birleşmez. İhtilaflarla karşılaştığınızda size cemaata uymanızı tavsiye ederim”³⁴³ buyurmuştur.

2-3-2-1- Vergilerin Toplanması

İnsan yaşadığı toplumda bir takım hak ve hürriyetlere sahip olduğu gibi belli bir takım görev ve sorumluluk da kendisine tevdi edilmiştir. Bu sorumluluklardan maddi sorumluluk olarak ifade edebileceğimiz vergi vatandaşların mali gücüne göre ödedikleri ve miktarının, harcama kalemlerinin

³⁴¹ Buharî, *İ’tisâm*, 2; Müslim, *Fedâil*, 130; Nesâî, *Hacc*, 1.

³⁴² Tâhâ, 20/44; Nahl, 16/125; Nisa, 4/63...

³⁴³ İbn Mâce, *Fiten*, 8; Ahmed b. Hanbel, *I*, 379.

devletçe belirlendiği yükümlülüklerdir.³⁴⁴ Burada vatandaşlık görevlerinin en önemlilerinden verginin verilmesi kamu hizmetlerinin düzenli ve sıhhatli yürüyebilmesi için gereklidir.

“Vergi, dayandığı şer’î delil bakımından naslara dayanan ve ülü’l-emrin takdirine bırakılan vergi olmak üzere iki kısımda ele alınabilir. Naslarla düzenlenen sabit vergiler arasında müslümanlardan alınan zekat, oranları ve sarf yeri naslarla belirlenmiş olup devletin buradaki rolü yalnız uygulamadan ibarettir. Aslında zekat vergi olmaktan öte, şer’î mali yükümlülüktür. Geniş anlamda zekât deniz ürünleri, madenler ve ziraât ürünler dahil müslümanlara ait, ticarete konu olabilen veya nemâ kabiliyetine sahip servetten alınan vergileri de içerir. Zekât, devletin toplama ve cebir kullanma yetkisinin bulunması yönüyle diğer vergilerden farklı olmamakla birlikte ibadet mahiyeti taşıması, devlet tarafından affedilememesi, toplanmadığı zaman mükelleften düşmemesi gibi açılardan diğer vergilerden ayrılır. Diğer vergi grubu, fey adı altında toplanan ve yapılan antlaşmalar sonucu gayri müslimlerden alınan vergilerden oluşur. Kişi başına (cizye), toprak yahut üründen (haraç) ve ticaret mallarından alınan bu vergilerin miktarı değişiklik gösterebilir. Belirli esaslar çerçevesinde kamu hizmetlerini ve kamu giderlerini karşılamak üzere kullanılabilir. Bu iki grup vergiyle daha çok mütekâbiliyet esasına dayalı gümrük vergisi fıkıh eserlerinde müstakil bölümlerde ayrıntılı biçimde işlenir. Bu vergilerin ve diğer hazine gelirlerinin kamu harcamaları için yeterli olmadığı durumlarda veya olağan üstü hallerde vergi alınıp alınamayacağı ve hangi esaslar çerçevesinde alınabileceği konuları tarih boyunca fakihlerin tartıştıkları önemli konulardan birini teşkil etmiştir. Ülü’l-emrin takdirine bırakılan ve dönemden döneme, ülkeden ülkeye farklılık gösterebilen bu vergiler klasik fıkıh literatüründe nevâib, avâriz veya örfî vergiler gibi adlarla ifade edilmiştir.

Zekât-vergi ilişkisinde özellikle günümüzde tartışılan temel konular zekâtın bir vergi olup olmadığı, zekâtın bir ibadet olması sebebiyle müslümanların onu dinî bir farîza şeklinde yerine getirdiği, asıl amacın Allah’ın rızası olduğu, verginin ise devletin veya yöneticinin ikame ettiği bir yükümlülük

³⁴⁴ Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB Yay., Ankara: 2001, s. 40-41.

niteliği taşıdığı, zekâtın oranının sabit, verginin miktarının ise değişken olduğu, zekâtın âyette belirtilen yerler, verginin ise umumi işler için sarfedileceği, zekâta sürekliliğin esas olduğu, vergide ise ihtiyaç bulunmadığı takdirde alınmayabileceği, zekâtın sadece müslümandan, verginin ise herkesten alınması gibi noktalara işaret edilir. Özellikle günümüzde kamu hizmetlerinin ve askerî harcamaların boyutları göz önünde bulundurulduğunda ilâve vergilerin zorunluluğundan, hatta farz-ı kifâye kabilinden olan bu harcamaların bir devletin yokluğunda dahi müslümanlar tarafından yerine getirilmesi mecburiyetinden hareketle gereğine uygun biçimde harcanmak şartıyla bu tür vergilerin vâcip hükmünde olduğu belirtilir. Bu sebepten mükellefin genel kamu harcamalarında kullanılmak üzere verdiği vergiler de zekâttan düşülemez.³⁴⁵

2-3-2-2- Cezaların Uygulanması

Toplumda cezaların uygulanabilmesi için öncelikle uyulması gereken belli bir takım kuralların konulması gerekir. Hukuk olarak ifade ettiğimiz bu kurallar bütününe uygulayacak olan devlettir. Bu müeyyidelerin maddi ve manevi yönü vardır. Hadd cezalarının uygulanması maddi yönünü gösterirken, din, ahlak, örf-adet, görgü kurallarının ihlali sebebiyle toplumun kınama, alaya alma ve dışlama gibi yaptırımları da manevi yönünü ifade eder.³⁴⁶

İslam dini genel manada prensiplerin uygulanmasını temin etmek, ihlalini önlemek, bireysel ve toplumsal hayatı düzeltmek ve düzenlemek amacıyla birtakım özendirici veya caydırıcı önlemler almıştır. Bu önlem ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir. İslam hukukunda buna “Ukubat” adı verilmektedir.³⁴⁷

Ceza tayininde üç hedef gözetilmiştir. Bir başka ifadeyle cezalandırmada öngörülen maslahat üçtür:

- 1- Suçtan önce caydırıcılık
- 2- Suç işlenmişse ona uygun bir ceza

³⁴⁵ M. Macit Kenanoğlu, “Vergi”, *DİA*, c. 43, s. 53-54.

³⁴⁶ Köse, *İslam Huk. Giriş*, s. 19.

³⁴⁷ Bilmen, *a.g.e.*, s. 25.

3- Suçluyu ıslah edip topluma kazandırma.

Ceza adaleti açısından da İslam bazı ilkeler koymuştur. Bunlar; şahsîlik, kanûnîlik, umûmîlik ve suç-ceza dengesidir. Bunlar arasında sayılanların özellikle takdiri devlete bırakılan cezaların tayininde bu ilkeler gözetilmelidir ki maslahat gözetilmiş olsun.

Cezaları uygularken dahi merhameti elden bırakmamayı temel prensip haline getirmek gerekir. Hz. Peygamber (sav) “Müslümanlardan gücünüz yettiğince cezaları kaldırmaya çalışınız, şayet bir çıkış yolu varsa onu çıkarın. Zira imam (yetkili kişi)nin afta yanılması, cezada yanılmasından daha hayırlıdır”³⁴⁸ buyurmaktadır.

2-3-2-3- İyiliğin Hakim Kılınması

Yukarıda da tarifini yaptığımız üzere iyiliğin ölçüsü dinin ve aklın iyi olduğuna hükmettiği esaslar olması hasebiyle bunun yaygınlaştırılması dışımızdaki kişilerin de iyilikle buluşması adına yapacağımız her çalışma değerlidir. İyiliğin yeryüzünde hakim olabilmesi için ahlak sahibi, kulluk ve sorumluluk bilinciyle donanmış insanlara ihtiyaç vardır. Bu anlayışla zaman-zeminin ihtiyaçlarına göre kurumsal yapılar geliştirilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “İyilikle kötülük asla bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde iyilikle ortadan kaldır. O zaman göreceksin ki, seninle arasında husumet bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.”³⁴⁹ Resulullah (sav): “İyilik güzel ahlâktır. Kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir.”³⁵⁰

“İnsanlar iyilik yaparsa biz de iyilik yaparız, kötülük yaparsa biz de kötülük yaparız.” diyen sıradan kimseler gibi olmayınız. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilikle karşılık vermeyi, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi yaşam biçimi hâline getiriniz.”³⁵¹

³⁴⁸ Tirmizî, *Hudud*, 1447.

³⁴⁹ Fussilet, 41/34.

³⁵⁰ Müslim, *Birr*, 14.

³⁵¹ Tirmizî, *Birr*, 63.

2-3-2-4- Kamu Hizmetlerinin Yürütülmesi

İslam hukukunun temel konularından biri de devletin temel fonksiyonlarından olan yasama, yürütme ve yargı görevlerini kimlerin ve nasıl yapacağı hususudur. İslam'a göre bilindiği üzere kanun koyucu (Şâri') Allah'tır. İkinci olarak ilahî vahyi açıklama yetkisine sahip olan Hz. Peygamber'dir. Bunun yanında İslam hukukunun kaynakları olarak ifade edilen içtihat, istihsan, istislah (amme maslahatı prensibi) veya bunlara dayanan örf ve âdet kâideleri gibi tâli kaynaklardır. Buna göre hüküm çıkarma ve şer'i esaslara göre tespitte bulunma müçtehit hukukçuların işidir. Şayet yönetici konumunda olan bu özelliğe sahipse kendisi de hüküm çıkarma ve tespitte bulunma işinde bulunabilir. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi hususunda yönetici gerektiğinde meseleleri mütalaa etmek üzere ehl-i hal ve'l-akd denilen uzman şahıslardan oluşan şûra meclisinin görüşlerini alır. İslam hukuku belli konularda yöneticiye kural ve kanun koyma yetkisi tanımıştır. Yönetici, kamu düzeni (amme maslahatı), şer'i hükümlere ters düşmeyen örf-âdet vb. hususlarda emir ve yasaklar da bulunabilir. Ayrıca kamu yararı ve düzeni (amme maslahatı) prensibini kullanarak kamu hizmetlerinin kamu yararına uygun olarak yürütülmesi için gerekli düzenlemeleri yapabilir.³⁵² Toplumsal ihtiyaçların karşılanması için yürütülen faaliyetler olarak tarif edilen kamu hizmeti, yerine getirilmediğinde toplumdaki kamusal yaşantının bozulmasına sebep olabilir.

Kamu hizmetinin sağlıklı yürüyebilmesi için işin ehli olan kimselere tevdi edilmesi gerekir. Nitekim yönetim ilkeleri alt başlığında tefarruatını verdiğimiz "ehliyet" ve "emanet" maddelerinde bu hususa değinmiştik. Bu yüzden kamu hizmetine talip olacak kimselerin üzerinde bulunması gereken en önemli özelliklerden biriside "Emin" olmalarıdır. Bu özelliği nasıl Hz. Peygamber, peygamber olmadan önce kazandıysa yönetici olup kamu hizmetinde bulunacak kişi/ kişilerde hizmete talip olmadan önce bu özelliklerle mücehhez olmalıdır. Kamu düzenini sağlayıp sağlıklı hizmet verecek olanların hangi vasıflara sahip olması gerektiğine işaret etmeye çalışacağız.

³⁵² İbrahim Sarı, *İslam Anayasası*, Net Medya Yay., İst., 2016, s. 46-53.

2-3-2-4-1- İlmiye

Şeyhülislâm, kazasker, nakîbüleşraf, müderris, kadı gibi ulemâ topluluğunun ve bunların oluşturduğu kurumun genel adıdır.³⁵³

Hiç şüphe yoktur ki, dinin, tebliğden sonra gelen en önemli gayesi, korunması ve uygulanmasıdır. Bu yüzdendir ki, dini tebliğ edecek ve ayakta tutacak din/hukuk bilginlerinin yetiştirilmesi farz kılınmıştır.³⁵⁴ Yüce Allah şöyle buyurur: “Müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”³⁵⁵ Hadis-i şerifte de, Hz. Peygamber, kendisine gelen Leys oğullarına “Şimdi ailelerinize dönün. Onların içinde ikamet edin ve onlara (İslâm ahkâmını) öğretin”³⁵⁶ buyurmuştur. Ayetin tefsiri sadedinde Sâbûnî şöyle der: “Şehirleri boş bırakacak şekilde bütün mü’minlerin savaşa çıkmaları doğru değildir. İbn Abbas’tan rivayet olunduğuna göre Allah (cc), Tebük gazasından geri kalanlar hakkında şiddetli âyetler indirince müslümanlar: “Artık bizden hiçbir kimse herhangi bir ordudan veya seriyyeden asla geri kalmaz” dediler. Rasulullah (sav) Medine’ye gelip de kâfirler üzerine seriyyeler gönderince bütün müslümanlar gazaya çıktı ve Rasulullah (sav)’ı Medine’de yalnız bıraktılar. Bunun üzerine bu âyet indi. Herkesin savaşa çıkması mümkün olmadığına ve bunda bir yarar da bulunmadığına göre, her büyük topluluktan az bir grup çıkarak ilim yolunda meşakkate katlanıp ilim adamı olmalılar. Kavimleri savaştan yanlarına döndüklerinde onları irşâd etsinler ve kötülüklerden sakındırsınlar. Umulur ki, onlar da emirlerine sarılmak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah’ın azabından korunmuş olurlar. Âlûsî şöyle der: “Âyetin zahirine bakarsak sakındırırlar” yerine öğretirler” ve sakınırlar yerine öğrenirler denilmesi gerekirdi. Fakat nazmı celilde bu şekilde tercih edilmesi, öğretmenin

³⁵³ Mehmet İpşirli, “İlmiye”, *DİA*, c. 22, s. 141.

³⁵⁴ Tâhir b. Âşûr, *a.g.e.*, s. 459.

³⁵⁵ Tevbe, 9/122.

³⁵⁶ Buhârî, *İlim*, 25.

gayesinin irşâd ve uyarı, öğrencinin gayesinin de kibirlenme değil, Allah korkusu melekesi kazanmak olduğuna işaret içindir.”³⁵⁷

Kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve hukukun uygulanıp, yürürlüğe alınması için en önemli husus din ilimlerini yaygınlaştırmak, alimlerini ve hafızlarını çoğaltmaktır. Bunun için, duyulacak ihtiyacı giderme adına yeterli sayıda ilim ehlinin yetiştirilmesi farz-ı kifâyedir. İslam hukuk sistemi vahye müstenid olması ve alimlerin bütün kanunların Kitap ve Sünnet delillerine ircâ edilmesine son derece önem vermelerinden mütevellid İslam ümmetinin hukuka saygı duyması gerekir. İlim ehlinin kendisine verilen görevi icra ederken hukukun üstünlüğü ilkesiyle hareket ederek hakların ortaya çıkarılmasına, açık ve gizli haksızlığın önlenmesine gayret etmesi gerektiği şarttır.³⁵⁸ Daha öncede zikrettiğimiz gibi Muaz b. Cebel’i Hz. Peygamber Yemen’e vali (kadı) olarak gönderdiğinde, “nasıl hükmedeceksin” buyurduğunda, o da “Allah’ın kitabıyla” der, “eğer onda bulamazsan?” dediğinde, “Allah rasûlünün sünnetiyle” diye cevap vermiş, “ya onda da bulamazsan?” buyurduğunda ise, “kendi reyimle ictihatta bulunurum ve bir zaaf göstermem” demiştir.³⁵⁹ Bu hadis ışığında alimin ya icthad seviyesinde bir muhakemeye ya da müctehit alimlerin görüşlerini iyi bilen ve yorumlayabilen bir anlayışa sahip olması gerekir.

İslam’ın inkişafıyla birlikte kurumsallaşma olarak ifade edebileceğimiz müesseseler ve onları idare edecek anlayış ortaya çıkmaya başladı. İlmiye sınıfı zaman içinde değişik isimlerle anıldı. “Hicri dördüncü (miladi onuncu) asrın ikinci yarısında meydana çıkan “Şeyhülislâm” tabiri, fukaha arasında tartışmalı meseleleri halledebilen alimler için, bir şeref ünvanı olarak kullanılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed’in (1451-1481) derlettiirdiği kanunnâmede şeyhülislamın ulemanın başı olduğu, böylece açık bir şekilde şeyhülislam tabiri Osmanlı’da zikredilmektedir.”³⁶⁰

“Osmanlı ilmiye sınıfının önemi ve gücü ülke genelindeki büyük teşkilâtından gelmektedir. Anadolu, Rumeli ve Arabistan’da kendine has

³⁵⁷ Sâbüni, *a.g.e.*, c. 2, s. 543-4.

³⁵⁸ İbn Âşûr, *a.g.e.*, s. 462-4.

³⁵⁹ Ebu Davud, *Akdiye*, 11; Tirmizi, *Ahkâm*, 1327; İbn Mâce, *Menasik*, 18.

³⁶⁰ Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İst., 1996, s. 157-8.

hierarchy içerisinde eğitim, yargı ve dinî hizmetler vermektedir. İlmîye sınıfına en büyük hizmeti yapanlardan Taşköprizâde Ahmed Efendi, daha 1540'larda medresede alimler arasında ilâhiyat ve matematik ilimlerine karşı eski rağbetin kaybolduğunu ve genel olarak ilim seviyesinin düştüğünü ifade etmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında alimlere en ağır eleştirileri Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi yapmıştır. Ona göre ilim erbabı merasim ulemâsı haline gelmiş, eser yazmakta başarısız olmuş, ilmîye mesleğine adam kayırma, yolsuzluklar artmış, müderrislikler ve kadılıklar rüşvetle verilmeye başlanmıştı. XVI. yüzyıl sonlarında ilmîyeden Hasan Kâfî Akhisârî de kendi çağında alimlerin başarısızlığını ve toplumdaki görevini yapamadığını söyler; bunun sebebinin ise yönetici sınıfının alimlere değer vermemesine ve sözünü dinlememesine bağlayarak farklı bir yaklaşım ortaya koyar. XVII. yüzyılda Koçi Bey, IV. Murad ve Sultan İbrâhim'e sunduğu iki teşkilât risâlesinde din ve devletin ilimle, ilmin de alimlerle ayakta duracağını, Osmanlı padişahlarının alimlere daha önce hiçbir hükümdarın göstermediği saygıyı gösterdiklerini, bunun alimler tarafından iyi değerlendirilemediğini belirtmiştir. Aynı yüzyılda Kâtib Çelebi de çeşitli sebeplerle Osmanlı medreselerinin ve genel olarak ilim hayatının içine düştüğü sıkıntıdan, bunun sebep ve çarelerinden bahsetmiştir. Bu konuda en sıhhatli yaklaşım onun değerlendirmeleridir. Hikmet ve felsefe derslerinin medreselerden kaldırılmasından yakınmaktadır.³⁶¹

2-3-2-4-2- Adliye

Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde elbette haksızlıkların ortadan kaldırılıp, yerine adaletin ikame edilmesi önemlidir. Takdir edilir ki, bunun gerçekleşebilmesi de ancak güçlü bir otoritenin varlığıyla mümkündür. O yüzden devlet gücünün arkasında olduğu bir yargılama sistemi adaletin ortaya konulması adına zorunluluktur.

Diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber de birçok davayı bazen kendi karara bağladığı gibi sahabeye de bu konuda müsaade ederek onlara yaptırmış, onlardan bir kısmını değişik şehirlere kadı olarak görevlendirmiş, yargılama

³⁶¹ Mehmet İpşirli, "İlmîye", *DİA*, c. 22, s. 142-4.

usullerini belirlemiş ve yargının işleyişinde özen göstermiştir. Yargılama usulü ile ilgili önemli bir belge sayılan Hz. Ömer'in Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği talimat konunun İslam'ın ilk yıllarından itibaren ciddi şekilde ele alındığını göstermektedir.³⁶²

Kurumsal anlamda adaletin gerçekleştirilmesi için insanlık tarihi boyunca çeşitli deneyimler olmuştur. İslâm ile birlikte kadılık müessesesi olarak karşımıza çıkan bu uygulama adliye teşkilatının ilk kurumsal adı diyebiliriz. Hz. Peygamber'in bizzat huzurunda dava gördürdüğü Hz. Ömer, Hz. Ali ve Muaz b. Cebel Hz. Peygamber'in kadıları ünvanını almışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından sonra yargı vazifesini halifeler yürüttüler. İlk dönemlerde, kadıların ne kâtibi ne de kararların yazıldığı sicil defterleri vardı. Karar hemen tatbik ediliyordu. Emevîler döneminden itibaren kadı mahkemelerinde siciller (defterler) tutulmaya başlandı.³⁶³

“Yargının bağımsızlığı ve yargıç güvencesi Hz. Peygamber döneminden itibaren adaletin tesisinde ön şart olarak belirlenmiştir. Hukuk, kaynağı açısından ilahi olduğundan herkesin tabi olduğu bir özelliğe sahiptir. Bu, belli ölçüde keyfiliğe engel oluşturan bir durumdur. Yargıç güvencesi açısından kadılar herhangi bir suistimal veya kadılık göreviyle bağdaşmayacak işler yapmadıkça görevden alınmazlar.”³⁶⁴

Adaletin yürütülmesi alanında İslam herkese Kur'an kanununu zorla kabul ettirmek şöyle dursun, Hıristiyan, Musevî, Mecusî ve diğer her topluluğun kendi özel mahkemelerinin olmasını, bu mahkemelere kendi aralarından kişilerin başkanlık etmesini, hukukî olduğu kadar cezaî bütün alanlarda kendilerine kendi kanunlarının tatbik edilmesini kabul eder. Eğer bir davanın tarafları farklı cemaatlerden ise, bu kanunlar çatışmasını bir tür milletlerarası özel bir hukuk çözümler. İslam hepsini “egemen” cemaatin içinde eritmek ve benzer tutmak yerine tüm vatandaşlarının menfaatini korur.³⁶⁵

³⁶² Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 229.

³⁶³ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 109-113.

³⁶⁴ Köse, *a.g.e.*, s. 230.

³⁶⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam'a Giriş*, çev. Cemal Aydın, TDV Yay., Ankara, 2016, s. 219.

Adliye teşkilatıyla ilgili diğer bir terim “mezâlim”dir. Müslüman devletlerin ortak adlî kurumlarından. Devletlerde adaletli bir toplum düzeni kurmak için ortaya çıkmıştır. “Mezâlim fıkıh literatüründe hem şahsa hem mala yönelik haksızlıklar için kullanılsa da daha çok malla ilgili hak ihlâllerinde ve “gasp, hırsızlık gibi yollarla kazanılan mal ve elde edilen gelirler, mükelleflerden kanunsuz olarak tahsil edilen vergiler, hukuka aykırı şekilde el konulan mallar” anlamında yaygınlık kazanmıştır. İdarî ve hukukî bir müessese olarak ise mezâlim “normal mahkemelerin karara bağlamakta zorlanacağı ceza ve hukuk davalarını karara bağlamak ve uygulamak, idarî şikâyetleri dinlemek üzere oluşturulmuş yüksek kurul” şeklinde tanımlanabilir.”³⁶⁶ Hz. Peygamber’inde peygamber olmadan önce 25 yaşlarında iken dahil olduğu ve hicretten otuz yıl kadar önce kurulan “Hilfu’l-Fudûl” cemiyetinin bir nevi o dönemdeki mezâlim olduğu belirtilir. Örneklerine Hz. Peygamber ve Hülefa-ı Râşîdîn dönemlerinde rastlanılan mezâlim, tam teşkilatlı bir müessese olarak Emevîler döneminde ortaya çıkar. Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz döneminde mezâlim yani halkın şikâyetlerini dinleme görevini bizzat kendisi üzerine alarak zulümlerin önüne geçmeye gayret etti.³⁶⁷

Adliye teşkilatına yardımcı bir kurum olarak işlev gören diğer bir teşkilat da “hisbe teşkilatıdır”.

2-3-2-4-3- Hisbe

Arapça’da “hesap etmek, saymak; yeterli olmak” anlamlarındaki hasb (hisâb) kökünden türeyen ihtisâb (sevabını umarak bir işi yapmak, akıllı ve basiretli bir şekilde yönetmek; çirkin bir iş yapmanı kınamak, hesaba çekmek) masdarından isim olan hisbe kelimesi, terim olarak emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder. Bu işle görevli

³⁶⁶ Celal Yeniçeri, “Mezâlim”, DİA, c. 29, s. 515.

³⁶⁷ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 136-7.

memura muhtesib, vâli'l-hisbe, veliyyü'l-hisbe, mütevellî'l-hisbe, nâzirü'l-hisbe denir.³⁶⁸

İslâm dünyasında, Hz. Peygamber devrinden itibaren varlığı bilinen hisbe, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında tam teşkilatlı bir müessese haline geldi. İyilikleri emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek gayesiyle kurulan bu müessesenin başında bulunan ve muhtesib, ihtisâb emini, ihtisâb ağası gibi isimlerle anılan görevli, dinin hoş karşılamayıp çirkin gördüğü her türlü kötülüğü ortadan kaldırmaya çalışırdı. Muhtesib, müslümanların yaşadığı bölgelerde, onların Cuma namazları için camiye gitmelerine dikkat eder, sayıları kırkı aşan topluluklarda cemaat teşkilatının kurulmasını sağlardı. Ramazan ayında alenen oruç yiyenler, içki içip sarhoş olanlar, iddet beklemeden evlenen kadınlar, yasak musikî aletlerini çalanlar hep ona hesap vermek mecburiyetindeydiler. Keza muhtesib, geniş bir ta'zir yetkisine sahiptir. Onun için okulları teftiş eder, öğrencileri döven öğretmenleri cezalandırır, düşmanın eline geçtiği zaman işine yarayabilecek her türlü harp malzemesinin satışını yasaklar, çarşıların nizam ve intizamını sağlamaya, ölçü ve tartıları kontrol etmeye, dinle alay edenleri takibe, komşu hakkına tecavüzü önlemeye, zımmîlere ait binaların müslümanlarınkinden daha yüksek yapılmamasına dikkat etmeye kadar varan yetkilere sahiptir.³⁶⁹ Günümüzde Suudi Arabistan'da "Heyyetü'l-Mutavva'" adında teşkilatta görev yapan "Mutavvi'" adı altında görevliler kısmende olsa benzer bir görev icra etmeye çalışıyorlar.

Hisbe, farz-ı kifâye olmakla birlikte bu göreve tayin edilen muhtesib açısından farz-ı ayn'dır. Hisbe teşkilatı, karşılaşılan ahlakî sorunlara anında ve hızlı müdahale imkanı veren, toplumdaki denetim mekanizmalarının süratli işleyişine hizmet eden bu yönüyle de caydırıcı bir özelliğe sahip olan bir kurumdur. Kazadan ayrıldığı taraflardan birisi de budur.³⁷⁰

İslam adalet ve adalet anlayışının yaygınlaşması ve zulümlerin önlenmesi için gerekli tüm önlemleri almıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz üç müessese kaza, mezâlîm ve hisbe bu amaçla kurulmuşlardır.

³⁶⁸ Cengiz Kallek, "Hisbe", *DİA*, c. 18, s. 133.

³⁶⁹ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 143-5.

³⁷⁰ Köse, *a.g.e.*, s. 233.

2-3-2-4-4- Askeriye (Seyfiye)

Bir toplumun devlet olarak istiklalinin muhafazası ve istikbalinin iç ve dış müdahalelere karşı korunabilmesi için askeri güce ihtiyacı vardır. Sistemli ve disiplinli bir şekilde hareket edebilen bu gücün ehemmiyeti, geçmişten itibaren çok iyi bilindiğinden, ünlü bütün devletler, bu konu üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. İslam dünyasındaki askerî teşkilatın temeli “cihad” fikrine dayanmaktadır.³⁷¹ Burada öncelikle cihadın ne anlama geldiğini ifade etmemiz yerinde olacaktır. Cihad kelime olarak “güçlük ve zorluk” anlamına gelir. Düşmana karşı mücadele yaparken var gücünü kullanmaktır. Râğıb el-İsfahânî (ö.502/1108) eserinde devamla üç çeşit cihad olduğunu ifade eder:

- 1- Düşmana karşı mücahede
- 2- Şeytana karşı mücahede
- 3- Nefse karşı mücahede.³⁷²

Yukarıdaki açıklamalar ışığında ifade edecek olursak cihad sadece silahlı mücadele değildir. İnsanları zorla İslam’a sokma adına bir faaliyet değildir. Bilakis “Hakiki mücahid nefesine karşı cihad açan kimsedir”³⁷³ hâdisi içe dönük mücadelenin daha önemli olduğunu bize hatırlatmaktadır. Tabii burada verilen mesaj içe dönük cihadı gerçekleştiremeyen kişinin dışa dönük olan mücadelenin özünü yakalamayacağını ifade etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in cihad ayetleri ve Hz. Peygamberin uygulamaları incelendiğinde cihadın terör amaçlı ve terör yoluna başvurulması yapılan bir faaliyet olmadığı görülmektedir. Hz. Peygamber dini yaymak amacıyla savaşa başvurmuş değildir. Çünkü Kur’an baskıyla insanların dine sokulmasını³⁷⁴ daha baştan reddetmiştir. Hz. Peygamberin üç sebepten dolayı savaştığını görmekteyiz. Saldırlara mukabele, antlaşmaların bozulması ve elçilerin öldürülmesinden dolayı³⁷⁵ İslam kelime anlamında da olduğu gibi barış, selamet ve güven manalarına gelir. Kelime anlamının da içinde bulunduğu amaçları tesis

---

³⁷¹ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 317.

³⁷² Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 248.

³⁷³ Tirmizi, *Cihad*, 2.

³⁷⁴ Bakara, 2/256.

³⁷⁵ Köse, *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslâm Hukuku*, s. 282.

etmek adına müslümanlar yeryüzünde iyiliğin egemen olması, kötülüklerin ortadan kalkması için, iç (nefis) ve dış düşmanlarla mücadele etmelidir. Bu bazen malla, bazen bedenen, bazen de ilmen olur.

Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde askeri teşkilatın önemi ortadadır. Hz. Peygamber döneminde sefere çıkılacağı vakit, Medine’de kardeşleştirme işlemi yapılan sahabelerden sadece birisi sefere katılıyor, diğeri evlerin ihtiyacını görmek üzere geride kalıyordu. Kan dökülmeden boyun eğdirmek adına bazen düşmanın suyu kesiliyordu. Yine savaşmadan önce ya müslüman olmaları teklif ediliyor veya cizye vermeleri bunlar kabul edilmeyince son çare savaşılıyordu. Hz. Peygamber gece baskınları yapmaz ve buna müsaade etmezdi. Savaş hali düşman öldürülebilirdi. Ancak düşmana dahi kabalık, vahşet ve lüzumsuz hakaret kesin olarak yasaklanmıştı. Askerliğin mecburi hale gelmesi ise Hz. Ömer döneminde askeri divanlar (Divanu’l-Ceyş) kurarak olmuştur. Daha sonraki Emevi ve Abbasi dönemlerinde de askerlik sistematik hale getirilmiş paralı askerlerden oluşan ordular kurulmuştur. Bunun yanında gönüllülük esasına dayanan maaş almayan askerlerde orduda yer almıştır. Daha sonra Selçuklu döneminde ordu devrinin en güçlü konumuna gelmiştir. Selçukludaki ikta sistemi kalabalık orduların devlete yük olmasının önüne geçmiş, memleketin mamur hale gelmesine sebep olmuştur. Osmanlı döneminde ise düzenli orduya geçiş Orhan Bey zamanındadır.³⁷⁶

“Osmanlının ilk dönemlerinde toplum askerî (yönetenler) ve reâyâ (yönetilenler) denilen iki sınıftan oluşuyordu, askerîler de menşeleri, yetiştirme şekilleri ve üstlendikleri görevler bakımından ehl-i şer’ ve ehl-i örf adıyla ikiye ayrılıyordu. Ehl-i şer’, müslüman aile çocuklarından olup medreselerde okuyarak icâzet aldıktan sonra eğitim, kazâ ve din alanlarında görevlendirilen ulemâ sınıfını; “seyfiye ricâli” de denilen ehl-i örf ise Osmanlı Devleti’nde padişahın icraî, idarî ve askerî yetkilerini temsil eden, ulemâ dışında kalan görevlilerdir. Ehl-i örf vergilerden muaf tutulmuş, kazasker mahkemesinde yargılanma gibi ayrıcalıklar tanınmış, ayrıca kendilerine sağlanan değişik devlet imkânları sayesinde büyük kazanımlar elde etmişlerdir.

---

³⁷⁶ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 323-337.

Ehl-i örf - reâyâ münasebetleri Osmanlı idare sisteminde hassas bir denge üzerine kurulmuş ve devlet bu hassas dengenin korunması için büyük çaba sarfetmiştir. Merkezî idarenin güçlü olduğu dönemlerde bu denge korunmuş, sonraları ise bir daha düzeltilemeyecek şekilde bozulmuştur.

Diğer taraftan ehl-i örf ile kadı arasında sıkı bir iş bölümü ve yardımlaşma da söz konusudur. Çeşitli kanunnâmelerde hiç kimsenin yargılanmadan cezalandırılmaması, yargı yetkisinin kadıya, verilen hükmün infazı yetkisinin de ehl-i örf'e ait olduğu önemle belirtilmiştir. Ancak kadının kararı olmadan ceza verilmesi defalarca yasaklandığı halde bazı istisnâî durumlarda bu genel kurala uymayarak re'sen ceza veren ehl-i örf mensupları da görülmüştür. Tanzimat'tan sonra ehl-i örf - ehl-i şer' ayırımı ortadan kalkmış, bu iki sınıfın mensupları genellikle devlet memuru statüsünde birleştirilmiştir.³⁷⁷

2-4- Maslahat Merkezli Uygulama Ve Tasarruflar

Tasarruf; idare etme, kullanma, dilediğini yapma, israfsız idare etme, para ve mal arttırma. Bir malı mutlak surette kullanabilme selahiyetinin hukukî ve tabii neticesi ve mülkiyetinin ayrılmaz lâzımı olarak işlem yapabilme kudreti. Hukukî sonucu olan herhangi bir fiil ya da söz³⁷⁸ olarak tarif edilmektedir.

İslam dininin gayesi de toplumu, açıklayıp öğreterek bir halden başka bir hale çevirmektir.³⁷⁹ Firûzâbâdi'de tasarruf kelimesini “kalb” yani döndürme kelimesiyle karşılamaktadır.³⁸⁰ İslamî terim olarak “Bir şahıstan bilinçli olarak sadır olan ve hukukun (Şer'), üzerine bir takım sonuçlar yüklediği şeyler”³⁸¹ olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tabirle de mümeyyiz kişiden irade ile sâdır olup kendisine fikhî sonuç bağlanan bütün fiilleri kapsayacak genişlikte bir kavram olduğu söylenebilir.³⁸² İslam fıkıh literatüründe ise kişinin dinen ve hukuken geçerli olacak şekilde davranmaya ve hukuki işlem yapmaya elverişli

³⁷⁷ İpşirli, “Ehl-i Örf”, *DİA*, c. 10, s. 519-520.

³⁷⁸ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 547.

³⁷⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, c. 8, s. 228.

³⁸⁰ Mecdüddin Muhammed b. Yakub Firûzâbâdi, *el-Kâmus el-Muhit*, İstanbul:1304/ 1886, s. 763.

³⁸¹ Şimşek, *a.g.e.*, s. 31.

³⁸² İbrahim Kâfi Dönmez, “Tasarruf”, *DİA*, c. 40; s. 118.

olarak tanımlanan eda (fiil) ehliyetinde bir diğer isim olarak kullanılan tasarruf terimi, modern hukuk literatüründe bu mananın yanında mevcut bir hakkı aktarma, değiştirme veya kaldırma neticesini doğuran hukuki işlemlere ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir.³⁸³ Bu tanımlardan anlaşılan, maslahat bir düşünce, niyet veya kasıt olarak iradeyi ortaya koymak, tasarruf ise bu iradenin gereği olan işi fiili olarak yerine getirmek anlamını taşımaktadır. Kısaca söyleyecek olursak maslahat düşünce, tasarruf ise harekettir.

Görevlerin yerine getirilmesi ve haramlardan kaçınılmasını sağlamak için konmuş olan cezalar bu ameliyelerin sağlanması amacıyla her mesele için uygulama alanı bulmuştur. Olabildiğince insanların iyiliğe, güzelliğe ve taate sevk etmek, yardım ve teşvik etmek elzemdir. Örnek vermek gerekirse: Çocuğa, aileye ve raiyeye, iyi ve güzel işlere teşvik etmek amacıyla harcama yapılabilir, sözle övülür veya hal ve hareketlerle onun takdir edildiği hissi kişide uyandırılır. Bu sebeple geçmişte Allah yolunda cihad etmek üzere hazırlık yapılması amacıyla at ve deve yarışları tertip edilmiş, bu sayede kişiler her an kullanabileceği vasıta temin ettiği gibi, bunu kullanabilecek yeteneği kendiliğinden kazanmışlardır. Ok atma müsabakaları, kılıç- kalkan oyunlarıyla her an savaşa hazır halde bulunmaları temin edilmiştir.³⁸⁴ Hz. Peygamber “Ok atma, deve ve at yarışı dışında ödül caiz değildir”³⁸⁵ buyurmuştur. Bundan dolayı Hz. Peygamber ve halifeleri at yarışı düzenler ve bunlar için beytü’l-mal’den mal ayırırlardı.³⁸⁶ Yarış atları için Seniyyetü’l-Veda ile Hafya arasında, yarış atı olmayanlar içinse Beni Züreyk Mescidi ile Seniyyetü’l-Veda arasında yarışlar tertip edilirdi.³⁸⁷

Yukarıda tarifini yaptığımız maslahat ve tasarruf tabirlerinin günümüz hukukundaki karşılığı “kamu yararı”³⁸⁸ kavramı olarak karşımıza çıkar. Mevcut hukuki uygulamaların temel düşüncesini teşkil eden kavrama maslahat demiştik. Burada yarışların teşvik edilmesindeki maslahat toplumun her an savaşacak

³⁸³ Şimşek, *a.g.e.*, s. 31.

³⁸⁴ İbn Teymiye, *a.g.e.*, s. 129.

³⁸⁵ Tirmizi, *Cihad*, 22; Nesâi, *Hayl*, 13.

³⁸⁶ İbn Teymiye, *a.g.e.*, a.y.

³⁸⁷ Buhari, *Cihad*, 56.

³⁸⁸ Osman Saraç, *Kamu Yararı Kavramı*, *Maliye Dergisi*, sayı: 139, (2002), s. 2.

şekilde diri tutulması, yeni yetişen nesillerin fiziki olarak güçlendirilmesi, tasarruf ise yarışların düzenlendiği pistlerin hazırlanması, yarışanlara ödül konulması, yarış tertip heyetinin belirlenerek kazananların ihtilafa mahal bırakmayacak şekilde tespitinin yapılmasıdır. Bu uygulamalar daha sonraları tertip olunan düzenli ordularda daha organize şekilde uygulanmaktaydı. Konumuzun ana teması olan maslahat ve tasarruf yukarıdaki örnekte bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Tasarruf tabirinin neleri ihtiva edip etmediğine bakacak olursak: İslam Hukukçuları sünneti tarif ederlerken şöyle tarif ederler; Hz. Peygamber'in sözleri, eylemleri ve takrirleridir.³⁸⁹ Bunların tamamı Hz. Peygamber'in tasarrufları olup İslam Dininin ikinci kaynağını teşkil etmektedirler. Burada Peygamberimizin teşriî anlamdaki sünnetinin maksadının günümüz tabiriyle hükme konu olan bu sünnetin kamu yararı açısından nerde konumlandırılacağı konumuzun ana gayesidir. Bu konuyla alakalı Peygamberimizin uygulamalarına bakacak olursak şunları görürüz.

Medine Vesikasında Hz. Peygamber'in statüsü üzerinde ayrıntılı şekilde durulmamasının, dönemin şartları içinde böyle bir şeye ihtiyaç duyulmaması ile ilgili olduğu anlaşılmalı birlikte, kurulan siyâsî teşkilâtta O'nun, anlaşmaya iştirak eden kabileler arasındaki ihtilafların çözümünde en üst yargı organı (md. 23, 42), savaş durumlarında ordu kumandanı (md. 36) olduğu; dolayısıyla bu birliğin merkezî otoritesi olarak yer aldığı görülmektedir. Belgede yürütmenin en etkin parçası olan askerî tedbirler ve yargı uygulaması ile ilgili hususlarda nihâî yetkili olarak Hz. Peygamber'in yer aldığı anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in Medine devletinde hukuken ve fiilen çok güçlü bir durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in anlaşmada Allah'ın Rasûlü sıfatıyla anılması da bunun açık delili sayılabilir. Nitekim daha sonraki gelişmelerle siyâsî önderliğinin tartışmasız hale geldiği tarihen sabit bir vakıdır.³⁹⁰ Medine Vesikasına sadık kalmayıp taşkınlık çıkaran Beni Kaynuka Yahudileri devletin anayasası gereği hicretten sonra sürgün edilmişlerdir. Hicretten yirmi ay sonra meydana gelen bu olayda ilgili kabile fertleri sanayici

³⁸⁹ Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhul ilâ Tahkik el-Hak min Ilm el-Usul*, c. 1, s. 131.

³⁹⁰ Şimşek, *a.g.e.*, s. 302.

ve tüccar olmaları sebebiyle arazi sahibi değildiler. Bundan dolayı da onlardan geriye ganimet arazisi kalmamıştı.³⁹¹

Hız. Peygamber döneminde Beni Nadîr adlı yahudi kabilesi o'na suikast teşebbüsünde bulunmaları sebebiyle sürgün edilmişlerdi. Bu sürgün esnasında yanlarında sadece bir deve yükü ihtiyaçlarını almak şartıyla Medine'yi terk ettiler. Bunun neticesinde onlardan geriye çok miktarda mal ve arazi kalmıştı. Onlardan kalan bu arazi ve mallar savaş ile değil anlaşma yoluyla elde edildiğinden dolayı Enfal suresindeki ganimet ayetleri³⁹² inmiş olmasına rağmen bu malları ganimet malı olarak değerlendirmemiştir. Maslahat gereğince arazinin gelirlerini, ailesi, fakir müslümanlara yardım ve ordunun donatılması için kullanmıştır. Menkul malları ise fakir muhacirlere dağıtmış, ensardan fakir iki kişiye de bunlardan pay vermiştir. Konuyla ilgili Haşr Sûresindeki fey arazisi ile ilgili ayet daha sonra nazil oldu. Hız. Peygamber'in bu uygulaması kendi ichtihadına dayalı olup maslahata yönelik bir davranış olarak değerlendirilir.³⁹³ Muhammed Biltâci'de Hız. Peygamber'in önce taksim yaptığını daha sonra Haşr suresindeki ayetin indiğini söylemiştir.³⁹⁴ Taberî (ö. 310/923) tefsirinde de Haşr Sûresi 7. ayeti açıklarken "bi's-Sulh" yani savaş olmaksızın ez- Zührî bu ayette Beni Nadir'den bahsedilmektedir der. Peygamberimiz burayı savaş etmeden burayı sulh yoluyla feth etmiştir. Daha sonra da ensardan iki kişi hariç muhacirler arasında bu ganimeti pay etmiştir. Buradan anlaşılan önce Peygamberimiz taksimatı yapmış daha sonra da ayet inzal olmuştur.³⁹⁵

Beytülmâl gelirlerinden biri ise gayrimüslim topraklarından alınan haraç vergisidir. Haraç ilk defa Hız. Ömer döneminde Irak'ta fethedilmiş toprakların gaziler arasında dağıtılmayıp belli bir vergi karşılığında ziraattan iyi anlayan eski sahiplerine bırakılmasıyla uygulamaya girmiştir. Bu sayede hem tecrübesiz kimselerin elinde meydana gelebilecek toprağın verim düşüşü engellenmiş, hem

³⁹¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul:1995. c. 1, s. 576-580.

³⁹² Enfal, 8/1-41.

³⁹³ Şimşek, *a.g.e.* . s. 332-333.

³⁹⁴ Şimşek, *a.g.e.*, s. . 333. (1712 nolu dipnot)

³⁹⁵ Muhammed b. Cerir Taberî, *Tefsiru't-Taberî*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut: 1420/200, c. 23, s. 274.

de Müslümanlar arasında adaletli bir gelir dağılımı sağlanarak nesiller arası bir denge politikası güdülmüştür.³⁹⁶ Hz. Ömer'in fethine katılan ashabin ganimet malları gibi ele geçirilen toprakların dağıtılmasını istemeleri ile ilgili taleplerini işitmesinden sonra yaptığı istişarelerin akabinde ganimetlerin askerler arasında taksim edilmesine, ancak arazi ve nehirlerin Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için alınacak vergi karşılığında sahiplerinde bırakılmasına karar vermiştir. Çünkü o gün böyle bir taksimin yapılması sonradan gelecek Müslüman nesillere herhangi bir şey kalmamasına ve servetin nesiller boyu sadece belli aileler arasında dolaşmasına yol açacaktır. Ayrıca bu arazilerin dağıtılmayıp vergilendirilmesi, devlet hazinesine büyük bir gelir sağlayacak ve bu sayede gelecek nesillerden mücahid, dul, yetim ve muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanmasına, sınır boylarında asker bulundurup onlara maaş verilmesine olanak sağlayacaktır. Aksi halde bu sayılan zaruri ihtiyaçların karşılanması konusunda devletin ilerleyen yıllarda sıkıntıya düşme ihtimali oldukça yüksektir. Bu da göstermektedir ki Hz. Ömer menkul malları ganimet, nehir ve toprakları da fey statüsünde kabul etmiş ve kendisine ona göre bir hareket tarzı belirlemiştir.³⁹⁷

Yukarıda örneklerini verdiğimiz Beni Nadir hadisesi ve Irak'ın fethi olayında aynı hüküm verilmiş olsa da statü farklıdır. Peygamberimiz hüküm verirken ayetin henüz inzal buyrulmadığı rivayet olunmaktadır. Hz. Ömer ise Haşr suresindeki fey ayetine ve Peygamber (sav)'in Beni Nadir ilgili uygulamasını örnek almaktadır. Haşr Sûresi ilk sekiz ayet-i kerimeye göre hüküm veren Hz. Ömer gayr-i menkul malların dağıtılmamasına hükmetmiştir. Ona karşı çıkanlar ise Haşr Sûresi dokuzuncu ayetle istidlal ederek o arazilerin dağıtılmasını talep etmişlerdir. Hangi yönden bakılırsa bakılsın Sevad arazisi ile ilgili verilen hüküm kamu yararı doğrultusunda uzun vadede tüm müslümanların faydalanması amacıyla hallolmuştur. Bu konunun ilk örneğinde Peygamberimizin Beni Nadirle ilgili verdiği hükümdür.

³⁹⁶ Cengiz Kallek, "Haraç", *DİA*, c. 16, s. 72.

³⁹⁷ Mustafa Necati Barış, "Hz. Ömer'in Yönetim Anlayışı", *Diyanet İlmî Dergi*, 2018, sayı 133, c. 54, s. 3.

Önce salah, sonra irşat olarak özetleyebileceğimiz bu husus yöneticilerin yönetilenler üzerindeki durumunu ifade eder. Yönetimin en önemli prensibide insanlara mülayemet³⁹⁸ üzere muamele ederek onlar üzerindeki tasarrufu gerçekleştirirken nebevî emir ve telakkileri unutmadan hareket etmektir. Nitekim Peygamberimiz “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”³⁹⁹ buyurmuştur.

Mecellenin üzerinde çalıştığımız 58. maddesi şöyledir: Ra’iyye, yani teb’a üzerine tasarruf maslahata menûtdur. Burada tasarruf yetkisini elinde bulunduran yönetici İslam hukuk kurallarını bilmeli ve ona göre tatbik etmelidir. Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi (ö.1935) eserinde bu maddenin açıklaması babında özetle şunları söyler: “Kâdının yetim ve vakıf mallarında yapacağı tasarruf o tasarrufta menfaatin olmasına bağlıdır. Menfaat yoksa tasarruf hakkında yoktur.

Yine katilin velisi bulunmaz ise Padişah onun velisidir. Ya kısası gerçekleştirir ya da diyete hükmeder.

Kâdı umumun menfaatini gözetmekle mükelleftir. Kişiye iltimas geçip beytü’l-malin hakkını kullandırırsa bu doğru değildir.

Bir kişinin duvarı herkesin kullandığı yola meyletse sahibine söylenir. Meşru bir müddet içinde yıkması ve zararı ortadan kaldırması söylenir. Şayet yapmaz ve bu arada birine zarar verirse sahibinden zarar tazmin olunur.

Tasarruf çift taraflıdır. Nasıl Kâdı toplumun menfaatini gözetiyorsa şahısların da menfaatini gözetir. Mecellenin 1217. maddesinde “Mârreye mazarratı olmadığı halde, bir kimse tarîkin fazla olan yerini, semen-i misliyle cânib-i mîrîden alıp hanesine ilhâk edebilir” yani kimseye zararı olmadığı halde bir kimse yolun fazla olan yerini değerini vererek devletten alıp hanesine ekleyebilir ki yol her ne kadar umumun olsa da alınan yer fazlalık olduğu ve değeriyle satıldığı için bunda cevaz vardır.”⁴⁰⁰ Günümüzde de devlet arazilerinin zaman zaman ihtiyaca göre vatandaşa değeriyle satılması da bu anlayışın bir devamıdır.

³⁹⁸ Âl-i İmran, 3/159 (O vakit Allah’tan bir rahmet olarak onlara yumuşak davrandın).

³⁹⁹ Buhari, *İlm*, 11; Müslim, *Cihad ves-Siyer*, 1734.

⁴⁰⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, Âlem Matbaası, İstanbul:1313. c. 1, s. 231-4.

Yönetici bu hüküm ve kuralları uygularken veya hakkında hüküm bulunmayan hususlarda hüküm verirken maslahata göre hareket edecek, genel menfeati gözetecektir .Yönetici, İslam hukukunun düzenlemediği alanlarda da keyfi davranamaz. Maslahata uymak, kamu düzenini korumak ve halkın yararını gözetmek demektir. İslâm hukuku hükümleri beş maslahattan birinin korunması ile ilgilidir. Bunlar dinin, aklın, malın, canın ve neslin korunmasıdır. Meselâ, cihadın kabulü dinin, kisasın kabulü canın, içkinin yasaklanması aklın, hırsızlığın yasaklanması malın, zinanın yasaklanması neslin korunması amaçlıdır. Bunlara maslahat denir. Yönetici de, İslâm hukukunda hakkında hüküm beyan edilmeyen hususlardaki tasarruflarında bu maslahatları gözetecektir. Yöneticinin verdiği hükümler, bu beş maslahattan birinin korunmasıyla ilgili olacaktır. Örneğin, herkesin kullandığı bir yolun genişletilmesi gerektiğinde, hükümetin emri ile birinin mülkü, kıymeti ile satın alınıp, yola katılabilir. Ancak kıymeti ödenmedikçe, elinden baskıyla alınamaz.⁴⁰¹

Hiçbir yöneticinin haksız yere kişinin elindekini alması söz konusu değildir. Bu da Mecellenin 6. Maddesi olan “Kadim kıdemi üzere terk olunur”(el-Kadimu yutrekü a'lâ kıdemih) kadîm ne zaman başladığı bilinmeyen ve devam eden uygulamadır. Ebu Yusuf kendisine sorulan bir soru üzerine bu kaideye dayanarak şu cevabı vermiştir:

Soru: Bir kanal/nehir, iki tarafından taşarak umumi yoldan geçişi zorlaştırmakta ve orada ikamet eden sakinlerin evlerine girişte sıkıntı vermektedir. Bu nehir doldurulup kapatılabilir mi?

Cevap: Kadim hali (kıdemi) üzere terkedilir. Yani eskiden beri böyle devam ediyor ve ne zaman açıldığında bilinmiyorsa kanal kapatılamaz. Şayet bir vali veya yetkili tarafından açılmış ve ne zaman açıldığı da biliniyorsa zararı ve faydası karşılaştırılır. Faydadan çok zararı varsa kapatılır. Faydası çok ise kalır.⁴⁰²

---

⁴⁰¹ Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yay., İstanbul: 2008, s. 131.

⁴⁰² Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 271.

SONUÇ

Yöneten ve yönetilen bağlamında incelediğimiz Mecelle'nin elli sekizinci maddesinin hayatımızın kamu hukukunu ilgilendiren alanlarına bütünüyle yaygın olduğunu gördük. Çünkü toplumda meydana gelen her bir olay iki taraflıdır. Bu yüzden toplumsal barış ve huzurun temini de yönetenlerin yönetilenler lehine düşünüp kararlar almasıyla mümkün olacaktır. Alınacak bu kararların da maslahat prensibi çerçevesinde amme menfaatini gerçekleştirecek tarzda olması gerekir.

Kaynaklarda yönetenler üzerinde durulduğu kadar yönetilenler üzerinde durulmamıştır. Bunun sebebi yöneticilerin vazifeleri sıralanırken aynı zamanda onun içinde yönetilenlerin hukukunda bulunuyor olmasıdır.

Vatandaş açısından en büyük yönetim organizasyonunun devlet olduğu ve bunun sosyolojik bir zorunluluğu ifade ettiği dikkate alınmırsa yönetim ile ilgili konuların her zaman- zeminde canlılığını koruduğunu söylemek çok da hatalı bir çıkarım değildir. Tarihî süreçte fıkıh, ahlak ve siyasetname / siyaset-i şer'iyye literatüründe konu farklı yönleriyle ele alınmıştır. Yöneten- yönetilen arasındaki ilişkiyi düzenleyen bilgilerin milletlerin geçmişten getirdikleri farklı alışkanlıklarla da bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kur'an-ı Kerim'in yönetişime dair belirlemiş olduğu çerçeve ilkeler, Hz. Peygamber ve hulefa-i râşidîn'in bu doğrultudaki uygulamaları, sonrası için referans niteliği taşımaktadır. Bu üç kaynağa bakıldığında mefsedeti kaldırmak ve maslahatı temin etmek amacına dönük bir çabanın yönetişimin ana zeminini oluşturduğunu görmek mümkündür. Bu ana ilke çerçevesinde sonraki dönemler ele alındığında belli ölçüde sapmaların olabileceğini bununda beşeri bir iş olan yönetim açısından doğal karşılanması gerektiğini söylemek gerekir. Çünkü bu dünyada mutlak adaletin temini neredeyse imkansızdır. Ancak İslam toplumları açısından teorik- pratik uyumu ile ilgili değerlendirme yapıldığında hakim karakteri olumlu olarak okumak mümkündür. Bunun en ciddi ispatı Mecelle'nin

ele aldığımız 58. maddesidir. Bu madde ondört asırlık dönemi hem değerlendirme hem günün ihtiyacını gözetme hem de geleceği planlamada bu ilkedan en azından teorik olarak taviz verilmediğinin ifadesidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdolvahhab Hallaf, *İlmü Usuli'l-Fıkıh*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1984.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö. 1162), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs Amme'stehera mine'l-Ehadîsi ala elsineti'n-Nâs*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1993.
- Ahterî, Mustafa b. Şemsüddin Karahisârî, *Ahterî Kebîr, Arapça-Türkçe Büyük Lügat* (çev. İ. İlhami Ulaş-Abdülkadir Dedeoğlu), İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1979.
- Aktan, Hamza, "Emanet", *DİA*, XI, 83-84, İstanbul: 1995.
- Ali Haydar Efendi, *Dureru'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul: Âlem Matbaası, 1313.
- Apaydın, H. Yunus, "Fesad", *DİA*, XII, 417-421, İstanbul: 1995.
- _____, "Siyaset-i Şer'iyye", *DİA*, XXXVII, 299-304, İstanbul: 2009.
- Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara: DİB Yay., 2001.
- Ataseven, Asaf, Mehmet Şener, "Domuz", *DİA*, IX, 507-509, İstanbul: 1994.
- Atıf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'den Kavaid-i Külliye Şerhi*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1327.
- Avcı, Casim, "Hilâfet", *DİA*, , XVII, 539-546, İstanbul: 1998.
- Aydın, Mehmet Akif, "Anayasa", *DİA*, III, 153-164, İstanbul: 2003.
- _____, "Mecelle Ahkâm-ı Adliye", *DİA*, XXVIII, 231-235, Ankara: 2003.
- Baktır, Mustafa, "İçki", *DİA*, XXI, 458-462, İstanbul: 2000.
- Bardakoğlu, Ali, "Ehliyet", *DİA*, X, 533-539, İstanbul: 1994.
- _____, "Tabiî Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihsân ve Istıslâh Görüşü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, 111-138, sayı. 3, 1986.

- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, VII, Daru İbn Kesir, 1993.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, tahk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin, Beyrut: Daru Kütübiyye, 1994.
- Cürcânî, Seyyit Şerif, *et-Ta'rifat* (Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü), çev. Ali Erkan, İstanbul: Bahar Yay., 1997.
- Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sayı 5, s. 483-511.
- Çağrıci, Mustafa, "Adalet", *DİA*, I, 341-343, İstanbul: 1988.
- _____, "Emir Bi'l-Ma'ruf Nehiy Ani'l-Münker", *DİA*, XI, 138-142, İstanbul: 1995.
- _____, "Fitne", *DİA*, XIII, 156-157, İstanbul: 1996.
- Dirik, Mehmet, *Tûfî'ye Göre İslâm Hukuk Metodolojisinde Maslahat*, İzmir: Tibyan Yay., 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Sedd-i Zerâi", *DİA*, XXXVI, 277-282, İstanbul: 2009.
- _____, "Tasarruf", *DİA*, XXXX, 118-119, İstanbul: 2011.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eşhas, *Sünenü Ebî Davud*, IV, Lübnan: Matbaatü'l-Asriyye, t.y.
- Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara:TDV Yay., 2009.
- Ebu Yusuf, Ya'küb b. İbrâhîm b. Habîb, *Kitabü'l-Harâc*, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1397.
- _____, *Kitabu'l Harac*, çev. Ali Özek, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fadıla*, (çev. Nafiz Danışman), Ankara: MEB. Yay., 2001.
- Fayda, Mustafa, "Zimmî", *DİA*, XLIV, 428-434, İstanbul: 2013.
- Firûzâbâdi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusü'l-Muhit*, İstanbul: Daru'l Cîl, 1304/ 1886.
- Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa*, Beyrut: Daru'l-fikr, t.y.
- _____, *Nasihâtü'l-Mülûk*, (çev. Osman Şekerci), İstanbul: Sinan Yay., 1969.
- Hallaf, Abdulvahhab, *İlmü Usulî'l-Fıkah*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1984.

- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (Çev. Salih Tuğ) 5. Baskı, İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1995.
- _____, *İslam'a Giriş*, (çev. Cemal Aydın), Ankara: TDV Yay., 2016.
- Himyeri, Ebu Said Neşvan, *el-Hûru'l-Iyn*, (thk. Kemal Mustafa), Mısır: 1948.
- İbâdî, Abdullah b. Abdilkerim, yry.: *el-Medhal li-Dirâseti'l-Akideti'l-İslâmiyye*, Mektebetü's-Sevâd li't-Tevzi', 1996/1417.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *el-Mekasıdu's-Şerîati'l-İslamiyye (İslam Hukuk Felsefesi)*, (çev. Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz), İstanbul: Rağbet Yay., 2013.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef*, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (çev. Zakir Kadiri Uğan), İstanbul: MEB Yay., 1990.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, Kahire: 1332/1914.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr, *es-Siyasetü's-Şer'iyye Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, II, Ramâdî, 1997.
- _____, *İ'lâmu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Âlemîn*, III, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Mısır: Matbaatu's-Saâde, 1955.
- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed *el-Muğni*, X, yry.: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1985.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el Kazvini, *Sünen*, yry.: Daru'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin, *Lisanu'l Arab*, XV, Daru's-Sadr, 2003.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, yry.: Daru İbn Hazm, 1999.
- İbn Teymiye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn, *es-Siyasetü's-Şer'iyye fî Islahi'r-Râî ve'r-Ra'iyye*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Dergah Yay., 1999.
- _____, *Bir İslâm Kurumu Olarak Hisbe-İyiliği Emretmek Kötülükten Alıkoymak*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: İnsan Yay., 2001.
- İpşirli, Mehmet, "Ehl-i Örf", *DİA*, X, 519-520, İstanbul: 1994.

- _____, "İlmiye", *DİA*, XXII, 141-145, İstanbul: 2000.
- İsfahâni, Ragıb el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikıyye, t.y.
- _____, *el-Müfredât*, (çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu), İstanbul: Çıra Yay., 2012.
- Kallek, Cengiz, "Haraç", *DİA*, XVI, 71-88, İstanbul: 1997.
- _____, "Hisbe", *DİA*, XVIII, 138-143, İstanbul: 1998.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, IV, (Çev. Ali Aslan), İstanbul: Okusan Yay., t.y.
- Kara, Seyfullah, "İslam Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevîleştirilmesi", *İstem*, Yıl: 4, Sayı 8, 2006, s. 145-170.
- Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yay., 2012.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1996.
- Kenanoğlu, M. Macit, "Vergi", *DİA*, XLIII, 52-58, İstanbul: 2013.
- Keskin, Hasan, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Keykâvus b. İskender b. Kâbus b. Vaşmgir, *Kâbusnâme*, II, (Haz. Atilla Özkırmılı, Çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmet), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Kılıç, Muhammed Tayyib, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Koca, Ferhat, "İbadet", *DİA*, XIX, 248-252, İstanbul: 1999.
- Köse, Saffet, *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslam Hukuku*, İstanbul: Rağbet Yay., 2004.
- _____, *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul: Hikmetevi Yay., 2014.
- _____, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*, İstanbul: İFAV Yay., 2018.
- Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li-Ahkâm'l-Kur'an*, XX, Daru'l-Fikr,
- Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Daru İhyâi'l-Ulumi'l-Arabiyye, 1994.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Habib, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, (çev. Ali Şafak), İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015.
- _____, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din*, (çev. Ali Akın), İstanbul: Çelik Yay., 1998.

- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahih*, Kahire: Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955/1374.
- Nesei, Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesei*, VIII, Matbuâtü'l-İslâmiyye, 1994.
- Nevin, Abdülhâlik Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Nizamü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Haz. Mehmet Altay Öymen), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 510, 1982.
- Önkal, Ahmet, "Akil b. Ebi Talib", *DİA*, II, 264, İstanbul: 1989.
- Özel, Ahmet, "Müste'men", *DİA*, XXXII, 140-143, İstanbul: 2009.
- Öz, Mehmet, "Reâyâ", *DİA*, XXXIV, 490-493, İstanbul: 2007.
- Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, VII, (çev. Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz), İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990.
- Saraç, Osman, "Kamu Yararı Kavramı", *Maliye Dergisi*, Sayı: 139, yıl: 2002, s. 16-26.
- Sarı, İbrahim, *İslam Anayasası*, İstanbul: Net Medya Yay., 2016.
- Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed, *Fıkhü'l-Hilafe ve Tatavvuruhâ*, Kahire: Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 1995.
- Seyyid Abdullah Cemaleddin, *İslam'da İdari Siyaset*, (çev. A.Kadir Kabakçı/Erol Bayraktar), İstanbul: Hira Yay., t.y.
- Suyûtî, Celaledin, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, (Tah.: Muhammed Halil Haras, yry.: Daru'l-Kütübi'l-Hadisiyye, 1967.
- Şâtibî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat*, V, Daru İbni'l-Kayyim- Dar b. Affan, 2003.
- Şevkâni, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-Fuhul ilâ Tahkîki'l-Hak min Ilmi'l-Usul*, II, Daru's-Selam, 1998.
- Şimşek, Murat, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamberin İctihad ve Tasarrufları*, Ankara: TDV Yay., 2011.
- Şimşirgil, Ahmet; Ekinci, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, İstanbul: KTB Yay., 2008.

- Şirvani, Harun Han, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare*, (çev. Kemal Kuşcu), Ankara: Nur Yayınları, 1965.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l Umem vel-Mulûk*, XXIV, Kahire: 1939.
- _____, *Tefsiru't-Taberî*, XXIV, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420/2000.
- Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizi*, V, yry.: Daru'l-Kütübül-İlmiyye, t.y.
- Toksarı, Ali, "Emanet", *DİA*, XI, 81-83, İstanbul: 1995.
- Topçuoğlu, Ali Aslan, "Modern Hukuk ve İslam'da Vatandaşlık Kavramının Hukukî Temeli", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. XVI, Y. 2012, Sayı 3.
- Türcan, Talip, "Şura", *DİA*, XXXIX, 230-235, İstanbul: 2010.
- Vehbe ez-Zuhayli, *el-Veciz fi Usuli'l-fikh*, Dımeşk: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Yaman, Ahmet, "Zimmî", *DİA*, XLIV, 434-438, İstanbul: 2013.
- Yayla, Mustafa, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: 1971.
- Yeniçeri, Celal, "Mezâlim", *DİA*, XXIX, 515-518, İstanbul: 2004.
- Yıldırım, Mustafa, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, İzmir: Tibyan Yay., 2012.
- Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Tarihü'l İslam*, VI, (çev. Muzaffer Can), Cantaş Yay., 2000.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Tefsîru'l Keşşâf*, (Tah.: Muhammed b. Amr), Kahire: 1977.
- <http://www.bennurca.com/2014/07/mecelle-nedir-mecellenin-maddeleri-ve-kaldirilmasi.html>- (erişim tarihi 11.12.202015)
- <https://www.tebyan.net/index.aspx?pid=50442> (erişim tarihi 02.01.2019)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Erdoğan KOCAGÖZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Manisa-Gelenbe 20.04.1975
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bildiği Yabancı diller	Arapça-Almanca
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Pedagojik Formasyon Stajı
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı – Başvaiz-25 yıl
	İzmir Buca Müftülüğü- 8 yıl
İletişim	
E-Posta Adresi	ekocagoz@hotmail.com
Tarih	.././2019